

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Юридичний факультет Київського національного університету імені
Тараса Шевченка
Львівський університет бізнесу і права
Асоціація українських правників**

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

ISSN 2413-6433

№ 1-2 (16-17)
2016

ЗМІСТ

Костицький В.В. Проблеми врахування досягнень правової науки в конституційному правотворенні.....	4
Бабич В.А., Андросович В.С. Загальна характеристика адміністративних правопорушень, що посягають на власність	8
Бережанський Г.І. Особливості організації та здійснення судової влади органами адміністративної юстиції у Великобританії.....	11
Бордюг Т. Верховенство права як дух закону	15
Вангородська Г.І. Проблеми забезпечення обвинуваченому права на захист при здійсненні правосуддя в Україні.....	20
Гасанов С. Порядок формирования и деятельность органов управления религиозных образований: правовые аспекты.....	25
Георгієвський Ю. Нерозділені повноваження між органами державної виконавчої влади і місцевого самоврядування: проблеми визначення.....	30
Городок Я.В. Шляхи удосконалення законодавчого регулювання юридичної відповідальності за порушення трудового законодавства України.....	35
Грицай Т. Соціолого-правовий зміст функцій сучасної держави	39
Demchenko P.S. Natural law doctrine and juridical positivism: comperative analysis of the “opposite antonyms”	45
Дідук А.Г. Захист комерційної таємниці за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію	49
Дяковський О.С. Сучасний стан правового регулювання захисту персональних даних: проблеми та шляхи вирішення.....	55
Захарченко П.П., Мацелюх І.А. Законодавчий механізм забезпечення міжконфесійної злагоди у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій.....	61
Костенко О.Б. Епістема як проблема евристики права	65
Костицька С.В. Ідея системи у філософії права Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля	67
Корольова Ю.В. Джерела права в аспекті правоутворення	69
Крупський М. Sancta Sedes і інтегральна екологія: нові інструменти для захисту НПС ...	73
Курінний О.В. Ретроактивне санкціонування політичного самовизначення українського народу легітимними органами влади Росії у 1917 – на початку 1918 рр.....	76
Макарчук В.В. Виникнення українського козацтва крізь призму становлення інституту найму на військову службу у Великому князівстві Литовському	80
Микитенко О.В. Інформатизація в умовах формування інформаційного суспільства в Україні	88
Новицька Н.Б. Методологічні основи дослідження захисту суспільної моралі в інформаційній сфері.....	95
Носік В.В. Проблеми здійснення конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.....	102
Омельченко В.Ю. Філософія як методологія «розуміння» у контексті міждисциплінарного дискурсу соціології, філософії, права (Б.Кістяківський, Л.Петражицький, Є.Ерліх).....	109
Пліш М. Теоретико-правові засади організації спеціалізованого судочинства	115
Позняк О.П. Доктринальні проблеми розмежування нагляду і контролю в сфері трудових правовідносин	120
Русаліна Л. Соціолого-правовий огляд законодавства про фінансово-промислові групи	126
Сердюк Н.А. Проблеми реформування освіти і науки в процесі становлення соціальної держави в Україні	132
Сидор В.Д., Факас І.Б. Соціологічний підхід до реформування системи господарських судів як складової судоустрою.....	138

Теремцова О.М. Актуальне питання відповідальності медичних або фармацевтичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків у кримінальному законодавстві (на прикладі досвіду зарубіжних країн)	141
Чекалюк В.В. Особливості вітчизняної ІР практики із залученням ЗМІ	145
Шрамова О.С. Право на життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку	153
РЕЦЕНЗІЇ	158
Костицький В.В. Рецензія на монографію Н.Б. Новицької «Захист суспільної моралі в умовах трансформації інформаційного суспільства»	158
ВІТАЛЬНІ АДРЕСИ	161

ПРОБЛЕМИ ВРАХУВАННЯ ДОСЯГНЕНЬ ПРАВОВОЇ НАУКИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВОТВОРЕННІ

Костицький В.В.

(доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук
України, Заслужений юрист України, Президент Асоціації українських правників,
професор)

Анотація. У статті у черговий раз автор розглядає соціолого-правові проблеми сучасного конституціоналізму, пропонує своє бачення відповідей на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та соціології права в рамках висунутої ним теолого-соціологічної теорії права. Важливим тут є пошук оптимальної моделі держави, яка спроможна враховувати моральні імперативи сучасного суспільного розвитку, права людини, ризики тероризму, екологічні та інші проблеми. Такою може бути на думку автора соціальна правова держава.

Ключові слова: правова держава, теолого-соціологічна теорія права, конституція як суспільний договір, соціальна правова держава.

Аннотация. В статье в очередной раз автор рассматривает социолого-правовые проблемы современного конституционализма, предлагает свое видение ответов на глобальные вызовы с использованием возможностей теоретико-правовой науки и социологии права в рамках выдвинутой им теолого-социологической теории права. Современного общественного развития, права человека, опасность распространения терроризма, экологические и другие проблемы. Таковым может быть по мнению автора социальное правовое государство.

Ключевые слова: правовое государство, теолого-социологическая теория права, конституция как общественный договор, социальное правовое государство.

Annotation. In article author again studied the social and legal problems of modern constitutionalism, offered his point of view on answers to global challenges with use of theoretical legal doctrine and sociology of law under created by him theological and social theory of law. Sociology of Law should solve the problems that are created by neoliberalism and by increased efforts of States on establishment of a global governance system, by the weakening of the regulatory role of government, by the state's loss of the monopoly on the government functions and by the changes of state's functions. Author is writing about the most important function of science – theoretical and methodological functions, and about the ability of society and political elites to accept and consider scientific ideas.

The most important is the search of optimal model of state that can consider moral imperative of modern development of society, human rights, risks of terrorism, ecological and other problems. Author thinks that only this can be the social legal state.

Therefore, we faced the question about social meaning and social importance of Constitution that is expressed in its contractual content. On its legal value, modern Constitution is a social agreement between state and society under which state takes responsibility to serve to the society and recognizes and guarantees human rights. Contractual nature of Constitution provides that it is the result of social peace, social consensus and social solidarity.

As member of constitutional process and one of the creators of Constitution of Ukraine, author defined that during the preparation of 1996 Constitution of Ukraine were considered not only the achievements of European and World legal science but also the Ukrainian legal tradition with aim to create such Constitution that based on aspirations and interests of the people and that can be treated as Moral Imperative, The Highest Degree of Society Wellness.

Key words: legal state, theological and social theory of law, constitution as social agreement, social legal state.

Сучасні трансформаційні процеси, що охопили увесь світ та усі сфери суспільного життя, називаємо глобалізацією, використовуючи цей термін для позначення процесу і результату розвитку певних тенденцій світової цивілізації як найяскравішої характеристика розвитку, що супроводжується утвердженням неоліберальної стратегії в економічній політиці, ліквідацією торгівельних бар'єрів, активізацією зусиль держав у створенні системи глобального управління, послабленням регулюючої ролі уряду в національній економіці[1]; втратою державою монополії на здійснення владних функцій; зміною функцій держави.

Цей період також ознаменований перетворенням людини у громадянина глобального громадянського суспільства, взаємним «перетіканням» ідей, принципів між національним та міжнародним правом, імплементацію науково-методологічних досягнень

юридичної науки у політико-правову практику. Тут відзначимо, що наукові ідеї з часом зусиллями вчених набирають обрисів наукових концепцій, наукових теорій, а після їх суспільного визнання стають науковими доктринами, які виконують роль регуляторів суспільних відносин або навіть конституціоналізуються.

Прикладом можуть служити результати конституційного процесу напередодні ухвалення Конституції України 1996 року. У цей час ми стали свідками того, як національно-визвольні ідеї, завдання відновлення незалежної Української держави «накладалися» у практиці підготовки проекту Конституції України на перевірені часом європейські та американські наукові ідеї та політико-правові доктрини і надалі ставали частиною тексту проекту цього епохального документу.

Ми вважаємо Конституцію України 1996 року не тільки політико-правовим актом, але документом, що містить модель української незалежної демократичної держави зразка ХХІ століття. Не дивлячись на те, що Конституцію назвали Основним Законом, вже у самому тексті була зроблена спроба позбутися цього радянського штампу. Конституцію Верховна Рада України ухвалила від імені Українського народу – громадян всіх національностей.

Ми уже неодноразово підкреслювали, що віднесення Конституції до числа законів, навіть з додатком "Основний", принижує значення цього акту у розвитку суспільства та його місце у правовій системі. За своїм юридичним значенням сучасна конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини.

Аналіз чинної нині Конституції України дуже яскраво виявляє певні суперечності її окремих положень, наївність та романтизм авторів проектів Конституції України. Цю думку підтверджує і аналіз перебігу політичних подій в Україні за останні 20 років, що минули після ухвалення Конституції нашої країни, який можна подати у вигляді кількох тез: підтвердження зауваження Венеціанської комісії щодо двох проблем, які обумовлені ухваленням Конституції України, висловлені на засіданні комісії, на якому автор представляв Раду Європи, щодо незбалансованості визначеного в ній механізму влади та надмірних зобов'язань держави, яка сьогодні неспроможна забезпечити реалізацію прав громадян, передусім соціально-економічних, що стало протягом останніх років причиною перманентних кризових явищ в українському суспільстві;

непослідовна та фрагментарна конституційна реформа 2004 р. не усунула, незбалансованості державної влади та протистояння «гілок» влади і владних інститутів, що стало причиною політичної дестабілізації, зокрема й одним із суттєвих факторів посилення в українських умовах негативних проявів та наслідків світової фінансово-економічної кризи з 2007 р.;

недосконалість конституційного регулювання механізму державної влади абсолютною більшістю політиків, а за ними й усім суспільством вважається чи не основною перешкодою у процесі державного будівництва, що стоїть на заваді зростанню добробуту народу, поступального розвитку України у цілому. Така ситуація породила безконтрольність влади з боку народу та сприяла наростанню елементів диктатури, проти якої Український народ виступив Революцією гідності;

правові реформи в Україні (парламентська, адміністративна, судова, муніципальна та й, зрештою, конституційна реформа зразка 1998-2012 років) ставили за мету впорядкування механізму влади та взаємовідносин інститутів влади, а їх необхідність обґрунтовувалася недоліками законодавства в цілому або лише Конституції України[2];

проблеми взаємовідносин інститутів влади були обумовлені як суб'єктивними особистісними факторами політичних лідерів, особливостями формування політичних партій в Україні та специфікою їхньої боротьби за електорат, так і теоретико-методологічними прорахунками архітекторів Української держави, використанням вчень,

зокрема, теорії поділу влади або застарілого зразка, або без урахування сучасних обставин світового розвитку.

Сьогодні перед нами постає питання про соціальне призначення конституції. Творячи конституції соціум або його інституції чи окремі особи ставлять перед собою визначні та важливі цілі. Конституція може творитися з метою кодифікації законодавства, і відігравати велику роль у його взаємоузгодженні, подоланні протиріч. Тут доречно ще раз згадати про роль науки у конституційному творенні. Ця роль може бути догматичною, коли наука обмежується коментаторськими функціями та пошуками тлумачень догм конституції, оправданням можливих колізій та суперечностей, часто на догоду державній владі.

Соціальна роль науки у кодифікації законодавства, у тому числі шляхом визначення її основних напрямів через ухвалення конституції, може полягати у тому, щоб привнести у конституційний процес прагнення соціуму у цілому та кожної людини зокрема, науково обґрунтувати ці прагнення та зробити їх доступними для формалізації у правову норму.

Але найважливіше завдання науки – теоретико-методологічне. Конституція відіграє велику правотворчу роль, саме правотворчу, а не законотворчу, окреслюючи шляхи розвитку правової системи у тій чи іншій країні, стає основою вирішення питань сучасного праворозуміння, спроможність суспільства та його політичної еліти сприйняти та врахувати наукові ідеї.

Відзначимо, що шлях від наукової ідеї до доктрини складний. Можна констатувати, що поява наукової ідеї є результатом творчих зусиль вчених або навіть справою випадку, матеріалізується у наукових або політико-публіцистичних працях, стає предметом суспільної дискусії, а надалі за результатами робіт вчених і громадсько-політичних діячів, можливо навіть кількох поколінь оформлюється талановитими виконавцями у наукову концепцію (теорію) та зазнає наступних «штурмів» у громадських чи наукових дискусіях аж до загального визнання, що дає підстави говорити про перетворення наукової ідеї у доктрину.

У числі таких науково-методологічних напрацювань європейської, американської та світової науки і політико-правової практики назвемо ліберального облаштування влади та соціально-економічного життя, верховенства права, розподілу влади, правової держави, соціальної держави, автономії місцевого самоврядування, оформлення конституції як суспільного договору. Ці та інші доктринальні положення були враховані та імплементовані «батьками» Української Конституції в остаточний варіант тексту проекту Конституції України. Тому в рамках відзначення двадцятиріччя ухвалення Конституції України важливо ще раз повернутися до аналізу цих проблем уже з врахуванням практики застосування та використання деяких конституційних приписів у практиці суспільного життя в нашій державі.

Зауважимо, що ідея правової держави цілковито опанувала наукову творчість, законотворчу діяльність та юридичну практику у XX столітті, стала визнаним усіма шляхом реалізації її європейських устремлінь Українського народу, критерієм віднесення України до числа цивілізованих держав, складовою менталітету та світогляду сучасного українця.

Тому у статті 1 Конституції України наша держава була визначена правовою. В основі критеріїв віднесення держави до такої, що може бути названа правовою – пріоритет прав людини у системі права, гарантованість і реальність реалізації цих прав і свобод, наявність у країні громадянського суспільства, верховенство права, юридичне закріплення та реалізація принципу розподілу влади.

Проблеми в умовах переосмислення теоретичних та методологічних засад права та формування нової філософії права та соціології права у сучасних умовах є надзвичайно привабливими для суспільно-політичних дискусій, політико-правових проектів та передвиборчих програм. Паралельно із формуванням системи глобального управління ми

стаємо свідками посилення ролі національних держав у суспільному житті. Зазначимо, що період поширення у світі етатичних держав пройшов, а столітнє панування ідей лібералізму унеможлиблюють повернення до моделі держави, що вивисується над суспільством. Однак і ліберальна модель держави з одного боку зазнала «моральної амортизації», а з другого демонструє свою неспроможність у ХХІ столітті перед світовим тероризмом, насуванням екологічних кризових явищ, бідністю та демографічними викликами.

Очевидно, що є спроби відповісти на цю потребу сьогодення. Тут мусимо згадати про пострадянські уявлення про державу, яка виходить з первісного общинного ладу і проходить рабовласницьку, феодальну, буржуазну і соціалістичну стадію. У європейській традиції знаходимо іншу періодизацію: доіндустріальна держава, індустріальна, постіндустріальна держава. А що ж приходить на зміну постіндустріальній державі? У якості теоретико-методологічного обґрунтування того, яку модель держави робити зараз в умовах нового світового порядку, а також у спробах подолати виклики сьогодення, про які уже говорилося, скажемо про доцільність поєднання посилення функцій держави і з необхідністю збереження ліберальної, прав і свобод людини. Одним із варіантів відповіді на такий запит є можливість творення соціальної правової держави, яка дозволяє поєднати названі два підходи. Тому стає питання про зміст та формулювання статті першої Конституції України, у якій наша держава названа «соціальною, правовою». Отже, йдеться про сакраментальну кому, яка у відомій фразі «карати не можна помилувати» вирішує питання життя і смерті людини. У нашому випадку є можливість у майбутньому прибрати кому у згаданій частині статті 1 Конституції України, зафіксувавши поєднання двох тенденцій у розвитку та моделюванні влади.

Питання про нову соціальну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя, об'єктивно обумовлено самим розвитком глобального громадянського суспільства. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним або ж займати позицію стороннього спостерігача, що обумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму.

Тому на порядок денний постала потреба утвердження у загальносвітовому вимірі моделі соціальної правової держави, здатної стати адекватною відповіддю у запиті соціуму на ефективне суспільне регулювання в сучасних умовах, основою якого є пріоритет людини.

Сьогодні, розглядаючи особливості імплементації ідей та наукових теорій європейських вчених можемо за впливом трьохсот років ще раз подивуватися творчому генію та глибині політико-правової думки Гетьмана Пилипа Орлика, написана яким Конституція і зараз залишається джерелом революційного наукового підходу до моделювання механізмів реалізації народом та державою владних повноважень, предвісником сьогоденних уявлень про європейські підходи до творення права на засадах розподілу влади, гарантування прав людини, демократичного устрою влади. Можемо твердити, що при підготовці Конституції України 1996 року були враховані як досягнення європейської і світової правової науки, так і українська правова традиція, у тому числі і досвід конституційного проектування Пилипа Орлика з метою створення такого Конституційного Акту, в основі якого лежать прагнення та інтереси народу і який справедливо можна називати Моральним Імперативом, Вищою мірою добра суспільства.

Список використаних джерел

1. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — №4. — С. 16.
2. Опришко В.Ф. Конституція – фундаментальна основа подальшого розвитку демократії і правової системи України // Право України. — 1996. — № 9. — С. 3–12.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВЛАСНІСТЬ

Бабич В.А.

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної справи Університету ДФС України)

Андросович В.С.

(студентка Навчально-наукового інституту права, Університету ДФС України)

Анотація. Стаття присвячена загальній характеристиці адміністративних правопорушень, що посягають на власність. Розглянуто особливості даного виду правопорушень на основі аналізу чинного законодавства України та наукової доктрини адміністративного права.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративні правопорушення, власність.

Аннотация. Статья посвящена общей характеристике административных правонарушений, посягающие на собственность. Рассмотрено особенности данного вида правонарушений на основе анализа действующего законодательства Украины и научной доктрины административного права.

Ключевые слова: административное право, административные правонарушения, собственность.

Annotation. Article is devoted to a general characteristic of administrative offenses, encroaching on property. It is considered features of this type of offenses on the basis of the analysis of the current legislation of Ukraine and the scientific doctrine of the administrative right.

Keywords: administrative law, administrative offenses, property.

Постановка проблеми. Наука адміністративного права свідчить, що адміністративним правопорушенням, що посягають на власність приділяється недостатньо уваги.

До того ж постає необхідність законодавчого врегулювання правовідносин, що склалися у сфері адміністративного права та посягають на всі форми власності, оскільки Кодекс України про адміністративні правопорушення більшою мірою захищає державну власність, оминаючи захист прав суб'єктів інших форм власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій переконує, що вивчення адміністративних правопорушень, що посягають на власність знайшло своє відображення на дисертаційному рівні Личенко І. О. [«Адміністративно-правовий захист права власності в Україні», дисер. на здоб. наук. ступеня к.ю.н. – Львів, 2010].

Інші дослідження у даній сфері не носять комплексний характер та відображають окремі аспекти цього виду адміністративних правопорушень.

Тому метою статті є здійснення загальної характеристики адміністративних правопорушень, що посягають на власність.

Виклад основного матеріалу.

Адміністративні правопорушення, що посягають на власність закріплені главою 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] та містяться у шести статтях, чотири з яких покликані захищати державну власність.

За об'єктом посягання адміністративні правопорушення, що посягають на власність поділяють на два види:

- правопорушення, що посягають на відносини загальнодержавної власності;
- правопорушення, що посягають на відносини власності взагалі.

З об'єктивної сторони ці правопорушення характеризуються самовільним користуванням чи переуступкою права користування об'єктами державної власності, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності [2].

Однак, зазначене трактування об'єктивної сторони можливе для ст. ст. 47, 48, 49, 50 КУАП, тоді як для ст. ст. 51, 51-2 КУАП об'єктивна сторона характеризується самовільним привласненням чужого майна (ст. 51 КУАП) або незаконним використанням об'єкта права інтелектуальної власності (ст. 51-2 КУАП).

Об'єктивна сторона відображена у диспозиціях зазначених статей.

Суб'єкт правопорушення — загальний. Тобто вчинити зазначені правопорушення може як пересічний громадянин, так і посадова особа.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень, що посягають на власність характеризується лише умислом.

На думку Н. Ю. Колчевської, правопорушення, про які йде мова, мають своїм родовим об'єктом комплекс правовідносин, серед яких, наприклад, відносини, що виникають і реалізуються з приводу володіння, користування і розпорядження власністю; відносини, що виникають і реалізуються з приводу реалізації правомочності власника об'єктів авторських і суміжних прав, винаходів і патентів тощо [3, с.8].

Окрім зазначеної характеристики адміністративних правопорушень, що посягають на власність даний вид правопорушень наділений характерними рисами, що відрізняє його від інших адміністративних правопорушень.

Першою особливістю адміністративних правопорушень, що посягають на власність є те, що для попередження вчинення перелічених правопорушень здійснюють профілактичні заходи. При цьому профілактика адміністративних правопорушень, що посягають на власність має свої особливості.

Профілактика адміністративних правопорушень у сфері власності, зазначає Комарницька І. І. — це інтегрований цілісний комплекс заходів соціального, спеціального та індивідуального характеру, що здійснюється державою, органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадськими організаціями і окремими громадянами з метою виявлення причин та умов вчинення адміністративних правопорушень, які посягають на право власності, усунення факторів, які детермінують протиправну діяльність особи щодо порушення правових можливостей володіти, користуватися та розпоряджатися майном, попереджувального впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки, запобігання правопорушенням у цій сфері [4, с. 146].

На думку дослідниці, однією із основних особливостей профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності є різноманіття підстав виникнення права власності (виникнення права власності за договорами, внаслідок приватизації, на доходи від індивідуальної праці та підприємницької діяльності, одержання доходів від цінних паперів і вкладів у кредитних установах, отримання виграшів, премій тощо) та, відповідно, різновидів суспільних відносин, у яких може знайти свій прояв протиправна діяльність, на запобігання якій спрямовані заходи профілактики.

Другою особливістю профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності є те, що перелік суб'єктів, наділених повноваженнями у даній сфері, охоплює значну кількість державних органів (спеціально уповноважені органи виконавчої влади у галузі праці, спеціально уповноважені органи виконавчої влади у галузях водного господарства, геології та використання надр, органи рибохорони, органи лісового господарства, органи мисливського господарства, органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України, фінансові органи, ОВС), органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій та окремих громадян.

Третьою особливістю профілактики адміністративних правопорушень, які посягають на право володіння, користування та розпорядження майном, є певний вплив соціально-економічних факторів на динаміку адміністративної деліктності. Рівень життя населення є визначальним щодо стану адміністративної деліктності у сфері власності. Фактори соціально-економічного характеру обумовлюють падіння життєвого рівня, стосуються соціального захисту незахищених верств населення; проблем обліку, збереження, контролю за збереженням майна тощо [4, с. 146].

Ще однією рисою профілактики даних правопорушень є багаторівневість заходів профілактичного впливу, які використовує держава у даній сфері. Зокрема, це заходи соціального, спеціального та індивідуального характеру. Заходи соціального характеру спрямовані на усунення, нейтралізацію негативних факторів, що призводять до вчинення

протиправних діянь у сфері власності. Спеціальні заходи мають на меті не допустити здійснення конкретних правопорушень у сфері власності, зупинити їх на ранній стадії. Заходи індивідуальної профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності мають виховний вплив на конкретних осіб, дають можливість попередити конкретні правопорушення, які порушують правові можливості особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном [4, с. 146].

Другою особливістю адміністративних правопорушень, що посягають на власність є те, що при посяганні на об'єкт правопорушення, шкода завдається не предмету посягання, а безпосередньо суспільним відносинам.

Пропорушник, посягаючи на певний об'єкт, що перебуває під охороною закону, зокрема, на родовий об'єкт, передбачений главою 6 КУАП України, згідно із загальноприйнятою теоретичною аксіомою про об'єкт правопорушення, заподіює шкоду не якому-небудь предмету, а певним правовідносинам, що складаються в процесі правового регулювання конкретним правовим актом певної спільності відносин [7, с. 242].

Третя особливість адміністративних правопорушень, що посягають на власність - існування двох підходів щодо визначення групи правопорушень, що посягають на власність.

Мельник О. В. стверджує, що перший підхід - це вузьке розуміння правопорушень, що посягають на власність. Він передбачає, що такі правопорушення повинні зачіпати всі правомочності власника, що складають право власності: володіння, користування, розпорядження. Відповідно до такого підходу правопорушеннями, що посягають на власність, є тільки ті правопорушення, що розміщені в главі 6 КУАП України [6].

Другий підхід виявляє широке розуміння правопорушень, що посягають на власність, його представники відносять до них й інші склади правопорушень, розміщені в інших главах КУАП України [6].

Личенко І. О., досліджуючи адміністративні правопорушення, що посягають на право власності запропонувала наступний варіант вирішення існуючих проблем зазначених правопорушень. Особливої уваги у процесі вдосконалення нормативно-правового регламентування відносин у сфері захисту прав власності заслуговує питання доцільного групування адміністративно-правових норм у КУАП. Слід відмовитися від пріоритетного захисту права державної власності на природні ресурси. Необхідно розширити зміст об'єктивної сторони адміністративних правопорушень, які посягають на право інтелектуальної власності за рахунок діянь, що є новими, виникли в силу технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій. Логічним доповненням до глави 6 КУАП є закріплення як адміністративних правопорушень діянь, які пов'язані з незаконним присвоєнням чужого майна та знищенням чи пошкодженням чужого майна [5, с. 13]

Висновки. Під час дослідження було встановлено, що адміністративні правопорушення, що посягають на власність є недостатньо дослідженими та мало врегульованими чинним законодавством України. Даний вид правопорушень наділений рядом характерних рис, що відрізняють його від інших видів адміністративних правопорушень. Такими рисами, на думку авторів дослідження, є: наявність специфічної профілактики, яка за суб'єктивним складом та багаторівневою структурою проведення відрізняється від профілактичних заходів, які покликані запобігати іншим видам адміністративних правопорушень; при посяганні на об'єкт адміністративних правопорушень, що посягають на власність шкода завдається безпосередньо суспільним відносинам; існування двох підходів щодо визначення групи правопорушень, що посягають на власність.

До того ж, автори погоджуються з думкою Личенко І. О. щодо відмови від пріоритетного захисту права державної власності на природні ресурси [5, с.13] та пропонують внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення у частині захисту інших форм власності, у тому числі не тільки на природні ресурси. Оскільки законодавчо закріпивши захист право власності інших форм (не тільки

державної, але й приватної і комунальної) у главі 6 КУАП законодавець здійснить своєрідне розмежування видів відповідальності за правопорушення, які посягають на власність. Адже деякі протиправні діяння за ступенем суспільної небезпечності не можливо кваліфікувати як кримінально-карані, а як адміністративні правопорушення вони законодавчо не врегульовані.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 вересня 2016 року (ОФІЦ. ТЕКС). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2016. – 280 с. – (Кодекси України).
2. Адміністративні правопорушення, що посягають на власність. Ознаки відмежування їх від злочинів проти власності. Ведення адвокатом таких справ // Блог Андрія Семенюка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asemenyuk.com/index.php/xii-/258-2011-05-02-11-18-43>
3. Колчевская Н. Ю. Административные правонарушения в области охраны собственности и деятельность органов внутренних дел по борьбе с ними: авторе. дисс. канд. юрид. наук. – М., 2004. – 25 с.
4. Комарницька І. І. Поняття та особливості профілактики адміністративних правопорушень у сфері власності // Часопис Київського університету права. – К., 2014. - № 1. – с. 145-147.
5. Личенко І. О. Адміністративно-правовий захист права власності в Україні», дисер. на здоб. наук. ступеня к.ю.н. – Львів, 2010. – 14 с.
6. Мельник О. В. Юридична характеристика правопорушень, що посягають на право власності // Вісник Запорізького національного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.ru/url?url=http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12077-yuridichna-xarakteristika-pravoporushen-shho-posyagayut-na-pravo-vlasnosti.html&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwiWldWH1sHPAhVBriwKHZB0A4YQFggUMA&usg=AFQjCNFiAM7ICQTygIwf7d81N6lSxgs0Hw>
7. Теорія держави і права: Навчальний посібник /Колодій А.М., Копейчиков В.В. та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

УДК 342.565.4

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ОРГАНАМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Бережанський Г.І.

(аспірант кафедри історії права та держави Київського національного
університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. Стаття присвячена аналізу організації та здійснення судової влади особливими органами адміністративної юстиції у Великобританії як держави англосаксонської правової сім'ї. Досліджено загальні нормативно-правові основи утворення та функціонування трибуналів, їх завдання, повноваження та місце у системі органів судочинства Великобританії. Автором також наголошено на позитивному досвіді здійснення адміністративного судочинства квазісудовими органами та виокремлено ряд недоліків, що притаманні аналізованій моделі адміністративної юстиції.

Ключові слова: судова влада, органи адміністративної юстиції, квазісудові органи, трибунали.

Аннотация. Статья посвящена анализу организации и осуществления судебной власти особыми органами административной юстиции в Великобритании как государстве англосаксонской правовой семьи. Исследованы общие нормативно-правовые основы создания и функционирования трибуналов, их задачи, полномочия и место в системе органов судопроизводства Великобритании. Автором также отмечено положительный опыт осуществления административного судопроизводства квазисудебными органами и выделены ряд недостатков, присущих анализируемой модели административной юстиции.

Ключевые слова: судебная власть, органы административной юстиции, квазисудебные органы, трибуналы.

Annotation. This article analyzes the organization and realization of judiciary by special bodies of administrative justice in the United Kingdom as the state of Anglo-Saxon legal family. The author researches the general legal bases of formation and functioning of tribunals, their tasks, authority and place in the system of UK justice. The author also singles the positive experience of administrative justice of quasi-judicial bodies and main issues in the analyzed model of administrative justice.

Key words: judiciary, bodies of administrative justice, quasi-judicial bodies, tribunals.

Проблема організації та здійснення адміністративного судочинства у державах, які відносяться до англосаксонська правової сім'ї досліджувалася рядом українських та

зарубіжних вчених, серед яких: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Ю. С. Педько, В. В. Сажин, Н. Г. Саліщева, Ю. М. Старилов, Р. Х. Стефанюк, І. В. Тимошенко, Д. М. Чечот, Peter Archer, Ronald Jack Walker і інші. Актуальність запропонованої теми обумовлена необхідністю проведення науково-теоретичного дослідження інституту адміністративної юстиції у Великобританії, враховуючи аналіз зарубіжного досвіду, який буде визначати сильні і слабкі сторони організації і функціонування органів адміністративного судочинства. На наш погляд, необхідно приділяти значну увагу практиці діяльності органів судової влади, які не притаманні Україні, оскільки такі дослідження дозволять запозичити окремі елементи у процесі реформування вітчизняної судової системи.

Адміністративне судочинство слід розуміти як систему спеціально створених судових і квазісудових органів, до компетенції яких віднесено розгляд спеціально визначених адміністративних спорів про незаконність актів, дій чи бездіяльності адміністративних органів, які порушують суб'єктивні права і законні інтереси фізичних осіб [9, с. 677]. Дана дефініція цілком повно трактує мету функціонування адміністративного правосуддя, яке притаманне багатьом сучасним державам з високим рівнем розвитку правових інститутів.

У різних країнах світу інститут адміністративної юстиції пройшов свій особливий шлях становлення і розвитку. У результаті цього кожна держава сформувала власну систему історичних традицій, звичаїв і особливостей правової системи захисту. Незважаючи на всі відмінності способів захисту прав і інтересів громадян в системі адміністративного судочинства, вони поділяють одну спільну мету - здійснювати ефективний контроль над правовими актами і діями органів державної влади щодо суб'єктів права.

Важко погодитися з деякими дослідниками адміністративної юстиції, які вважають, що англосаксонська модель характеризується відсутністю системи судів, оскільки досить широкою компетенцією щодо вирішення суперечок громадян з публічною владою наділені загальні суди. Проте, загальні суди тільки здійснюють судовий контроль над установами адміністративної юстиції та повинні розглядати скарги на рішення адміністративних судів, а також використовувати інші засоби правового захисту - *declaration* (оголошення) і *injunction* (судова заборона), якщо особа вважає, що своїми діями трибунал порушує закон і перешкоджає здійсненню права на судовий перегляд рішень судів [5, с. 207-208].

Традиційна доктрина англосаксонського права стверджує, що державна система заснована на двох принципах: верховенства парламенту і верховенства закону. Англійська класична теорія і, найголовніше, практика завжди вважали, що закон має містити лише такі правила (норми), які би були захищені загальними судами, саме принцип верховенства закону нам про це і говорить. Так, класики британського права стверджували, «які би інтереси не стикалися, найкращим, хоча і не завжди найзручнішим, способом вирішення конфліктів є застосування певних правил за допомогою судових процедур» [1, с. 30]. При формуванні системи адміністративної юстиції у Великобританії досить поширеними були думки, згідно з якими «незалежна судова система є найкращим захистом проти будь-якого зловживання владою» і «ті, хто цінує свободу, повинні відчувати занепокоєння, коли будь-який спір, що стосується основних свобод, переданий в суд загальної юрисдикції та будь-які інші суди» [1, с. 31].

Спеціальні квазісудові органи - адміністративні трибунали, були створені у Великобританії на початку XX століття. У середині 80-х років XX ст. налічувалося понад 40 типів трибуналів, які були організовані майже в усіх великих центральних органах виконавчої влади [7, с. 62].

Відповідно до найбільш поширеної класифікації, адміністративні трибунали, що функціонують у Великобританії, діляться на дві групи: місцеві трибунали в області соціального управління (трибунали служби охорони здоров'я, імміграційні трибунали і т.д.) і трибунали в сфері економіки (промислові, земельні, загальні і спеціальні комісії у

справах податку на прибуток і т.д.) [10, с. 115]. Сучасна система адміністративної юстиції Великобританії складається з великої кількості (понад 2 тисячі) адміністративних трибуналів, які очолює спеціальний орган - Рада трибуналів. На сьогодні функціонують трибунали, юрисдикція яких охоплює всю територію Сполученого Королівства, а також трибунали, які приймають судові рішення щодо спорів окремо в Англії і Уельсі, Північній Ірландії або Шотландії [8, с. 118].

Як правило, трибунали формуються на підставі нормативних актів парламенту, які визначають їхню структуру і засади здійснення діяльності, але у деяких випадках повноваження щодо створення трибуналу можуть бути передані уряду. Трибунал, як правило, складається із непарного числа членів, якими можуть бути не тільки юристи, а й люди з досвідом роботи у відповідній галузі. Найбільш важливу роль у розгляді та вирішенні адміністративних спорів у Великобританії грають такі органи адміністративної юстиції: промисловий трибунал, трибунал з питань соціального забезпечення, фінансів та податків, земельного судочинства, транспортний суд, суд притулку і імміграції [4, с. 69].

Закон 1958 р. «Про суди і розслідування» встановив загальні принципи організації і функціонування адміністративної юстиції в Великобританії. Характерною рисою адміністративних трибуналів в Великобританії є їх інтеграція в систему управління. Проте, перегляд рішення адміністративних трибуналів у порядку апеляційного оскарження проводиться у загальних судах. З цієї точки зору адміністративна юстиція в цій країні діє в рамках загальної судової системи [6, с. 113].

Трибунали є виключно специфічним британським феноменом у ролі «неформальних» судів, що займають проміжне положення між адміністрацією і судовими органами. Завдання трибуналу – це встановлення наявності прав певної особи на пільги або послуги, що надаються конкретним законом. Сьогодні найбільша кількість справ адміністративного судочинства перебуває у трибуналах з питань фінансів і податків, соціального забезпечення та соціальних питань. Кількість трибуналів продовжує зростати, оскільки британці вважають за краще створювати нові трибунали, а не реорганізувати старі. Загальні суди у Великобританії, в свою чергу, розглядають справи про законність дій і рішень адміністративних органів. Таким чином, суди розглядають скарги на зловживання владою з боку адміністративних органів, зловживання повноваженнями при здійсненні судочинства тощо.

Закон «Про суди і розслідування» встановлює необхідність дотримання усіма трибуналами принципу «природної справедливості». Проте, ці принципи інтерпретуються по-різному англійськими авторами, а деякі з них навіть несумісні з реальною діяльністю адміністративних трибуналів. Так, пан Арчер зазначав, що одним із принципів справжньої справедливості є правило, згідно з яким ніхто не повинен бути суддею у своїй власній справі. З огляду на те, що більшість членів трибуналу призначається керівником відповідного органу виконавчої влади, автор ставить під сумнів те, що цей принцип дійсно дотриманий [2, с. 27].

Сучасна система трибуналів не завжди забезпечує ефективний захист прав людини, а система адміністративної юстиції в Великобританії не є взірцем досконалості. У багатьох випадках швидке і невідкладне проведення суду, надзвичайна складність судової системи критикується фахівцями у цій сфері. Слід зазначити, що трибунали Великобританії характеризуються відсутністю гармонії і єдності у контексті основних процедурних аспектів їх діяльності. Це пов'язано з тим, що кожен орган адміністративної юстиції «закріплений» за органом виконавчої влади певного профілю, який встановлює для трибуналу організаційні та процедурні правила.

У Великобританії адміністративні суди зобов'язані використовувати практику судів загального права і вищестоящих судів, а також враховувати свої попередні рішення в подібних випадках. Проте, це правило є більш декларативним, ніж реальним, оскільки дуже часто адміністративні трибунали відходять від принципу «жорсткого» прецеденту.

Аналіз адміністративного судочинства Великобританії приводить до висновку про те, що воно функціонує на рубежі виконавчої та судової гілок влади. Виконавча складова адміністративної юстиції проявляється у тому, що її органи знаходяться в тісній взаємодії з органами виконавчої влади. Водночас, адміністративні трибунали підкорюються судовій владі, оскільки звичайні суди діють як апеляційні щодо їх судових рішень. Діяльність органів адміністративної юстиції у Великобританії носить відомчий характер і, на відміну від континентальної моделі адміністративної юстиції, не уособлює принцип універсальної юрисдикції.

Резюмуючи аналіз англосаксонської моделі квазісудових органів адміністративної юстиції, доцільно визначити переваги і недоліки, що їй властиві. На нашу думку, адміністративні трибунали в англосаксонській моделі характеризуються наступними перевагами: швидкість провадження судочинства; розгляд в адміністративних органах є набагато дешевшим, ніж в судах загальної юрисдикції; спеціалізація у сфері адміністративних спорів; доступність; гнучкість застосування закону в ході судового розгляду; можливість оскаржити рішення адміністративного органу в спеціально створених апеляційних органах адміністративної юстиції або безпосередньо в суді загальної юрисдикції; коротші строки; відсутність суворої процесуальної форми судочинства.

Проте, недоліки в цих органах виявляються у наступному: їх велика кількість та несистемність; гнучкі рішення, які можуть призвести до неузгодженості та непередбачуваності; бюрократичність та залежність від виконавчої влади; можливість органів адміністративної юстиції не мотивувати свої рішення; виключна можливість оскаржити рішення з питань застосування права, а не перегляду справи; відсутність належної публікації всіх рішень трибуналів; випадки провадження судочинства трибуналами без професійних юристів. Незважаючи на ці недоліки, ми вважаємо, що більшість з них компенсується наявністю системи судового контролю за діяльністю трибуналів.

Список використаних джерел

1. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. / Т.В. Апарова; Институт международного права и экономики. – Москва: Триада, 1996. – 157 с.
2. Peter Archer. The Queen's Courts. Penguin Books, 1956 – Courts. - 288 pages.
3. Гончарук О. Правові засоби судового захисту в публічному праві Великої Британії // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал. Міжнародне право. Порівняльне правознавство / Ін-т міжнародних відносин Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка; Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»; Юридична фірма «Проксен». – Київ, 2003. – № 2. – С. 71-76.
4. Дудка О. Адміністративна юстиція Великобританії // Юридичний журнал: аналітичні матеріали, коментарі, судова практика / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. – Київ, 2010. – № 1 (91). – С. 68-70.
5. Коліушко І.Б. Адміністративна юстиція: Європейський досвід і пропозиції для України / Автори – упорядники І.Б. Коліушко Р.О. Куйбіда. – К.: Факт, 2003. – 536 с.
6. Кубко Є. Сучасні проблеми адміністративної юстиції у Великій Британії // Український часопис міжнародного права: міжнародне право, порівняльне правознавство: науково-практичний журнал / Ін-т міжнародних відносин Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка; Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»; Юридична фірма «Проксен». – Київ, 2001. – № 1 (14). – С. 112-116.
7. Марченко М.Н. Роль судов в развитии современной правовой системы Великобритании // Государство и право / Российская академия наук; Институт государства и права. – Москва, 2007. – № 9. – С. 58-65.
8. Сажина В.В. Административная юстиция в Великобритании / В.В. Сажина // Советское государство и право. – 1983. – № 12. – С. 115-119.
9. Тюріна О.В. Адміністративна юстиція: досвід зарубіжних країн // Другі юридичні читання: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 18 травня; До 170-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова / Юридичні читання. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – С. 677-681.
10. Ronald Jack Walker, Richard Ward. Walker & Walker's English Legal System. Butterworths, 1998. – 610 pages.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ДУХ ЗАКОНУ

Бордюг Т.

(студентка факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету)

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Н.А. Сердюк

Анотація. Автор проводить дослідження з метою встановлення співвідношення між юридичним терміном «верховенство права» та філософською категорією «духу». У статті обґрунтовано, що концепція верховенства права становить суть будь-якого закону у правовій державі, а головною ціллю проведення реформ при побудові такої повинно бути утвердження та захист основоположних прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: верховенство права, дух закону, правова держава, справедливість, політична свобода, рівність перед законом, незалежний суд, права людини і громадянина.

Аннотация. Автор проводит исследования с целью установления соотношения между юридическим термином «верховенство права» и философской категорией «духа». В статье обосновано, что концепция верховенства права составляет суть любого закона в правовом государстве, а главной целью проведения реформ при построении такой должно быть утверждение и защита основных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: верховенство права, дух закона, правовое государство, справедливость, политическая свобода, равенство перед законом, независимый суд, права человека и гражданина.

Summary. Author conducts a research to define the correlation between the legal term the rule of law and the philosophical category of spirit. In the given article the author proves that the concept of the rule of law is the essence of any law in the constitutional state, and the main goal of any reforms, which are implemented in the process of the construction of it, should be an establishment and a protection of fundamental rights and freedoms of human and citizen.

This work aims to search for legal content of filling the philosophical concept of the spirit of the law and the place of the rule of law in this. Accordingly, the author analyzes the philosophical concept of spirit and the legal concept of the rule of law based on the fundamental works of Montesquieu, Bracton, Locke, Dicey and others.

The author concludes that the spirit of the law is in the observance of the rule of law. As the spirit is the main driving force of all living things, the rule of law should be the driving force behind every legislation, establishing an effective mechanism for its implementation and enforcement, without which there is no existence of the law as the regulator of social relations.

The fact of existence of diversity of definitions of both these concepts conditioned by the difficulty of their determination the author sees as one of the basis for such conclusion. As the spirit goes beyond physical perception and therefore can not be described fully by the substances known to material world, the rule of law goes beyond purely the one sphere of legal regulation or public relations, covering all activities of the state and society as a whole, defining foundations of their relationship and interaction.

In addition, the author argues that the possibility of considering the rule of law as the spirit of the law caused by a temporal coexistence of studied concepts. As the spirit is not subject to a time frame and represents eternity, the rule of law outsteps the temporary force of some laws. Because the need to ensure an abidance and a protection of human and civil rights and to restraint state arbitrariness will exist always, as long as the state will exist as a public institution, without limiting by some specific point in the history of mankind.

Therefore, the concept of the rule of law and the process of building a state, where will be a full performance of this principle, will not become obsolete and will not lose their relevance during the entire period of existence of organized society, but both will be still remaining for a long enough time for many, if not for all, states the ideal, to which we ought to aspire. So, the author concludes that the rule of law is an inherent part of the constitutional state and the spirit of its just and nondiscriminatory laws.

Key words: the rule of law, the spirit of the law, the constitutional state, justice, political freedom, equality before the law, independent court, human and civil rights.

У XXI ст. людство досягло найбільшого розвитку у всіх сферах своєї діяльності. Межі, які розділяли народи раніше, поступово стираються, приводячи до всесвітньої глобалізації та інтеграції. Проте у такому вирі технологічного прогресу чи не найбільшою проблемою залишається захист прав людини і громадянина, що є головним покликанням закону та причиною існування держави і права взагалі. А на сторожі дотримання загальнолюдських цінностей стоїть саме концепція верховенства права.

У нинішніх обставинах в Україні гостро постали потреби у реформах. Проте вони повинні здійснюватися відповідно до духу закону із дотриманням принципу, закріпленого в ст. 8 Конституції України, відповідно до якої в Україні визнається і діє принцип

верховенства права [1]. У зв'язку з цим, актуальним постає питання про встановлення співвідношення вказаних концепцій. Виходячи з цього, виникає потреба в дослідженні основної суті понять «дух закону» та «верховенство права», їх ролі у теорії та практиці розвитку юриспруденції, що й виступає об'єктом дослідження.

Дана робота ставить собі за мету пошук юридичного змісту наповнення філософського поняття «дух закону» та місця принципу верховенства права у цьому. Новизна дослідження полягає у встановленні співвідношення понять «дух закону» та «верховенство права», відповідно до якого вони наповнюються новим теоретичним змістом. Практичне значення роботи виражається у встановленні єдиної концепції, відповідно до якої повинно розвиватися та вдосконалюватися законодавство у правовій державі.

Елементи концепції верховенства права містяться ще у творах давньогрецьких і давньоримських мислителів (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека) та релігійних діячів і філософів доби середньовіччя (Ф. Аквінський). У новій історії вагомий внесок в обґрунтування цієї наукової доктрини зробили Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеस्क'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Г. Брекстон та інші. У XIX-XX ст. ідеї верховенства права привертали увагу як українських дослідників, таких як М. Драгоманов, Б. Кістяківський, так і філософів, і правознавців інших країн, серед яких В. Соловйов, М. Бердяєв, Ф. Хайек, Д. Роусл, Д. Фінніс, Р. Дворкін, В. Несесянц та ін. [2, с. 12].

Проводячи паралель між філософською категорією духу та його матеріалістичним вираженням у мові закону, доцільно звернутися до енциклопедичних словників, щоб прояснити філософську суть, яка вкладається в досліджуване поняття. Так, енциклопедичний словник філософії визначає «дух» як «внутрішню сутність, зміст чогонебудь». Різним епохам властиві різні судження щодо розглядуваної концепції, проте привертає увагу точка зору, що переважала в епоху філософії Ренесансу, за якою розуміння духу зводилося до «розлиті у Всесвіті життєвої сили» [3].

Окрім наведених пояснень, існує велика різноманітність інших. Переклад слів «*piritus*» (лат.) і «*pneuma*» (грец.), які зустрічаються в античній філософії і в Біблії, означають «рухоме повітря», «подув», «дихання» (як носій життя); душа як сутність; саме життя (Гете: «Бо життя – це любов, а життя життя – дух»); сутність Бога: «Бог є дух»; сама внутрішня сутність землі чи світу; дух землі, світовий дух; ідейний зміст витвору мистецтва; загальний характер чогось, напр. дух епохи Гете, народний дух, корпоративний дух. Разом з тим дух зберігає і захищає життя, підносить, вдосконалює («одухотворяє») тілесну діяльність [4, с. 146].

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку про те, що «дух» уособлює собою основну сутність, життєву і рушійну силу існування живого в матеріальному світі. «Сутність» у свою чергу визначається як «найголовніше, основне, істотне, суть, зміст; у філософії – головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення» [5, с. 860].

З'ясувавши значення філософського поняття «дух», тепер можемо перейти до співвідношення його з юридичними термінами. Вперше словосполучення «дух закону» було вжито Ш.-Л. Монтеस्क'є у майже однойменній його життєвій праці «Про дух законів» (1748 р.). На початку цієї роботи, у книзі першій, філософ-просвітитель, у першу чергу, обґрунтовує необхідність існування і дотримання законів у всьому, стверджуючи:

«Закони в найширшому значенні цього слова суть необхідні відносини, що впливають з природи речей; в цьому сенсі все, що існує, має свої закони: Бог має Свої закони; матеріальний світ – свої закони [...] Бог відноситься до світу як Творець і Охоронець; Він творить за тими ж законами, за якими охороняє; Він діє за цими законами, тому що знає їх; Він знає їх, тому що створив їх, і Він створив їх, тому що вони відповідають Його мудрості і могутності. Безперервне існування світу [...] приводить до висновку, що всі його рухи відбуваються по незмінним законам, і яким би іншим світ ми собі не уявили замість існуючого, він все одно повинен був би або

підкорятися незмінним правилам, або зруйнуватися. Отже, треба визнати, що відносини справедливості передують позитивному закону, яким вони були встановлені» [6, с. 18-19].

У цій фундаментальній праці мислитель також виклав своє вчення про поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову, – обґрунтовуючи відсутність свободи при відсутності такого поділу. З цих міркувань Монтеск'є робить логічний висновок, що всі три види влади мають належати різним органам, особам. А незалежна судова влада займає центральне місце в забезпеченні політичної свободи людини і громадянина.

Говорячи про природу республіканського правління, який є найбільш досконалим, він стверджує, що вона *«полягає в тому, що там верховна влада належить всьому народу або його частині [...] Народна держава потребує додаткового двигуна; цей двигун – доброчинність. Ясно, що монархія, при якій особа, що змушує виконувати закони, вважає себе вище законів, не має такої потреби в доброчинності, як народне правління, при якому особа, що змушує виконувати закони, відчуває, що сама підпорядкована їм і сама несе відповідальність за їх виконання. Але якщо закони перестають дотримуватися в народній державі, то вона вже загинула, так як причина цього зла може бути тільки в зіпсованості самої республіки» [6, с. 25-26].*

Монтеск'є вважав, що законодавець має створювати закони з урахуванням географічних, соціальних, ідеологічних та політичних чинників, які у сукупності він називав «Духом законів», вважаючи його врахування запорукою дієвості законотворчості. Такі закони є головними визначниками всякого суспільства, потребують їх суворого додержання з метою забезпечення свободи та запобігання деспотії [7, с. 164]. Окрім цього, філософ переконаний, що «ніколи не слід розглядати закони незалежно від мети, заради якої вони були створені» [6, с. 611].

Таким чином, можна виділити деякі окремі важливі складові, якими мислитель охоплював і пояснював поняття «дух законів», що зберігають актуальність і сьогодні, серед яких: поділ гілок влади із встановленням механізму стримувань і противаг для забезпечення незалежності між ними; неухильне дотримання встановлених законів усіма у державі, як цього вимагає справедливість, що є запорукою свободи від свавілля; відведення центрального місця суду в забезпеченні безпеки та політичної свободи; та необхідність існування доброчинності у народній державі, яка розуміється філософом як любов до Батьківщини, любов до рівності.

Якщо проаналізувати ці ідеї, можна побачити, що вони знаходять свій подальший розвиток у іншій теорії – у концепції верховенства права, формуючи її стрижень. Зокрема, необхідність поділу гілок влади, забезпечення незалежності суддів від державного втручання та виключення свавілля чиновників через встановлення рівності всіх громадян перед законом і судом є невід'ємними складовими верховенства права.

У давнину закони не визнавали цінність, внутрішньо притаманну людській особистості. Римські закони забезпечували захист таких громадських інститутів, як патріархальна сім'я, але не охороняли основні права людини – недоторканність особи, право на свободу совісті, слова, зборів, свободу об'єднань і т. д. За словами французького філософа і політолога Б. Констана, невірно вважати, що поняття прав особистості існувало до появи християнства [8, с. 591].

Ідея верховенства права виникає у середні віки і отримує силу державного закону, коли вищим джерелом істини починає визнаватися Святе Письмо. Концепція «закон Бога – істина» була спільною основою всіх політичних і правових доктрин Середньовіччя. Так, придворний суддя Г. Бректон, який вперше систематизував основні норми англійського права у роботі «Про закони і звичаї Англії» («De legibus et consuetudinibus Anglia», прибіл. 1235 р.), що зіграла найважливішу роль в становленні середньовічної Англії, стверджував: «Король повинен бути не під людиною, а під Богом і законом, тому що закон робить короля королем» [9, с. 33].

Ф. Аквінський також зазначав, що верховенство права ґрунтується на Божій справедливості, а тому «закон», який наказував би вбивство або лжесвідчення, не може

вважатися законом, тому що людина має моральне право не підкорятися несправедливим вимогам. Відповідно до наведених ідей, у добу середньовіччя сформувалась концепція, що панування права як таке передбачає захист особистості через дані Богом свободи, а не через могутню законодавчу владу, яка намагається розпоряджатися життям громадянського суспільства [10].

Тому у 1215 р. англійський король, визнаючи над собою верховенство Бога, підписав Велику хартію вольностей, що встановлювала принцип підпорядкування влади праву. Таким чином, спираючись на Всевишнього Бога і висоту його закону, ідея верховенства права отримала силу державного закону в середньовічній Європі, а абсолютна монархія, успадкована від Римського права, перетворилася в монархію, обмежену законами.

Надалі нормативно-правові акти демократичних держав перестали визнавати верховенство Бога і верховенство Святого Письма. Однак ці держави не припинили будувати своє законодавство на принципі верховенства права, але продовжили розвиток цього принципу в своїй законотворчості, поклавши його основою сучасного світового устрою.

У науковій доктрині основоположником концепції верховенства права вважається А. Дайсі. У своїй фундаментальній праці «Вступ до вивчення конституційного права» («Introduction to the Study of the Law of the Constitution», 1885 р.) він виклав три головні риси верховенства права:

«(1) абсолютне верховенство чи панування звичайного права, на відміну від впливу сваволі, і виключення існування свавілля, прерогативи або навіть широких дискреційних повноважень з боку уряду [...] людина може бути покарана за порушення закону, але не може бути покарана більше ні за що інше [...] (2) рівність перед законом, або рівне підпорядкування всіма класами звичайному праву держави, яке перебуває у віданні звичайних судів [...] (3) конституційне право [...] не є джерелом, але наслідком прав окремих осіб, як це визначено і застосовується судами» [11, с. 120-121].

На важливості дотримання природних прав людини, які становлять фундамент досліджуваної концепції, наголошував і Дж. Локк, політичні і правові теорії якого послужили юридичним обґрунтуванням «Славної революції» 1688 року в Англії. Він стверджував, що законодавці виявляються «в стані війни» з суспільством щоразу, коли намагаються скасувати дані людям Богом природжені права на життя, свободу і власність. На думку Локка, жоден уряд не має право робити замах на ці основні права особистості [12, с. 374].

У сучасному розумінні, викладеному на офіційному рівні Венеційською комісією у своїй доповіді, розуміння верховенства права включає в себе вісім «складових»: 1) доступ до закону (положення якого повинні бути зрозумілими, ясними і передбачуваними); 2) питання юридичних прав повинні, як правило, вирішуватися на підставі закону, а не на розсуд; 3) рівність перед законом; 4) влада повинна здійснюватися відповідно до закону, справедливо і розумно; 5) права людини повинні бути захищені; 6) повинні бути надані засоби для врегулювання спорів без невинуватених витрат або відстрочок; 7) суди повинні бути справедливими; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань, як в рамках міжнародного права, так і національного [13, с. 176].

Міжнародна комісія юристів протягом кількох років проводила систематичні дослідження в області верховенства права та прийняла саме поняття верховенства права в якості основоположного принципу захисту людей від довільної влади держави і як форму забезпечення захисту людської гідності. Аналогічним чином Міжнародна асоціація колегій адвокатів прийняла верховенство права в якості ключової концепції для всіх практикуючих членів юридичної професії [13, с. 174].

Виходячи з вищенаведених ідей, які вміщуються в досліджувані поняття, можемо дійти висновку про те, що сутність духу закону у широкому, загальному розумінні полягає у дотриманні принципу верховенства права. Як і дух є основною рушійною силою

всього живого, так і верховенство права повинно бути рушійною силою кожного закону, всього процесу законотворчої та застосовної діяльності будь-якого нормативно-правового акту, встановлюючи дієвий механізм його впровадження та застосування, без чого взагалі не може йти мова про існування закону як регулятора суспільних відносин.

Підставу для такого висновку становить також факт існування різноманіття дефініцій обох зазначених понять, внаслідок складності їх визначення. Оскільки, як і дух, який виходить за межі фізичного сприйняття, а тому не може бути охарактеризований повною мірою через відомі матеріальному світу субстанції, так і верховенство права виходить за межі суто однієї сфери правового регулювання чи суспільних відносин, охоплюючи всю діяльність держави та суспільства загалом, визначаючи засади їх відносин та взаємодії.

Окрім цього, можливість розгляду верховенства права як духу закону зумовлена і часовим співіснуванням досліджуваних понять. Як дух не підкоряється рамкам часу та уособлює вічність, так і верховенство права виходить за межі тимчасової чинності окремих законодавчих актів. Тому що потреба у забезпеченні дотримання та захисту прав людини і громадянина, реалізації народовладдя та стримування державного свавілля буде існувати постійно, поки існує держава як суспільний інститут, не обмежуючись тільки окремим конкретним моментом в історії розвитку людства. Таким чином, концепція верховенства права і побудова держави, де повною мірою дотримується цей принцип, не застаріє і не втратить своєї актуальності протягом усього періоду існування організованого суспільства, ще досить тривалий час залишаючись для багатьох, якщо не для всіх, держав ідеалом, до якого необхідно прагнути.

Отже, верховенство права є невід'ємною частиною правової держави і духом її справедливих законів. І якщо ми будемо таку державу із свідомим громадянським суспільством, то цей основоположний принцип повинен пронизувати кожен закон і становити його суть, забезпечуючи та гарантуючи неухильне дотримання та захист прав людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – ст. 141.
2. Чулінда Л. І. Верховенство права : навч. посіб. / Л. І. Чулінда, А. Д. Гулієв, Х. А. Джавадов, В. А. Шатіло. – Харків : Факт, 2015. – 224 с.
3. Философия : Энциклопедический словарь. / [В ред. А. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/360/%D0%94%D0%A3%D0%A5.
4. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА, 1997. – 576 с.
5. Словник української мови : академічний тлумачний словник (1970-1980) в 11 томах. – К. : Наукова думка. – Т. 9. – 1978. – 917 с.
6. Montesquieu Ch.-L. The Spirit of Laws / Ch.-L. Montesquieu [Transl. into Engl. by Thomas Nugent]. – Kitchener : Batoche Books, 2001. – 726 с.
7. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина – Х. : Право, 2007. – 390 с.
8. Constant B. De La Liberté Des Anciens Comparees a celle des Modernes // Ecrits Politiques // Заг. ред. E. Escobar – Paris : Folio, 1997. – С. 591-619.
9. Bracton H. On the Laws and Customs of England / H. Bracton. – Cambridge : Harvard University Press, 1977. – 1826 с.
10. Zimmermann A. The Christian foundations of the rule of law in the West: a legacy of liberty and resistance against tyranny / A. Zimmermann [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://creation.com/the-christian-foundations-of-the-rule-of-law-in-the-west-a-legacy-of-liberty-and-resistance-against-tyranny>.
11. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. – 8th Revised edition. – Indianapolis : Liberty Fund Inc., 1982. – 585 с.
12. Locke J. Second Treatise on Civil Government // Political Writings // Заг. ред. D. Wootton. – London : Penguin Books, 1993. – 496 с.
13. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року) // Право України. – 2011. – № 4. – С. 168–184.

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБВИНУВАЧЕНОМУ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Вангородська Г.І.

(член Київської міської організації Асоціації українських правників)

Анотація. У дослідженні наводиться загальне визначення поняття «права підозрюваного (обвинуваченого), виправданого, засудженого на захист» та його характеристика. Автор вважає, що порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з беззаперечних підстав для скасування вироку та інших рішень у провадженні. Проаналізовано, що належна реалізація принципу права на захист у кримінальному провадженні потребує застосування практики Європейського суду з прав людини.

Автором статті досліджено, що важливою умовою реалізації принципу права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки, існують випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора.

Annotation. The purpose of this article is to review (research) issues related to the problems of the right to defence of the accused at administration of justice in Ukraine. The research provides a general definition of "right to defence of the suspect (the accused), the acquitted, the sentenced" and its characteristics.

The author believes that the violation of the right of defence always means a substantial violation of the Criminal Procedure Act and is one of the indisputable reason to cancel the verdict and other decisions in the proceedings.

The research states that proper implementation of the principle of the right to defence in criminal proceedings requires application of the European Court of Human Rights.

The author of the article substantiates that an important condition of the realization of the principle of the right to defence is to ensure its basic guarantees at all stages of criminal proceedings, as there are cases where a counsel for the defence has not been appointed to the suspect or the accused during the preliminary investigation, which necessarily has to be. This casts doubt on the questions of identity and admissibility of evidence on which the indictment of the prosecutor is based.

У Конституції України закріплені принципи здійснення судочинства, забезпечення яких повинно супроводжуватися неухильним їх дотриманням. Загальновизнаним принципом міжнародного права є право на захист, який є неодмінною умовою для забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

Право підозрюваного (обвинуваченого), виправданого, засудженого на захист – це сукупність наданих йому законом повноважень для спростування підозри або обвинувачення, пом'якшення покарання, а також захисту своїх особистих інтересів[1].

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України визначає право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного.

Право на захист включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті і майнові інтереси[2].

Порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з беззаперечних підстав для скасування вироку та інших рішень у провадженні.

Відповідно до ст. 48 Кримінального процесуального Кодексу України захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Також право на захист захисника забезпечується, ст. ст. 49, 52 Кримінального процесуального Кодексу України (надалі за текстом – КПК України), які визначають

обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні; ст. 87 КПК України, що забезпечує визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок порушення права особи на захист; ст. 54 КПК України, яка регламентує особливості реалізації права на відмову від захисника; ст. ст. 338, 339 КПК України, що розкривають можливість підготовки до захисту від нового або від додаткового обвинувачення; та п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України, що формулює одну з підстав для скасування судового рішення у зв'язку з відсутністю захисника.

Важливою складовою права особи на захист є забезпечення права на кваліфіковану юридичну допомогу, яке закріплене в Конституції України та в інших законодавчих актах відповідно до міжнародно-правових стандартів. Дане право є фундаментальною цінністю світового співтовариства. Про даний факт свідчать численні міжнародно-правові акти, що стосуються питання забезпечення права на кваліфіковану юридичну допомогу, а саме: ст. 11 Загальної декларації прав людини і громадянина; ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; п.п. с п. 3 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод; п. 93 Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями.

Належна реалізація принципу права на захист у кримінальному провадженні потребує застосування практики Європейського суду з прав людини, згідно з правовими позиціями якого, “право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником..., є однією з основних ознак справедливого судового розгляду”[3]; а також “право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду”[4].

Важливою умовою реалізації принципу права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки, існують випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. Така правова позиція виражена Європейським судом з прав людини щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, а саме “для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження”[5].

В ході дослідження судової практики, виявлено, що в основному суди дотримуються вимог кримінального процесуального законодавства з вказаного питання та безкомпромісно реагують на випадки порушення принципу права на захист з боку слідчих та прокурорів.

Дуже часто підставою для повернення обвинувального акту стає порушення права обвинуваченого на захист, зокрема, коли останній, не погоджуючись з пред'явленим обвинуваченням, посилався на необхідність участі з його боку захисника, послугами якого він не може скористатися у зв'язку з його тяжким матеріальним становищем. Проте в реєстрах матеріалів досудового розслідування дуже часто відсутні дані щодо призначення захисника, або відмови обвинуваченого від захисника в присутності захисника. Так, наприклад, після першого повернення обвинувального акту, прокурор складає нову редакцію обвинувального акту, в якому виправляє помилки, сформулював нове обвинувачення, яким фактично змінює повідомлення про підозру і повторно направляє обвинувальний акт до суду за власним підписом. Про складення нової редакції обвинувального акту обвинуваченому та потерпілому під розписку не повідомлялося, копію обвинувального акту і реєстру матеріалів обвинуваченому не вручалось, тим самим було порушено вимоги ст. 291 КПК України.

Отже, складення нової редакції обвинувального акту, в якому фактично змінено постанову про підозру, та не вручення його під розписку обвинуваченому є порушенням права на захист. Не забезпечення підозрюваного (обвинуваченого) захисником є порушенням права на його захист, а відсутність в реєстрі матеріалів досудового

розслідування даних щодо призначення захисника, або відмови обвинуваченого від захисника в присутності захисника є порушенням вимог ст. 109 КПК України[6].

Така позиція повністю відповідає рішенням Європейського суду з прав людини, наприклад, наголошується на “важливості стадії розслідування для підготовки кримінального провадження, оскільки докази, отримані під час цієї стадії, визначають рамки, в яких правопорушення, щодо вчинення якого було пред’явлено обвинувачення, буде розглядатись в суді першої інстанції. Таким чином, п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, як правило, щоб доступ до захисника надавався з першого допиту підозрюваного, здійснюваного працівниками органів внутрішніх справ, якщо неможливо продемонструвати з посиланням на конкретні обставини справи, що існують неспростовні підстави для обмеження такого права.

Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо при засудженні судом використовуватимуться зізнавальні покази, отримані працівниками органів внутрішніх справ під час допиту без участі захисника”[7].

Такої ж позиції притримується і Конституційний суд України у своїй Ухвалі від 31.05.2011 р., № 15-у/2011 “Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина П. щодо офіційного тлумачення положень ч.1 ст. 148 Кодексу законів про працю України” згідно з якими – *відповідно до положень ч.1 ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу, а це як зазначив Конституційний Суд України – гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги (абзац другий п. 4 мотивувальної частини Рішення від 16.10.2000 р. № 13-рп/2000), які здійснюються у формі надання юридичних консультацій та роз’яснень з правових питань; усних чи письмових інформаційних довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг, інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; здійснення представництва в судах та інших державних органах тощо. Порядок і умови надання правової допомоги в судовому провадженні унормовують відповідні галузеві закони (ст.. 16, 56, 59 Кодексу адміністративного судочинства України, ст.. 44 КПК України, стаття 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. 12, 44 Цивільного процесуального Кодексу України, п. 2 ч. 2 ст. 42, ст.. 55 Закону)* [8].

Дуже часто в обвинувальному акті відсутня правова кваліфікація кримінального правопорушення та формулювання обвинувачення.

Формулювання обвинувачення повинно ґрунтуватися на обставинах, які свідчать про наявність доведених даних про подію (час, місце, спосіб) кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету його вчинення, обставини, які впливають на ступінь його тяжкості.

Отже, порушення права на захист виражається у відсутності в обвинувальному акті формулювання обвинувачення та правової кваліфікації дій особи, що в свою чергу унеможлиблює якісне і в повній мірі здійснення захисту від пред’явленого обвинувачення.

Такої думки у своїх рішеннях притримується Європейський суд з прав людини, а саме: “поняття “обвинувачення” для цілей п. 1 ст. 6 може бути визначене як офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про вчинення цією особою правопорушення, яке нормою загального характеру визнається осудним і за яке встановлюється відповідальність карного та попереджувального характеру”[9].

Також Європейський суд з прав людини наголосив, що “обвинувачений у вчиненні злочину має бути негайно і детально проінформований про причину обвинувачення, тобто про ті факти матеріальної дійсності, які нібито мали місце і є підставою для висунення обвинувачення; а також про характер обвинувачення, тобто юридичну кваліфікацію згаданих фактів. Хоча ступінь “детальності” інформування обвинуваченого залежить від обставин конкретної справи, однак у будь-якому випадку відомості, надані обвинуваченому, повинні бути достатніми для повного розуміння останнім суті висунутого проти нього обвинувачення, що є необхідним для підготовки адекватного

захисту. У цьому відношенні обсяг та доречність наданої обвинуваченому інформації слід оцінювати крізь призму положення, закріпленого у п. “b” ч. 3 ст. 6 Конвенції. Аналогічно слід оцінювати інформацію про зміни, які мали місце в обвинуваченні, включаючи зміни причини обвинувачення”[10].

Необхідно наголосити, що “Деталі вчинення злочину можуть відігравати вирішальну роль під час розгляду кримінальної справи, оскільки саме з моменту доведення їх до відома підозрюваного він вважається офіційно письмово повідомленим про фактичні та юридичні підстави пред’явленого йому обвинувачення”. А в свою чергу “положення підпункту “a” п. 3 ст. 6 Конвенції необхідно аналізувати у світлі більш загальної норми про право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 цієї статті. У кримінальній справі надання повної, детальної інформації щодо пред’явленого особі обвинувачення та, відповідно, про правову кваліфікацію, яку суд може дати відповідним фактам, є важливою передумовою забезпечення справедливого судового розгляду”[11].

В свою чергу Конституційний Суд України зазначає, що “Правозастосовна діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб’єктів і випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і підборі правових норм, які відповідають цим обставинам”[12].

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК України обов’язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту. Так при розгляді кримінального провадження, учасник якого не володіє чи недостатньо володіє державною мовою, суд повинен враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини. Так у своєму рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що *“право на безоплатну допомогу перекладача застосовується не лише до усних виступів на судовому розгляді, а й до документальних матеріалів та досудового провадження. Зокрема, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, хто не розуміє мову, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, має право на отримання безоплатної допомоги перекладача, що здійснює письмовий і усний переклад усіх тих документів чи заяв у провадженні проти нього, розуміти які йому необхідно або які потрібно оголосити на суді мовою, що там використовується, для того, щоб здійснити своє право на справедливий судовий розгляд”*[13].

Проте в іншому своєму рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що “не можна вважати, що п. 3 (е) ст. 6 Конвенції вимагає письмового перекладу всіх письмових доказів чи офіційних документів, що є у провадженні. Допомога перекладача має бути такою, щоб забезпечити розуміння підсудним справи проти нього і ведення свого захисту, зокрема завдяки тому, що через перекладача він може висувати на розгляд суду свою версію подій”[14]. Європейський суд з прав людини дещо розширив обов’язок компетентних органів у даному питанні, оскільки, в своєму рішенні зазначив, що “з огляду на необхідність забезпечення реальності та ефективності права, гарантованого п. 3 (е) ст. 6 Конвенції, обов’язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, а у випадку попередження їх за конкретних обставин може також розширюватися, включаючи встановлення певного контролю за належною якістю перекладу”[15].

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що суди в цілому дотримуються вимог Конституції України, кримінального процесуального законодавства та міжнародних нормативно-правових актів щодо забезпечення права на захист при здійсненні кримінального судочинства. Але все ж таки існують окремі порушення цього принципу. Але, в ході вдосконалення правозастосовної діяльності в питанні забезпечення права на захист буде допомагати проведення спільних заходів (обговорень, семінарів, круглих столів тощо) між представниками судової системи, прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатури та установ безоплатної правової допомоги.

Різні підходи до розуміння та застосування положень Закону України “Про безоплатну правову допомогу” на думку автора потребує офіційного тлумачення його норм Конституційним Судом України.

Отже, ефективне здійснення кримінального правосуддя забезпечується гарантованою реалізацією права на захист, а також надання кваліфікованої правової допомоги кожному, хто її потребує.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / К82 Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. — 1196 с.
2. Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження). — К, 2004. — 204 с.
3. п. 262 рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 року у справі "Нечипорук і Йонкало проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683
4. п. 89 рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2001 року у справі "Кромбах проти Франції" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2515.html
5. п. 63 рішення Європейського суду з прав людини від 09 червня 2011 року у справі "Лучанінова проти України", [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_788; п. 52 рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2008 року у справі "Сальдуз проти Туреччини" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://eurocourt.info/judgment/salduz-salduz-protiv-turtsii-ot-27-noyabrya-2008-zayavlenie-36391-02>; пункти 90–91 рішення Європейського суду з прав людини від 12 червня 2008 року у справі "Яременко проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405.
6. Узагальнення судової практики щодо забезпечення права на захист місцевими судами та апеляційним судом Запорізької області за період 2013 року [Електронний ресурс] — Режим доступу: zpa.court.gov.ua/userfiles/uz_SH_.doc
7. п.39 рішення Європейського суду з прав людини від 27.01.2011р. у справі "Бортнік проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_674
8. Ухвала Конституційного суду України від 31 травня 2011 року №15-у/2011 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Пономарьова Сергія Сергійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 148 Кодексу законів про працю України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015u710-11>
9. п.51 рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.2008 року у справі "Ващенко проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_401
10. п.3 рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2000, у справі "Маттоціа проти Італії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_004
11. п.34 рішення Європейського суду з прав людини від 09.10.2008 року у справі "Абрамян проти Росії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/1831305b265399fdc225767a00332a64?OpenDocument>
12. Ухвала Конституційного суду України від 05.10.2010, № 61-у/2010 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина України Кравця Ростислава Юрійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v054u710-15>
13. п. 48 рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 1978 року у справі "Лудіке, Белкасем і Коч проти ФРН" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/lyudike-belkasem-i-koch-protiv-federativnoj-respubliki-germanii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
14. п. 74 рішення Європейського суду з прав людини від 19 грудня 1989 року у справі "Камазінскі проти Австрії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=372>
15. пункти 33 і 36 рішення Європейського суду з прав людини від 30 травня 1980 по справі "Артіко проти Італії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/artiko-protiv-italii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

ПОРЯДОК ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Симран Сейфаддин оглы Гасанов

(кандидат юридических наук, руководитель аппарата Управления Мусульман
Кавказа)

Аннотация. В статье анализируются некоторые юридические факторы, влияющие на порядок формирования и деятельность органов управления религиозных образований. Основное внимание акцентируется на автономности и относительной самостоятельности указанных субъектов права и необходимости учета этих обстоятельств при законодательном регулировании отношений, возникающих в связи с управлением религиозными образованиями. Эти обстоятельства, признанные международными правовыми актами и национальным законодательством большинства государств, не позволяют детально юридически регулировать вопросы управления указанных субъектов права, и решаются эти вопросы в основном положениями уставов и других внутренних документов религиозных организаций. Отмечается, что разнообразие организационно-правовой и конфессиональной характеристики религиозных образований ограничивает законодательные возможности определения единой системы органов управления. Автор на примере положений уставов общин различных конфессий и с помощью метода сравнительного анализа характеризует специфические особенности их органов управления.

Ключевые слова: религиозная организация, орган управления, автономия, общее собрание, юридическое лицо, устав.

Summary. The article analyzes some of the legal factors impacting the procedure of formation and activity of religious organizations governance bodies. The main focus is on the autonomy and relative independence of these legal entities and considering given features in legislative regulation of relations emerging in connection with the governance of religious associations. These features that were recognized by international legal acts and national legislation of most countries do not allow a detailed legal regulation of matters related to governance of these legal entities, and they are mainly settled in the provisions of religious organizations' charter and other internal documents. It is noted that the diversity of the legal organizational and confessional characteristics of religious organizations limits the legislative possibility of determining the uniform system of governance. By the example of the Charter provisions of different confessions communities and by the method of comparative analysis the author characterizes specific features of their governance bodies.

Keywords: religious organization, governance body, autonomy, general meeting, legal entity, charter

Религиозным образованиям, получившим статус юридического лица, в ходе своей деятельности приходится вступить в многочисленные и разнообразные правовые отношения. Они, как участники гражданского оборота, заключают разные сделки гражданско-правового характера; будучи работодателями, подписывают трудовые договоры; выполняют разные обязательства; пользуются правами, предусмотренными законодательством и договорами. В таких правоотношениях юридические лица сами выступают в качестве субъекта права. Тем не менее, непосредственно приобретение ими прав и принятие обязанностей не представляется возможным, по причине правовой сути этих лиц. По теории «фикции юридического лица», которая принимается большинством теоретиков-юристов, юридические лица являются «искусственными, невидимыми, неосязаемыми существами, существующими только в созерцании права» (1, р. 51). Иначе говоря, они материально не существуют. В ходе правовой эволюции концепции юридических лиц для их полноценного участия в правоотношениях была придумана система органов управления. Сегодня, уже по общепринятой позиции, почти во всех законодательных системах мира «управление юридическим лицом осуществляется на основе норм и принципов через систему специально созданных для этого органов» (2).

В гражданско-правовых актах Азербайджанской Республики нет универсального понятия органов юридических лиц. Но, отдельные законодательные нормы позволяют определить их главные правовые признаки. Например, ст. 49.1 Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики (далее-ГК) гласит: «Юридическое лицо приобретает гражданские права и принимает на себя гражданские обязанности через свои органы, действующие в соответствии с законодательством и уставом» (3).

Соответствующие законодательные акты зарубежных стран, придерживаясь схожей точки зрения, также акцентируют внимание именно на представительских

функциях органов. Например, пункт 1 ст. 92 Гражданского Кодекса Украины содержит редакцию, почти идентичную с указанной выше нормой ГК АР (4). А ст. 49 Цивильного (Гражданского) Закона Турции определяет, что юридические лица пользуются правоспособностью с помощью своих органов и приобретают эту способность, создавая необходимые органы в соответствии с законом и учредительными документами (5, с.85).

Все нормативные акты единообразны, также в том, что правовое положение органов юридических лиц определяется законодательными актами и учредительными документами самого лица. Преобладание в данном случае той или другой группы актов (документов) зависит от законодательного признания уровня автономности юридического лица, то есть чем самостоятельнее лицо, тем оно свободнее в вопросах определения иерархии своей системы органов управления, порядка их организации, формирования и распределения полномочий. Правовые исследования подтверждают, что данная тенденция существенно влияет и на правовую организацию управления религиозных образований, являющихся относительно самостоятельными субъектами права.

Автономия религиозных организаций оценивается как «неотъемлемая часть плюрализма в демократическом обществе» и в решениях Европейского Суда по Правам Человека (§ 41 Постановления ЕСПЧ от 03.02.2011 по делу «Зибенхар против Германии»; § 62 Постановления ЕСПЧ от 26.10.2000 по делу «Хасан и Чауш против Болгарии»; § 58 Постановления ЕСПЧ от 23.09.2010 по делу «Шют против Германии»; пункт «d» § 80 Постановления ЕСПЧ от 15.09.2009 по делу «Миролюбов и другие против Латвии») (9).

Автономность религиозных организаций при выборе системы органов управления признается и законодательством Азербайджанской Республики. Данное положение, прежде всего, исходит из конституционных норм об отделении религии от государства и свободы совести, предусмотренных Основным Законом страны (ст. 18 и 48) (10).

Строго придерживаясь указанных основ Конституции АР, ГК Азербайджана, который детально регламентирует порядок формирования и деятельности, а также полномочия органов управления коммерческих юридических лиц, не содержит ни одной специальной нормы, которая могла бы применяться к вопросам управления только религиозных образований. Тем не менее, в Кодексе имеются несколько общих положений, касающихся и религиозных организаций. Об одной из таких норм о главной функции органов управления, которая закреплена в статье 49.1 ГК АР, мы уже говорили при определении понятия органов юридических лиц. Закон Азербайджанской Республики «О свободе вероисповедания» (далее – ЗСВ) определяет также фидуциарные обязательства всех органов управления, в соответствии с которыми они обязаны «при выполнении своих обязанностей в интересах юридического лица действовать добросовестно, профессионально и в соответствии с логикой, быть верными интересам юридического лица и всех его участников, отдавать предпочтение интересам юридического лица перед своими интересами и быть осторожными» (ст. 49.3). Кодекс содержит несколько других общих норм, регулирующих обязанности органов управления при реорганизации и ликвидации юридических лиц, которые могут быть применены и к религиозным организациям, правда, с определенными оговорками.

В отличие от религиозных организаций, законодательство по отношению к другим юридическим лицам придерживается иной позиции. Несмотря на норму статьи 49.1 ГК АР о том, что порядок избрания или назначения органов юридического лица определяется уставом, в самом Кодексе и законодательных актах имеются многочисленные положения, посвященные вопросам управления (в том числе и вопросам «порядка избрания или назначения»), порядка формирования и деятельности органов хозяйственных обществ и товариществ, а также кооперативов. А Закон Азербайджанской Республики «О неправительственных организациях» регулирует аналогичные вопросы, связанные с общественными организациями и фондами (11).

Требование ст. 49.1 о прерогативе устава большей частью применимо к религиозным организациям, так как, в отличие от перечисленных юридических лиц, регулирование большинства отношений связанных с формированием, деятельностью и полномочиями органов религиозных образований осуществляется именно в соответствии с уставом этих образований. Это исходит из нормы, предусмотренной ЗСВ, в соответствии с которой «структура, органы управления религиозного образования и порядок их организации, а также полномочия данных органов» необходимо отражать в уставе (п. 4 ч. 3 ст.11) (12).

Вместе с тем, ЗСВ в основном придерживаясь принципа автономности и относительной самостоятельности религиозных организаций, определяет несколько императивных положений, которые необходимо учесть в правоприменительной практике. Принимая во внимание немногочисленность этих норм, считаем уместным перечислять их ниже:

1. «Устав религиозного образования принимается на общем собрании верующих или на конфессиональных съездах, конференциях» (ч. 2 ст.11 ЗСВ). Данное положение косвенно подтверждает, что общие собрания, съезды и конференции верующих являются органами религиозных организаций. Думаем, что на основании данной нормы вышеперечисленные форумы можно причислить к высшим органам управления религиозных организаций, так как уставы, как правило, принимаются именно этими органами. Это единственное исключительное полномочие указанных органов, предусмотренное законодательством. Остальные же их права и обязанности определяются соответствующими уставами религиозных образований.

2. Для государственной регистрации религиозной общины, не менее пятидесяти образовавших ее совершеннолетних лиц или их полномочных представителей обращается в религиозный центр или учреждение с заявлением с приложенным к нему учредительным протоколом и уставом общины (ч. 2 ст. 12 ЗСВ). Таким образом, принятие учредительного решения также является полномочием общего, но уже учредительного собрания членов религиозной общины. По мнению некоторых цивилистов, учредительное собрание также считается органом управления с присущими только ему полномочиями.

3. Религиозные образования могут быть упразднены, в том числе и решением учредителей или органа, уполномоченного для этого уставом (п. 1 ч. 1 ст. 12-1 ЗСВ). Несмотря на то, что здесь не упоминается название органа управления, в большинстве юридических лиц добровольное прекращение деятельности осуществляется именно на основании решения общего собрания учредителей. Таким образом, если устав организации не уполномочил другой орган, право принятия такого решения также относится к полномочиям общего собрания.

4. Религиозные деятели, руководящие местами богослужения, относящимися к исламской религии, назначаются Управлением Мусульман Кавказа (далее – УМК) с уведомлением соответствующего органа исполнительной власти (ч. 3 ст. 8 ЗСВ). В соответствии с внутренними (каноническими) правилами, указанные лица обладают административно-распорядительными полномочиями и осуществляют определенные управленческие функции. Данная норма касается условий их назначения.

В уставах религиозных организаций могут быть предусмотрены любые нормы, касающиеся вопросов организации, деятельности, функции и полномочия органов управления религиозных организаций, которые не конфликтуют с вышеуказанными условиями ГК АР и ЗСВ. Но, при этом каждое религиозное образование еще должно учесть внутреннюю организационную структуру, управленческие традиции своей религиозной конфессии (течения), устав и обязательные указания своего центра (управления).

Ограничение законодательного «вмешательства» в управление религиозных образований связано не только с закрепленным юридическим принципом автономности этих организаций, предусматривающим, что регулирование организации и деятельности

органов управления является их внутренним делом. Необходимо учесть, что даже принадлежащие одной традиционной конфессии религиозные организации иногда имеют существенные различия во внутренних структурах и принципах управления, которые не позволяют законодательно определить общие для них правила управления. Например, в соответствии с п. 3.1 Устава УМК, «Высшим органом управления УМК является съезд мусульман Кавказа, проводимый раз в пять лет». Другие же полномочия органов управления УМК распределяются между Советом Кадиев Управления и Председателем Управления. Интересно отметить, что в полномочия Совета Кадиев, наряду с чисто религиозными вопросами, входят и принятие Устава Управления, внесение изменений и дополнений к нему в период между съездами. Необходимо добавить, что такая система органов типична только для УМК и она была установлена еще в начале институционализации этих образований во второй половине XIX века (13).

Исламские общины управляются общим собранием и председателем общины. Но эти организации должны иметь и религиозных деятелей, руководящих местами богослужения, которые обладают существенными полномочиями.

Другая объективная причина отсутствия детального регулирования отношений, касающихся управления религиозными организациями, связана с присутствием в религиозной жизни почти всех стран общин без центральных управлений (центров). Иногда эти религиозные общины вынуждены соблюдать и положения уставов своих центральных структур, находящихся на территории иностранного государства. ЗСВ специально для таких случаев предусматривает, что религиозные неисламские образования, организационные центры которых находятся за рубежом, в своей деятельности могут руководствоваться уставами данных центров в случаях, не противоречащих законодательству Азербайджанской Республики. Незначительное количество норм, определяющих юридическое положение органов управления, позволяет этим образованиям организовать свое управление, не нарушая законодательство страны инкорпорации и соблюдая уставы своих центральных структур, что, кстати, является обязательным требованием ЗСВ (см. часть 8 ст. 11 Закона). Благодаря этим нормам, православные общины Азербайджана определяют систему своих органов управления в соответствии с традициями и правилами Русской Православной Церкви (РПЦ). Например, в соответствии с Уставом Православной религиозной организации Бакинско-Азербайджанской Епархии РПЦ предусматривается, что Епархиальный архиерей Епархии возглавляет Епархию и управляет ею. Епархиальный архиерей избирается и назначается Священным Синодом, получая о том Указ Патриарха Московского и всея Руси. Органами Управления Епархии являются: Епархиальное собрание и Епархиальный совет. Исполнительными органами Епархии являются Епархиальное управление, а также иные Епархиальные учреждения (п. 23-25 Устава).

Перечисленные примеры свидетельствуют о том, что законодательно предусмотреть готовые модели управления, применимые ко всем разнообразным общинам, в принципе не представляется возможным. Ситуация усложняется еще и тем, что управления религиозными организациями отличаются как по причине их конфессиональной принадлежности, так и тем, что каждый тип религиозного образования (община, центр, управление, учебное заведение и т. д.) имеет систему управления, присущую только данному типу. Например, мусульманским религиозным организациям Азербайджана присуща достаточно строгая и иерархическая централизация органов управления. В большинстве из этих организаций установлена детализированная соподчиненность и подотчетность различных должностных лиц, нарушения которой влекут применение строгих санкций. Хотя в мусульманских религиозных общинах светские дела управляются на традиционных основах для других некоммерческих организаций, тем не менее, религиозные мероприятия координируются и контролируются религиозными деятелями (ахундами и муфтиями), назначенными УМК. Учитывая данное обстоятельство, как указано выше, ЗСВ устанавливает, что религиозные деятели,

руководящие местами богослужения, относящимися к исламской религии, назначаются УМК. А в уставах УМК и мусульманских общин предусматривается, что указанные религиозные деятели возглавляют процесс исполнения общинами исламских обрядов и ритуалов, получая соответствующие инструкции (фетвы и рекомендации) от УМК. Они подчиняются УМК и отчитываются только перед ним, а не перед общиной.

Азербайджанская модель управления исламскими общинами имеет нижеследующие особенности, не присущие другим конфессиям:

- в Азербайджанской Республике религиозные исламские образования объединяются в своем историческом религиозном исламском центре – УМК (ч. 1 ст. 9 ЗСВ);

- в Азербайджанской Республике религиозные исламские общины подчиняются в организационных вопросах УМК (ч. 2 ст. 8 ЗСВ);

- исламские религиозные образования, действующие в Азербайджанской Республике, представляют отчет о своей деятельности УМК (ч. 3 ст. 7 ЗСВ).

Автономность религиозных организаций по определению полномочий органов управления нельзя считать абсолютной. В любом случае эти полномочия являются обязательными только в пределах самой организации. В этом контексте характерны высказывания Д.А. Сумского, который полагает, что «органом юридического лица является организационно обособленная часть юридического лица, обладающая властными полномочиями внутри данного юридического лица, реализация которых осуществляется им в пределах собственной компетенции» (14). Здесь также необходимо учесть, что органы управления, как указано выше, являются «обособленной частью» религиозных организаций и не заменяют их при вступлении в правовые отношения с другими субъектами права. Как справедливо отмечается в юридической литературе, настоящими участниками правовых отношений являются сами юридические лица, а не их органы (15; 16, с. 201).

Таким образом, резюмируя вышеизложенное, можно констатировать нижеследующие выводы:

- религиозные организации по своей организационно-правовой и конфессиональной характеристике существенно отличаются друг от друга, что ограничивает законодательную возможность определения единой системы органов управления;

- автономность религиозных организаций, признанная международными правовыми актами и национальным законодательством большинства государств, не позволяет детального правового регулирования вопросов управления указанных субъектов права. Эти вопросы, в основном, решаются положениями уставов и других внутренних документов религиозных организаций;

- вышеизложенные факторы не гарантируют абсолютной свободы религиозных организаций при выборе моделей управления. Они обязаны соблюдать общие требования гражданского законодательства и специальные нормативно-правовые акты, касающиеся религиозных организаций.

Использованная литература

1. Ben Pettet, Company Law, London, Longman, 2001, 460 p.
2. Дмитриев О.В. Органы управления в системе органов юридических лиц // Вестник Омского университета, серия «Право». 2010 №3 (24), с. 95-99.
3. Гражданский Кодекс Азербайджанской Республики; Утвержден Законом АР от 28.12.1999-года: Баку, “Ганун”, 2015.
4. Гражданский Кодекс Украины, Утвержден Законом Украины от 16.01.2003-года <http://meget.kiev.ua/kodeks/grazdanskiy-kodeks/>
5. Zafer Saka, Dernekler hukuku, teoride ve uygulanmada, Vedat- kitabçılık, İstanbul, 2010, 505 s.
6. Norman Doe. Law and Religion in Europe. A Comparative Introduction. Oxford University press. 2011, 306 p..
7. Подопригора А.Р. Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы). http://online.zakon.kz/Document/?doc_id.

8. Филипп (Рябых), игумен, Понкин И.В., Понкина А.И. О признании исключительной компетенции религиозных организаций по установлению их внутренней структуры и внутренних норм отношений как одной из гарантий свободы вероисповедания в демократическом государстве // Нравственные императивы в праве. - 2012. - № 3. - с. 11-32.

9. См: Affaire «Siebenhaar c. Allemagne» (Requête № 18136/02), 03.02.2011 (Définitif - 20.06.2011) / Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-103236>; Affaire «Hassan et Tchaouch c. Bulgarie» (Requête № 30985/96), 26.10.2000 / Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-63472>; Affaire «Schüth c. Allemagne» (Requête № 1620/03), 23.09.2010 (Définitif - 23.12.2010) / Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100468>; Affaire «Miroļubovs et autres c. Lettonie» (Requête № 798/05), 15.09.2009 (Définitif - 15.12.2009) / Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-93983>.

10. Конституция Азербайджанской Республики, Принята 12.11.1995-года путём всеобщего народного референдума. Баку, «Ганун» 2016 г.

11. Закон Азербайджанской Республики «О неправительственных организациях (общественных объединениях и фондах)» от 13.06.2003-года, e-qanun.gov.az.

12. Закон Азербайджанской Республики «О свободе вероисповедания» от 20.08.1992-года, e-qanun.gov.az.

13. Положение об управлении Закавказского мусульманского духовенства: I. Суннитского и II. шиитского учения. 5 апреля 1872 года, № 50680. Полное собрание законов Российской империи. - Собрание 1825-1881. - Т. 47, ч. 1. - СПб., 1875. с. 379 – 397.

14. Сумской Д.А. Статус юридических лиц, 2006 г. <http://goraknig.org/raznoe/?kniga=OTgwNzg>.

15. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. М., Проспект, 2001, 292 с.

16. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве. М., Госюриздат, 1947.

УДК: 342.95

НЕРОЗДІЛЕНІ ПОВНОВАЖЕННЯ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Георгієвський Ю.

(кандидат юридичних наук, доцент)

Анотація. У статті обґрунтовано науковий підхід щодо встановлення повноважень органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері управління регіональним розвитком, які є нерозділеними. Доведено, що такими є повноваження щодо юридичного забезпечення управлінської діяльності, інформаційного забезпечення, охорони громадського порядку, забезпечення протипожежної безпеки, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, медична допомога, повноваження щодо реалізації регуляторної політики у сфері підприємництва.

Ключові слова: органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, компетенція, нерозділені повноваження.

The scientific approach to the establishment of undivided state and local self-government bodies powers in the sphere of regional development management is substantiated in the article. It is proved that they are the authority on: management activity legal support, information security, public order, fire safety, provision of sanitary and epidemic population wellbeing, medical care, powers for the regulatory policy implementation in the sphere of entrepreneurship.

Key words: state executive power bodies, self-government bodies, the competence, undivided powers.

Постановка проблеми. Децентралізація публічної влади як масштабний процес конституційних перетворень в Україні визначає необхідність вирішення ряду завдань стратегічного, політико-правового і доктринального змісту. На формування законодавчих основ децентралізації публічної влади фактично спрямовані норми Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [1], яким визначено організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю. Співробітництво здійснюється відповідно до договорів про співробітництво, укладених сільськими, селищними, міськими головами від імені сільської, селищної, міської ради після

схвалення їх проектів сільськими, селищними, міськими радами. Слід у цьому зв'язку вказати про перспективність запровадження договірної форми легалізації взаємовідносин між уповноваженими суб'єктами місцевого самоврядування, однак її зміст потребує більш детального наукового супроводження та визначення меж застосування і способів реалізації, співвідношення із нормами законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], «Про засади державної регіональної політики» [3].

Окреме місце посідає Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» [4], прийняття якого має дві складові - політичну і нормативну, а тому виникає ряд питань, що пов'язані із співвідношенням діючих норм Конституції України, які не повною мірою урегульовують реалії суспільного життя, із суспільними відносинами та проблемами, що виникають і потребують негайного вирішення та врегулювання. Вказане стосується, насамперед, статусу військово-цивільних адміністрацій як державних інституцій, які функціонують поряд із легітимними органами місцевого самоврядування. Останні хоча і не реалізують свої повноваження (у зв'язку з чим і створюються військово-цивільні адміністрації), але формально існують.

Співвідношення та розмежування компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, виділення нерозділених повноважень зазначених органів не є суто теоретичною проблемою, адже передбачає фактично перерозподіл відповідальності між зазначеними органами із гарантуванням активної участі населення, що проживає у регіоні. Вказане визначає необхідність обґрунтування ключових параметрів, які мають бути покладені в основу формування системних змін чинного законодавства, спрямованих на конституційно-правову модернізацію, відповідну концепції народоправства із організаційним підґрунтям децентралізації публічної влади.

Вирішення цієї проблеми спирається на методологію наукового пошуку із використанням наукового підходу «сходження від абстрактного до конкретного», що охоплено системним підходом, який, будучи застосований до досліджень правового змісту, дозволяє проаналізувати у взаємозв'язку і взаємозалежності усі елементи соціально-правового явища, яким виступає співвідношення компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Науковці не приділяли достатньо уваги проблемі формування зазначеної моделі. Доктринальні напрацювання вчених присвячені переважно генезису державотворчих процесів у контексті співвідношення централізації, деконцентрації або децентралізації (В.П. Колісник, А.О. Селіванов, Ю.О. Тихомиров та інші), місцевого самоврядування (В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіна та інші), державного управління в умовах адміністративної реформи (В.Б. Авер'янов, Н.Р. Нижник та інші), регіонального розвитку (О.Б. Коротич та інші).

Існуючі наукові здобутки є, безумовно, доктринальним підґрунтям вирішення виділеного конкретного наукового завдання щодо обґрунтування кола і обсягу нерозділених повноважень між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Проте під час наукового пошуку слід враховувати діалектику суспільних трансформацій, що дозволяє сформулювати складову цілісного методологічного підходу до визначення сфер відання органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Мета статті – обґрунтування наукового підходу щодо встановлення повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері управління регіональним розвитком, які є нерозділеними.

Викладення основного матеріалу. Діалектика суспільних трансформацій на сучасному етапі визначає необхідність гарантування оптимального поєднання у стратегії публічного управління загальнодержавних інтересів і інтересів регіонального розвитку. Зміст інтересів регіонального розвитку знаходить своє опосередковане відтворення у формуванні територіальних утворень, публічне управління якими підкорене конституційно визначеній меті розвитку держави. При цьому на місцевому

(територіальному) рівні публічного управління знаходять свій вияв публічні та представницькі інтереси, взаємна конвергенція яких визначає потребу окреслення, принаймні, у загальному значенні функцій держави і функцій місцевого самоврядування як висхідних положень, на яких ґрунтується компетенція органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування як нерозділена, так і та, що об'єктивно потребує розмежування.

У монографічному дослідженні В.В. Волинця, присвяченому функціям сучасної держави, обґрунтовуються положення про такі функції держави як: політична (зміст якої зазнає змін в умовах демократичної держави); економічна; податково-фінансова; функція захисту прав і свобод людини і громадянина; правоохоронна функція; соціальна функція; функція державної підтримки науки, освіти, культури; екологічна функція; інформаційна функція. Ці функції умовно названі «класичними», зміст яких трансформується в умовах глобалізації. Серед «новітніх» функцій зазначено наступні: гарантування національної безпеки, оборонна функція, функція міжнародної інтеграції [5, с.445-451]. Звернення до положень теорії держави і права щодо функцій держави дозволяє вказати про те, що у обґрунтованому В.В. Волинцем переліку відсутня ідеологічна функція. Крім того, політичній функції у доктринальних положеннях теорії держави і права не надано пріоритет. Пріоритетною визначено економічну функцію. Разом з тим, слід погодитись із підходом В.В. Волинця відносно першочергового значення політичної функції.

Так, виділяють шість комплексних функцій, які повинна здійснювати будь-яка держава: економічна (забезпечує нормальне функціонування і розвиток економіки); політична (забезпечення державної і громадської безпеки, соціальної та національної злагоди, охорона суверенітету держави від зовнішніх посягань тощо); соціальна (здійснення заходів із задоволення соціальних потреб людей, з підтримання необхідного рівня життя населення тощо); ідеологічна (підтримання певної ідеології, організація освіти, підтримання науки, культури тощо); екологічна (охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, відновлення навколишнього середовища); охоронна (охорона прав та інтересів особи, охорона громадського порядку, боротьба з правопорушеннями) [6, с.73].

Порівняння наведених переліків функцій держави свідчить про трансформацію їх кола і змісту, що визначено, насамперед, тим, що доктринальні положення були сформульовані у 2006 році, а В.В. Волинець опублікував відповідну монографію у 2012 році. Трансформація теоретичних положень про функції держави відображають тенденції розвитку суспільства, для якого у 2006 році пріоритетною була економічна функція, а у 2012 році – політична із зміною змісту. Тож формування переліку функцій держави можливе, виходячи з переліку, обґрунтованого В.В. Волинцем, та доповнюючи його доктринальними положеннями теорії держави і права у частині, що стосується ідеологічної функції, яку доцільно розташувати після політичної.

Таким чином, перелік функцій держави наступний: політична функція; ідеологічна; економічна; податково-фінансова; функція захисту прав і свобод людини і громадянина; правоохоронна функція; соціальна функція; функція державної підтримки науки, освіти, культури; екологічна функція; інформаційна функція; функція гарантування національної безпеки; оборонна функція; функція міжнародної інтеграції.

Наведений перелік функцій держави можна взяти за основу при визначенні компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте, змістовне наповнення цих функцій та, відповідно – компетенція вказаних органів має зазнавати трансформацій, враховуючи призначення та роль кожного з цих органів у механізмі держави. Зокрема, функція гарантування національної безпеки притаманна органам державної виконавчої влади, а зміст політичної функції має охоплювати як діяльність органів державної виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування із відповідним розподілом компетенції.

Доречність такого підходу підкреслюють напрацювання О.В. Батанова щодо функцій муніципальної влади, серед яких виділено за об'єктною ознакою політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні [7, с.394-395]. Вчений формує авторський підхід щодо класифікації функцій муніципальної влади і здійснює її за такими критеріями: сфера реалізації функцій; суб'єкти системи місцевого самоврядування; територіально-просторовий рівень здійснення муніципальної влади; способи, засоби, методи здійснення муніципальної діяльності; характер легітимності та форми легітимації муніципальної влади [7, с.394-397].

Характеристика сутності та визначення переліку функцій держави і функцій муніципальної влади має складати предмет окремого наукового пошуку, проте, виходячи з предмету наукового аналізу, зазначеній проблемі приділено увагу тільки у аспекті впливу зазначених функцій на компетенцію органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Наведений перелік функцій держави можна взяти за основу при визначенні компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте, змістовне наповнення цих функцій та, відповідно – компетенція вказаних органів має зазнавати трансформацій, враховуючи призначення та роль кожного з цих органів у механізмі держави. Зокрема, функція гарантування національної безпеки притаманна органам державної виконавчої влади, а зміст політичної функції має охоплювати як діяльність органів державної виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування із відповідним розподілом компетенції.

Необхідно звернути увагу і на ту обставину, що управлінські функції на регіональному рівні зазнають трансформацій, про що свідчить вітчизняний досвід формування і реалізації державної регіональної політики. Так, за часів Радянського Союзу та умов централізованого управління при моно партійності та єдиній формі власності – державної – питання про необхідність децентралізації із наділенням органів регіонального управління широким колом повноважень не було актуальним. Після формування на теренах Радянського Союзу самостійних державних утворень, поступового розвитку різних форм власності і господарювання, перерозподілу між державою та регіонами управлінських повноважень щодо соціально-економічних процесів, формування політичної еліти постала необхідність запровадження в діяльність органів регіонального управління таких функцій як управління вільними економічними зонами, державна підтримка малого бізнесу і підприємництва, регулювання земельних відносин, моніторинг рівня життєдіяльності населення тощо. Наразі в Україні є необхідність реалізації управлінських функцій, спрямованих на гарантування розвитку громадянського суспільства, ефективний захист прав, свобод, законних інтересів, інтеграції у європейське співтовариство, адаптації вітчизняної економіки до євро стандартів, забезпечення високого рівня життєдіяльності населення тощо.

Історичний досвід функціонування Радянського Союзу свідчить про низьку ефективність глибокої централізації управління державою, внаслідок якої пропорційність регіонального розвитку, проголошена як провідний напрямок державної політики, мала декларативний характер, а Україна після здобуття незалежності отримала у спадок диспропорційну у регіональному та галузевому аспектах структуру господарства. Розвиток демократичних інститутів як органічна основа формування української державності визначає необхідність гарантування певної ініціативи регіонів, усунення адміністративних (імперативних) обмежень при прийнятті управлінських рішень органами регіонального управління.

При визначенні кола управлінських функцій, якими мають бути наділені органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування доцільно враховувати їх належність до функцій, спрямованих на забезпечення самоуправління регіоном або ж функцій, які делегуються. Останнє пов'язане із процесом децентралізації управління, а розвиненість функцій самоуправління означає перерозподіл повноважень між

центральною і регіональними суб'єктами управління на договірних засадах. При цьому питання розмежування компетенції, спрямованої на реалізацію функцій управління регіональним розвитком на засадах децентралізації стосуватимуться сфери відання та відповідної діяльності суб'єктів публічної влади.

Логічно передбачити, що в умовах розвитку самоуправління суб'єкти регіонального управління мають бути наділені повноваженнями суто організаційного характеру і не стосуватись питань державного устрою, прийняття законів, забезпечення національної безпеки, тобто функцій, реалізація яких гарантує цілісність держави. На суб'єктів регіонального управління покладаються функції, що стосуються життєдіяльності населення у регіоні - організація освіти, функціонування інфраструктури регіону, соціальне забезпечення, культура, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки тощо. Важливе значення має функція формування і використання фінансових ресурсів, реалізація якої стосується перерозподілу бюджетів між суб'єктами на регіональному рівні. За умови розвитку децентралізації реалізація окремих функцій держави може бути делегована суб'єктам регіонального управління.

Наявність нерозділеної компетенції між органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування при децентралізації визначається змістом компетенції, який відображає функціональний зв'язок між виконавчою владою і місцевим самоврядуванням. Слід, у цьому зв'язку, погодитись із В.І. Борденюком, який вказує про найтісніший зв'язок у функціональному плані місцевого самоврядування із виконавчою владою, а відтак і з державним управлінням [8, с.52]. Також підкреслено похідний характер функцій органів місцевого самоврядування від державних функцій [8, с.56].

Наявність нерозділених повноважень між органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування впливає не тільки з існуючого функціонального зв'язку, але й з єдиної мети функціонування зазначених органів - забезпечення високого рівня життєдіяльності населення, сталого соціально-економічного, культурного розвитку держави.

Слід підкреслити, що і органи виконавчої влади, і органи місцевого самоврядування наділені владними повноваженнями, похідними від влади народу. Здійснюючи публічну владу, зазначені органи реалізують через публічні функції публічний інтерес, в якому відтворено прагнення народу до суспільного блага. Тож і органи державної виконавчої влади, і органи місцевого самоврядування, реалізуючи свої повноваження, похідні від влади народу, мають бути наділені відповідною компетенцією та повноваженнями з метою досягнення суспільного блага. Така компетенція та відповідні повноваження повинні мати владний характер, який проявляється переважно як виключення, ніж правило, коли виникають надзвичайні або спеціальні обставини. У інших випадках діяльність зазначених органів матиме публічно-сервісний характер, а предмет такої діяльності значно ширший за предмет реалізації публічно-владних повноважень.

Пріоритетність інтересів територіальних громад визначає необхідність перерозподілу компетенції між органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. І у цьому аспекті питання визначення обсягу нерозділених повноважень, з одного боку, та розмежування компетенції – з іншого, стосується функцій та – відповідно – напрямків діяльності органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Серед критеріїв визначення повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань управління регіональним розвитком доцільно виділити спрямованість їх діяльності на: гарантування керованості соціально-економічним розвитком певної території (регіону); створення належних умов життєдіяльності населення у регіоні; гарантування законності і правопорядку; охорону прав, свобод і законних інтересів громадян. Серед таких повноважень слід відзначити ті, що стосуються: а) юридичного забезпечення управлінської діяльності; б) інформаційного забезпечення; в) охорони громадського порядку; г) забезпечення протипожежної безпеки;

д) забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; е) медична допомога; ж) повноваження щодо реалізації регуляторної політики у сфері підприємництва.

Список використаних джерел

1. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII // Відомості Верховної Ради, 2014, № 34, ст.1167.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1997, N 24, ст. 170.
3. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 13 (27.03.2015), ст. 90.
4. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 13 (27.03.2015), ст. 87.
5. Волинець В.В. Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми: моногр. / Волинець В.В. – К.: Логос, 2012. – 512 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / [ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
7. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. / [ред. М.О. Баймуратов]. – К.: Видництво «Юридична думка», 2010. – 656 с.
8. Борденюк В.І. Глава 4. Місцева самоврядування в контексті децентралізації державної влади / В.І. Борденюк // Виконавча влада і адміністративне право / [ред. В.Б. Авер'янов]. – К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Городок Я.В.

(магістр Навчально-наукового інституту права Університету ДФС України)

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Н.Б. Новицька

Анотація. У статті проводиться детальний аналіз нормативно – правових актів, які пов'язані з удосконаленням законодавчого регулювання юридичної відповідальності за порушення трудового законодавства України, зосереджується увага на потребі прийняття Трудового кодексу України.

Ключові слова: відповідальність, трудове законодавство.

Аннотация. В статье проводится детальный анализ нормативно правовых актов, которые связаны усовершенствованием законодательного регулирования юридической ответственности за нарушение трудового законодательства Украины, сосредоточивается внимание на потребности принятия Трудового кодекса Украины.

Ключевые слова: ответственность, трудовое законодательство.

Summary. In the article conducts the detailed analysis normatively legal acts that is related to the improvement of the legislative adjusting of legal responsibility for violation of labour legislation of Ukraine, attention is concentrated on the necessity of acceptance of the Labour code of Ukraine.

Keywords: responsibility, labour legislation.

Постановка проблеми. На сьогодні питання реформування трудового законодавства все більше і більше набирає обертів. Внесення змін до Кодексу законів про працю, неодноразово піднімалося на засіданнях Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення, засідання Кабінету Міністрів України, Президентом України, прем'єр-міністром України, представниками профспілкових організацій, громадським ініціативами тощо. Необхідність прийняття Трудового кодексу України пов'язана зі змінами системи суспільних відносин, що провадяться в Україні і ці зміни безпосередньо пов'язані із працею. Прийняття нового кодифікованого нормативно-правового акту у цій сфері пов'язано з тим, що основою трудового законодавства України є Кодекс Законів про працю, який був прийнятий ще 10 грудня 1971 року і набув чинності з 1 червня 1972 року. На сьогоднішній день ні для кого не є таємницею, що захист прав та законних інтересів працівника щодо його

конституційного права на гідні умови праці та права на працю, не відповідають ситуації, яка на сьогодні сформувалася в контексті економічної, соціальної та політичної кризи в Україні. Держава не може в повній мірі гарантувати виконання та забезпечення конституційних прав громадян. Крім цього таку позицію підтримують експерти Міжнародного центру перспективних досліджень, які вказують, що причиною порушень трудових прав є формальна відповідальність роботодавців, яка має наслідком незахищеність прав найманих працівників і поширеність їх порушень, зокрема щодо умов і безпеки праці, гендерної рівності, дитячої та примусової праці[1].

Також варто звернути увагу, що впродовж I півріччя 2015 року за постановами слідчих державними інспекторами з питань праці Держпраці взято участь у 361 перевірці на 347 підприємствах. В ході перевірок виявлено 1 тис. 104 порушення законодавства про працю, зайнятість та загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

За результатами перевірок:

- 78 матеріалів про адміністративні правопорушення з накладенням штрафних санкцій на суму 168,3 тис. грн. передано до суду;
- 122 матеріали направлено до правоохоронних органів;
- 36 пропозицій щодо притягнення посадових осіб до дисциплінарної відповідальності внесено керівникам та власникам підприємств.
- У тому числі, державними інспекторами з питань праці перевірено 80 підприємств-божників із виплати заробітної плати, сума заборгованості на яких становила 65 млн. тис. гривень. За їх результатами 64 матеріали перевірок передано до правоохоронних органів.

При цьому, до Держпраці та її територіальних органів надійшло 8 тис. 286 письмових звернень (заяв, скарг) громадян щодо недотримання роботодавцями вимог законодавства про працю та зайнятість, особисто з цього приводу до державних інспекторів з питань праці звернулося 29 тис. 45 громадян [2].

Враховуючи вище вказану статистику, джерел та чинників, які повипливали на формування такої негативної ситуації є вкрай багато. По-перше неузгодженість між законодавчими актами у сфері праці. По-друге затримка реформуванням трудового законодавства, а також «агресивний» до певної міри характер сучасного податкового законодавства, що об'єктивно призводять до звуження сфери дії законодавства про працю за рахунок застосування для регулювання відносин між роботодавцем та працівником цивільно-правових інструментів, особливо у сфері малого підприємництва. По - третє КЗпП являє собою суміш правових норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов, певна частина яких відповідає вимогам часу, а інша – застаріла і не може адекватно регулювати сучасні трудові відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час у вітчизняній правничій літературі питанню проблеми захисту трудових прав працівників приділяється значна увага. Не менш актуальним у науковому середовищі є і питання юридичної відповідальності за порушення трудової відповідальності. Основою для написання статті стали дослідження таких відомих науковців - фахівців у галузі трудового права, як: В. Я. Бурак, І. М. Ваганова, Н. Д. Гетьманцева, А. О. Замченко, М. І. Іншин, Т. Г. Маркіна, П. Д. Пилипенко, Р. С. Харчук, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина та багато інших. Проте, загального концептуального підходу щодо наукового аналізу окремих способів та елементів захисту трудових прав не проводиться або проводиться в незначному обсязі.

Мета цієї статті: науковий аналіз законопроекту Трудового Кодексу України в частині відповідальності за порушення трудового законодавства України з метою захисту прав та законних інтересів громадян.

Викладення основного матеріалу.

Трудові правовідносини є основою як для працівників так і для роботодавців на підстав їх виникають права і обов'язки, а також за порушення вимог чинного законодавства в сфері трудового права настає юридична відповідальність. Юридична

відповідальність за порушення трудового законодавства поділяється на декілька видів та має свої специфічні ознаки. Основним з них є вид правопорушення і характер вжитих санкцій. За порушення трудового законодавства можна притягнути суб'єкта трудових правовідносин до таких видів юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної і матеріальної.

В.С. Венедіктов досліджуючи юридичну відповідальність у сфері трудового права, пояснює необхідність застосування терміну саме “трудова відповідальність”, адже ця “відповідальність настає при реалізації трудових правовідносин або безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною або припиненням. Це відповідальність у процесі праці, за діяльність, пов'язану із здійсненням права на працю, яка належить суб'єктам трудового права за дії або бездіяльність. У чинному трудовому законодавстві немає свого поняття і немає тільки властивих цій галузі права своїх видів юридичної відповідальності. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність, хоча і регулюються нормами трудового права, але ці поняття також широко використовуються і в інших галузях права. Або навпаки, кримінальна і адміністративна відповідальність може мати місце за порушення трудового законодавства. Тому застосування різних видів юридичної відповідальності у процесі регулювання трудових відносин повинна мати своє найменування” [3].

Проблематика трудової відповідальності – одна із центральних у науці трудового права, тому що право втрачає сенс без належного механізму забезпечення його реалізації, виконання, основною ланкою чого й виступає відповідальність. Однак слід констатувати, що існує низка неточностей і недоопрацювань чинного законодавства, яке впорядковує питання дисциплінарної й матеріальної відповідальності за порушення умов трудового договору. Зважаючи на це, ситуація, що склалась у цій сфері правовідносин, вимагає активізації діяльності органів державної влади шляхом створення потужного законодавства, яке дасть змогу надалі звести до мінімуму зростання правопорушень у сфері праці [4].

На сьогоднішній день за порушення трудового законодавства встановлено найбільше видів відповідальності: адміністративну, кримінальну, фінансову, дисциплінарну, матеріальну, однак, захист трудових прав залишають на критично низькому рівні.

Враховуючи нагальність питання щодо прийняття нового Трудового кодексу України від 27.12.2014 року було зареєстровано проект Трудового кодексу України № 1658 та включено до порядку денного пленарного засідання Верховної Ради України 974-VIII від 03.02.2016 року. Ініціаторами законопроекту були Народні депутати України: Гройсман Володимир Борисович, Денісова Людмила Леонідівна, Папієв Михайло Миколайович, Кубів Степан Іванович. В пояснювальній записці до законопроекту говориться, що за останні 15 років було внесено чимало змін і доповнень, зокрема, з 1973 року Верховною Радою було прийнято понад 60 законів про внесення змін до КЗпП, внаслідок цього із 265 статей та преамбули, що містились у першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей кодексу (деякі із них – неодноразово).

До трудового законодавства належать також цілий ряд законів з окремих найбільш важливих інститутів трудового права. Значна більшість головних положень цих законодавчих актів вже інкорпоровано до КЗпП шляхом прийняття окремих законів про приведення кодексу у відповідність з цими законами. Проект нового Трудового кодексу України має на меті визначення основних механізмів реалізації передбачених Конституцією України трудових прав і гарантій працівників, створення належних та безпечних умов праці, забезпечення захисту інтересів працівників і роботодавців. Проектом пропонується комплексний підхід щодо вирішення індивідуальних трудових правовідносин, а також кодифікації і уніфікації законодавчих актів з цих питань.

Крім того, норми проекту кодексу, спрямовані на адаптацію трудового законодавства України до Європейської соціальної хартії (переглянутої) і інших міжнародно-правових актів - Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про

економічні, соціальні і культурні права, конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці.

Якщо розглядати законопроект Трудового кодексу України в контексті трудової відповідальності, то 8 Книга «Відповідальність сторін трудових правовідносин» має ряд, як переваг так і недолік.

Слід зосередити увагу на певних недоліках даного законопроект у відповідності до Висновку Головного науково – експертного управління від 12.06.2016 року до Книги 8 законопроект Трудового кодексу України:

1. Згідно до ч. 3 ст. 365 проекту передбачено, пряма дійсна майнова шкода вважається заподіяною діями (бездіяльністю) працівника, якщо за відсутності цих дій (бездіяльності) цієї шкоди не було б заподіяно». У відповідності до такого формулювання відповідальність наступатиме без наявності вини і врахування обставин, які пом'якшують відповідальність робітника, що суперечить основним засадам матеріальної відповідальності працівників. Окрім цього звертаємо увагу, що в проекті присутні недоліки порядку притягнення до матеріальної відповідальності працівника (ст. 371): роботодавцю надається право одноосібного встановлення вини працівника і прийняття рішення про вирахування коштів із зарплати працівника у розмірі середньомісячної заробітної плати працівника. Проект Трудового кодексу України дублює статті КЗпП України про обов'язок доказування роботодавцем факту винного спричинення шкоди працівником та про обставини, пом'якшують відповідальність робітника, але тільки під час розгляду органами з трудових спорів (стаття 373 проекту). У статті 342 проекту зазначаються й такі обставини, що можуть впливати на встановлення розміру відшкодування, як ступінь вини, конкретні обставини заподіяння шкоди, а також майновий стан працівника, проте обов'язок їх врахування покладається вже на суд і не вимагається при прийнятті рішення роботодавцем. Крім того, порівняно зі статтею 136 КЗпП стаття 371 проекту подвоює строки на видачу наказу на здійснення відрахувань із заробітної плати з двох тижнів до місяця.

2. У проекті передбачається загальне правило щодо величини матеріальної відповідальності працівників у розмірі середньої місячної заробітної плати (стаття 366)). Розмір же відшкодування за чинним КЗпП, як правило, обмежується її певною частиною (стаття 130) і, тільки у визначених ним випадках, в межах середнього місячного заробітку та у повному обсязі прямої дійсної шкоди. Про необхідність визначення помірної суми відрахувань із заробітної плати говориться у Рекомендації Міжнародної організації праці № 85 «Щодо захисту заробітної плати» 1949 року. У ній зазначається також, що має бути вжито всіх потрібних заходів з метою обмеження відрахувань із заробітної плати до такої межі, яка вважається доконечною для забезпечення утримання працівника і його сім'ї (стаття I). Міжнародна організація праці наголошує також на необхідності вжиття заходів з метою обмеження відрахувань із заробітної плати за інструменти, матеріали чи обладнання, що їх надає роботодавець, лише тими випадками, за яких такі відрахування: а) є визнаним звичаєм у певній спеціальності чи професії; або б) передбачені колективним договором чи арбітражним рішенням; або с) дозволяються іншим способом за допомогою процедури, визнаної законодавством відповідної країни (стаття I вказаної Рекомендації).

3. У чинному КЗпП визначено перелік випадків обмеженої середньою заробітною платою матеріальної відповідальності, що стосується саме працівників (а не керівників), зокрема, за зіпсування або знищення через недбалість матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, в тому числі при їх виготовленні, виданих підприємством, установою, організацією працівникові в користування (стаття 133). Відсутність такої норми у проекті надає додаткову можливість роботодавцю застосовувати повну матеріальну відповідальність. У відповідності з вимогами МОП стаття чинного 135-1 КЗпП вимагає затвердження чіткого переліку посад і робіт, зайняття яких дозволяє укладення договору про повну матеріальну відповідальність. Закріплення такої вимоги у проекті усувало б

можливість роботодавця зобов'язати всіх, чию роботу він вважає пов'язаною із вказаними у статті 367 проекту випадками, нести повну матеріальну відповідальність.

У проекті пропонується доповнення випадків повної матеріальної відповідальності за майнову шкоду внаслідок розголошення державної таємниці та захищеної законом інформації (стаття 367), проте не вказано, яким чином роботодавець буде таку шкоду визначати як пряму і дійсну.

4. Потребує перегляду формулювання частини 1 статті 374 проекту щодо притягнення «роботодавців», винних у порушенні норм трудового законодавства, невиконанні умов колективних договорів і угод, до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності згідно з законом. Вочевидь мова повинна йти про посадових осіб відповідної юридичної особи, яка є роботодавцем [5].

Висновки. Таким чином, детальний аналіз законопроекту Трудового кодексу України, який спрямований на удосконалення трудової відповідальності за порушення трудового законодавства України має ряд неточностей та недолік, а тому у разі його прийняття знову таким треба буде вносити зміни до вже чинного Трудового кодексу України. Варто також не забувати, що удосконалення нормативно-правового регулювання трудової відповідальності базується не лише на деліктній складовій, а й удосконаленні норм, як публічного так і приватного права. А тому вважаємо, що прийняття остаточного варіанту Трудового кодексу України вимагає обговорення, урахування думки науковців і практиків у цій галузі.

Список використаних джерел

1. Реформа трудового законодавства / Міжнар. центр перспективних досліджень. — К., 2011. — 18 с.
2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dpu.gov.ua/Lists/news/DispFormTrue.aspx?ID=527>.
3. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В.С. Венедиктов. — Х.: Консум, 1996.
4. Новосельська І.В. Теоретико-правові питання визначення трудової відповідальності як виду юридичної відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором / Вісник Академії Адвокатури України. - № 3 (25). — 2012. — с. 209-213.
5. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Грицай Т.

(аспірантка Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи)

Анотація. У статті аналізуються соціолого-правові та теоретико-методологічні проблеми змісту функцій держави як напрямків функціонування державного механізму та ілюстрації призначення держави.

Ключові слова: функції держави, напрямки діяльності держави.

Аннотация. В статье анализируются социолого-правовые и теоретико-методологические проблемы содержания функций государства как направлений его деятельности, направлений функционирования государственного механизма и иллюстрации предназначения государства.

Ключевые слова: функции государства, направления деятельности государства.

Annotation. In article we analyzed social and legal, theoretical and methodological problems of the content of state's functions as functioning forms of state mechanism and as illustration of state's appointment.

Key words: state's functions, activities of the state.

Науковий дискурс щодо захисту суспільної моралі як однієї з функцій сучасної держави аксіоматично передбачає попереднє ґрунтовне дослідження вихідних позицій (уявлень) щодо соціально-правової природи функцій держави як таких, їх ключових ознак, наукової диференціації та класифікації у сучасних умовах, докладного з'ясування співвідношення статичної і динамічної у їх розвитку, а також уточнення місця і ролі саме досліджуваної функції держави в системі функцій держави як деякої об'єктивно існуючої

цілісності, з подальшим аналітичним «розчленуванням» такої функції на складові елементи задля глибшого наукового осмислення її природи та закономірного (невипадкового) існування й перспектив подальшого розвитку. Відповідний аналіз «сприятиме визначенню можливих альтернатив розвитку державності в трансформаційний період, а також моделюванню стратегії і тактики становлення та розвитку тієї чи іншої держави як держави демократичної, соціальної, правової»[11, С. 119].

Як відомо, натеper поняття «функції держави» є досить усталеним у сучасній юридичній науці, позаяк воно становить універсальну теоретико-правову категорію державознавства, «пронизуючи» найважливіші інститути державного облаштування та діяльності, або, принаймні, виявляється тісно пов'язаною з ними. Виокремлення й оперування цієї категорією передбачає гранично високий рівень наукового абстрагування від поточної практики державної діяльності, з подальшим узагальненням найбільш істотних, типізованих рис такої практики, дослідженням закономірностей виникнення, розвитку, трансформації, а також зникнення окремих функцій держави та їх груп на різних етапах державно-правового розвитку.

Разом з тим, категорія «функції держави» має установче й відправне значення для характеристики саме діяльнісного аспекту функціонування держави та її органів, вказує саме на найважливіші узагальнені функціональні характеристики держави як такої. Адже, зрештою, «ефективність діяльності будь-якої соціальної організації безпосереднім чином залежить від того, наскільки точно і чітко виявлені її функції» [17, С. 33], «визначення змісту функцій будь-якого феномена є передумовою розуміння головного й визначального у цьому феномені, виявлення його соціального значення» [6, С.101].

Тому без урахування й активного використання цієї категорії концептуальний аналіз державно-правових явищ буде неповним, статичним, таким, що не дозволяє ґрунтовно осмислити динамічну складову функціонування держави у конкретному просторово-часовому континуумі у найістотніших рисах і характеристиках цього процесу. У сенсі необхідності здійснення такого наукового аналізу згаданої проблеми відзначимо дві найхарактерніші особливості. По-перше, це широта та змістовність історико-правових та теоретико-державознавчих напрацювань у цій сфері, що засвідчило саме оформлення доктрини (вчення) про функції держави як органічної складової теоретичного державознавства. Принагідно відзначимо лише спеціально присвячені теоретико-правовому обґрунтуванню спеціально-наукового вчення про функції держави дослідження С.В. Бабаєва, Г.А. Борисова, В.В. Волинця, В.В. Костицького, О.М. Лошихіна, Д.В. Пожарського, М.В. Чернооголівкіна та ін. З другого боку, це виявлений плюралізм різноманітних наукових і методологічних підходів до розуміння цих функцій, їх ролі і місця в державній діяльності тощо, що ґрунтується на істотно відмінних філософсько-методологічних настановах та дослідницьких парадигмах [15, С.8]. Обидва згадані аспекти, очевидно, мають враховуватися при заломленні загальнотеоретичних уявлень до специфіки обґрунтування питань інституціоналізації і наступної реалізації кожної функції держави.

Теорія функцій держави закономірно ґрунтується на науково-теоретичних опрацюваннях цієї проблематики, що містять узагальнюючі досягнення вітчизняної та світової політико-правової думки щодо осмислення функцій держави, спирається на наукове дослідження специфіки конституційного й законодавчого (ширше – правового в цілому) закріплення цих функцій та механізмів їх реалізації, а також – на узагальнення практики їх реалізації тощо. Зокрема, історико-правові вчення про державу та її функції підтверджують об'єктивну важливість і цінність осмислення функцій держави різних народів та періодів, «оскільки саме вони відбивають сутність держави, пріоритетність її діяльності у конкретний історичний період розвитку, і слугують емпіричною базою наукових досліджень сучасності» [5, С.32].

Узагальнюючі наукові знання щодо функцій держави складають, відтак, невід'ємну складову (своєрідний автономний «блок знань») щодо держави в її функціональному (діяльнісному) розрізі.

Водночас, попри незгасаючий науковий інтерес до зазначеної проблематики та ґрунтовні наукові напрацювання з теорії функцій держави у сфері теоретичного державознавства як складової частини загальної теорії держави і права, все ж «вивчення цієї теми незмінно викликає дискусії методологічного характеру, у центрі уваги яких перебувають поняття, об'єктивна зумовленість, критерії виокремлення і зміст конкретних функцій держави, форми і методи їх здійснення» [1, С. 58]. Тому, цілком обґрунтовано науковцями констатується, що «в сучасному державознавстві існує нагальна потреба переосмислення природи функцій держави, оскільки цим поняттям позначаються не порівнювані за обсягом та значущістю напрямки її діяльності. Тут набуває все більшого значення вивчення державної політики як основного напрямку імплікації його функцій. У цьому контексті досліджуються концепції максимальної і мінімальної держави, визначаються пріоритети в здійсненні державою своїх функцій в тій чи іншій ситуації» [14, С. 61-62].

Абстрагуючись від усієї множини наявних в юридичній науці підходів до визначення предметної специфіки функцій держави, є сенс узагальнити саме основні підходи до осмислення цієї проблеми так:

1) діяльнісний (функції держави – це основні напрями, сторони та/чи види діяльності держави; В.С. Афанасьєв, М.І. Байтін, Л.І. Загайнов, В.В. Костицький, Г.Н. Манов, Т.М. Радько, Ф.Н. Фаткуллін, М.В. Черноголовкін, В.Є. Чиркін та ін.);

2) предметно-політичний (функції держави – це предмет і зміст діяльності держави, а також механізми, що її забезпечують; А.Б. Венгеров, І.М. Гомеров, О.І. Денисов, Л.О. Морозова, В.С. Петров та ін.);

3) соціально-телеологічний (функції держави – це її цілі і соціальне призначення; А.П. Глебов, Л.І. Каск, Л.В. Ніколаєва, І.С. Самощенко та ін.);

4) інтегративний (функції держави – це основні напрями її діяльності, а також цілі, методи, форми і засоби її здійснення; В.К. Бабаєв, С.В. Бабаєв, В.М. Корельський, В.В. Оксамитний, В.М. Сиріх та ін.);

5) нормативно-телеологічний (функції держави – це легалізоване вираження цілей і основних справ держави (Ю.О. Тихомиров);

6) соціолого-правовий (функції держави – це напрямки вираження і реалізації доцільності держави та її призначення (В.В. Костицький);

7) владний (функції держави – це головні способи здійснення державної влади; С.Г. Дробязко).

З-поміж наявних дефініцій і підходів найбільш оптимальним і аргументованим на рівні теорії видається той, який робить наголос саме на функціях держави як основних напрямках, сторонах та/чи видах діяльності держави, її доцільності і призначенню.

Адже, зокрема, ототожнення функцій держави з предметом її діяльності і механізмом, що її забезпечує, неприйнятне з тих причин, що предмет діяльності є те, на що власне спрямовані функції держави, а механізми – те, завдяки чому забезпечується їх практична реалізація.

Так само не має підстав для ототожнення функцій держави з цілями та соціальним призначенням держави, оскільки соціальне призначення і цілі виступають як предмет відображення функцій держави; тобто «тут очевидним є співвідношення того, що відображається, та відображувача» [2, С.384].

З аналогічних причин не можна погодитися із зведенням функцій держави до легалізованого вираження цілей та основних справ держави, оскільки цілі держави є елементом соціального призначення держави, а основні справи належать до предмета діяльності держави, будучи тісно пов'язані з об'єктом державної влади.

Еклектичним видається пропонуване також в інтегративному підході тлумачення функцій держави як поєднання основних напрямів її діяльності, з цілями, методами, формами і засоби її здійснення, адже за такого підходу змішуються власне функції держави та механізм їх реалізації, який, на нашу думку, слід «вивести» за межі державних функцій, розглядати як явище похідне від функцій, але аж ніяк не таке, що визначає їх сутність і зміст.

Дещо звуженим, на наш погляд, виглядає владний підхід, який призводить до ототожнення функцій держави виключно з владною діяльністю, зі способами здійснення державної влади. Адже насправді не вся діяльність держави, і відповідно, не всі її функції пов'язані з самою лише державною владою, оскільки мова може йти і про управління об'єктами державної власності, інші аспекти впливу держави на суспільні відносини, які здійснюються у площині цивільних правовідносин, в яких держава не виступає як суб'єкт суто владних повноважень. Та й, зрештою, державна діяльність не зводиться лише до діяльності державного апарату (органів державної влади), але може мати численні вияви діяльності державних підприємств та організацій, що так само належать до механізму держави [11, С. 203-206], тобто не бути пов'язаною з реалізацією суто і виключно владних повноважень.

Отже, найбільш переконливим, є той науковий підхід, який інтерпретує функції держави як напрями та види здійснення державної діяльності в усій різноманітності її проявів, що скеровується на ті сфери суспільного буття, які піддаються прямим чи опосередкованим впливам з боку держави. У такий спосіб розкривається, на нашу думку, сфера докладання зусиль з боку держави, а так само матеріальний зміст її діяльності.

Водночас, в суто аналітичних цілях виокремлюються три рівні існування функцій держави: 1) ідеологічний – відбиття функції держави в суспільній свідомості як необхідності державної діяльності в певному напрямі, важливому для розвитку суспільства, зумовленої неможливістю її здійснення інститутами громадянського суспільства; 2) інституціональний (нормативний) – відображення необхідності державної діяльності в сукупності взаємопов'язаних правових настанов, які обов'язково повинні набути закріплення у відповідних правовій системі формах позитивного права; 3) прагматичний (фактичний) – втілення функції держави в її практичній діяльності [16, С.30].

При цьому пропонується також розглядати функції держави у двох аспектах – теоретичному та практичному (реальному). Якщо з теоретичного боку, функції держави це сукупність видів необхідної державної діяльності, притаманна певній теоретичній концепції або моделі держави (функції правової держави, функції авторитарної держави, функції соціальної держави; функції мінімальної та функції етатистської держави [7]; функції національної держави [9,10] тощо)), то «під функціями реальної держави необхідно розуміти не теоретичні (гіпотетичні, нереальні) напрями діяльності, а саме задекларовану (заплановану) діяльність держави, або намір діяльності, який у сучасних державах обов'язково відображається у відповідних правових актах» [16, С.31-32].

Водночас, складність і динамізм суспільного життя необхідність державного забезпечення і захисту прав людини та інтересів суспільства у найрізноманітніших суспільних практиках, які мають тенденцію до нарощування обсягів та ускладнення внутрішньої структури, зумовлюють необхідність виконання значної кількості функцій держави, що поєднуються між собою в систему функцій. Зміст таких функцій є, безумовно, надзвичайно різноплановим. А взяті в системній єдності, такі функції уможливають розкриття демократичного змісту, гуманістичної сутності та соціальної спрямованості держави [12, С.212].

Існування такої системи має цілком об'єктивний і закономірний характер, адже «здійснення одних функцій створює передумови для успішної реалізації інших функцій держави. У такому сенсі всі функції держави є взаємопов'язаними, переплітаються між собою, а тому їх можна розрізняти лише на теоретичному рівні» [4, С.432], «кожна

функція держави повинна розглядатися як елемент єдиної системи функцій, поза такою системою поняття функції не має реального сенсу» [8, С.9].

При цьому, поряд з питанням аналізу класифікації функцій держави (технологічних, об'єктних, внутрішніх і зовнішніх, основних і неосновних, первинних та похідних, постійних та тимчасових, стабільних та екстраординарних тощо), не менш важоме значення має зв'язок «номенклатури» цих функцій саме з конкретним типом і формою держави, що дозволяв приступити до дослідження цих функцій під кутом зору їх з'ясування надмірності (надлишковості), функціональної недостатності чи збалансованості у контексті забезпечення прав людини та загальносоціальних справ і потреб. Отже, система функцій держави своїм системотвірними чинниками має передусім потреби людей та суспільства в цілому [11, С.196], що вказує на «потребове» походження самих цих функцій. Як слушно заважувала в цьому контексті О.О. Джураєва, «відповідність функцій об'єктивним потребам суспільства забезпечує плідне функціонування держави» [8, С.13].

Водночас, ключовим питанням «функціональної достатності» (і, відповідно, функціональної спроможності) держави є все ж, на нашу думку, питання якісного рівня, повноти, результативності та ефективності саме реалізації функцій держави. Для наукового дослідження цих аспектів буття функцій держави продуктивним, у науковому плані, є, на наш погляд, застосування категорії механізму реалізації функцій держави, яка здатна відображати динамічні властивості цих функцій [3, С.110-114].

Ключове значення при цьому буде мати інституційний аналіз системи тих структур (передусім, органів державної влади), на які покладається реалізація функцій держави. Водночас, у контексті механізму реалізації функцій держави своє системне розкриття мають отримати, зокрема, форми, способи, засоби, методи, в яких та за допомогою яких забезпечується реалізація державних функцій в усьому об'єктивно існуючому їх діапазоні та взаємозв'язках між такими функціями.

Отже, як показують аналіз функцій держави та наукові дослідження у цій сфері, ці функції, зазвичай, виявляються тісно переплетеними з поняттями сутності, змісту діяльності, цілей і завдань держави, функціями політичної системи суспільства, функціями органів державної влади та місцевого самоврядування, компетенцією органів публічної влади загалом, із формами та методами здійснення державної влади.

Тому закономірно, що «питання про функції держави на будь-якому етапі розвитку є одним з найважливіших у загальній теорії держави» [11, С.9]. Зрештою, з одного боку, у цих функціях виявляється сутність держави і її соціальне призначення, доцільність її існування, з другого боку, ці функції визначають і саму структуру держави.

У цьому сенсі доволі переконливою виглядає також позиція в сучасній юридичній науці щодо історичної залежності функцій держави від стану суспільства та етапів розвитку самої держави. Це, на наш погляд, засвідчує неможливість виокремлення якогось певного сталого й універсального («раз і назавжди даного») набору функцій держави, засвідчує їх історично мінливий характер та тісну залежність від відповідних суспільних та державно-правових еволюційних процесів [15, С. 21-27]. При цьому, як справедливо зауважує О.М. Лошихін, «структура державної діяльності визначається системою тих суспільних відносин, на які держава справляє необхідний вплив, й її неможливо характеризувати окремо від системи суспільних відносин, щодо яких держава здійснює регулюючий вплив. Зміна функцій неодмінно веде до зміни структури» [11, С.10].

Безумовно, не можна не відзначити креативного характеру державних функцій: «здійснення конкретних функцій може як стабілізувати розвиток суспільства, справити творчий вплив, так і посилювати його кризовий стан» [13, С.86]. Вважаємо, що найбільш яскраво ці тенденції виявляються при інституціоналізації та легітимації державної влади та функцій держави на прикладі сучасної України упродовж усього періоду її новітньої незалежності. Адже саме нерозв'язаність численних теоретичних питань як на рівні утвердження й реалізації загальнодержавної стратегії діяльності (у дусі концепції

патерналістської держави, концепції «мінімальної держави» тощо), так і на рівні з'ясування та інституціалізації тих чи тих функцій держави в конкретних суспільно-політичних та економічних умовах не могли не призвести до численних прорахунків у ході практичного втілення функціональної складової життєдіяльності новоствореної держави.

Отже, на рівні наукової доктрини справедливо акцентовано увагу на тому, що функції держави безпосередньо і найбільш розгорнуто виявляють її внутрішню природу, соціальну сутність і призначення, є реальним утіленням соціальної ролі держави у її практичній діяльності. У таких функціях більшою мірою, порівняно з іншими державними явищами та процесами, відображаються сутність та інші провідні властивості держави (легітимність державної влади, державний режим тощо). Багато в чому функції держави, а точніше їх набір у конкретно-історичних умовах та їх спрямованість, визначають структуру держави, організацію і змісту державного механізму, ілюструють доцільність існування держави як такої..

Список використаних джерел

1. Акишин М.О. Функции государства и процесс модернизации / М.О. Акишин // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – № 3. – С. 58.
2. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / О.В. Батанов; Відп. ред. М.О. Баймуратов. – К.: Вид-во «Юрид. думка», 2010. – С. 384.
3. Беляєва М.В. Конституційно-правові засади механізму реалізації політичної функції Української держави / М.В. Беляєва // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. – 2013. – Серія: Право. – Вип. 23. – Ч. I. – Т. 1. – С. 110-114
4. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії / В.І. Борденюк. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 432.
5. Глазунова С. Развитие теории функций государства (период до начала XX века) / С. Глазунова // Закон и жизнь. – 2013. – № 3 (10). – С. 32.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії і практики: Монографія / За ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – С. 101.
7. Джолос С.В. Етатистські основи державності: Монографія / С.В. Джолос. – Черкаси: Вид-во Ю. Чабаненко, 2013. – 251 с.
8. Джураєва О.О. Функції сучасної держави [Текст] : автореф. дис. . канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Джураєва ; Одеська національна юридична академія. - О., 2006. - 20 с.
9. Зварич Р.В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Р.В. Зварич. – К., 2011. – 19 с.
10. Зварич Р.В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Р.В. Зварич. – К., 2011. – 214 с.
11. Лошихін О.М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії: Монографія / О.М. Лошихін. – К.: Логос, 2013. – К. Логос, 2013. – 227 с.
12. Мацькевич М. Розвиток культурної функції держави як умова демократичних трансформацій українського суспільства / М. Мацькевич // Право України. – 2012. – № 8. – С. 212.
13. Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. 4-е изд. перераб. и доп. / Л.А. Морозова. – М.: Российское юридическое образование, 2010. – С. 86
14. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории: Учебный курс / Ю.Н. Оборотов. – О.: Астропринт, 1998. – С. 61-62
15. Сердюк В. Еволюція функцій держави в процесі розвитку суспільства / В. Сердюк // Юридична Україна. – 2006. – № 12. – С. 21-27.
16. Тихомиров О.О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: Монографія / О.О. Тихомиров; заг. ред. Р. А. Калюжний. – Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НАСБ України, 2014. – 196 с.
17. Туманов С.Н. К вопросу о понятии и структуре функции государства / С.Н. Туманов // Вестник Пермского университета. – 2012. – Вып. 4(18). – С. 33.

NATURAL LAW DOCTRINE AND JURIDICAL POSITIVISM: COMPERATIVE ANALYSIS OF THE “OPPOSITE ANTONYMS”

Demchenko P.S.

(Master of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Scientific head – PhD O.G. Koban

Демченко П.С. Природно-правова доктрина і юридичний позитивізм: порівняльний аналіз двох «протилежних антонімів»

Анотація. Дана стаття присвячена порівнянню двох філософсько-правових теорій-природно-правової доктрини і юридичної позитивізму. Проаналізовані основні теоретичні позиції кожної з теорій, визначені їх основні окремі концепції, вказані їх головні принципи. В статті наведені основні відмінності природно-правової доктрини і юридичного позитивізму. Так само на прикладі Конституції України показано, що дані теорії в формі норм статей можуть одночасно існувати в одному нормативно-правовому акті.

Ключові слова: «право», «філософсько-правова теорія», «природно-правова доктрина права», «юридичний позитивізм».

Annotation. This article analyzes the legal doctrines of two legal philosophical theories-natural law doctrine and legal positivism. First of all the purpose of this article was to define the concept of law and legal consciousness as the main categories, which have different approaches to the definition, depending on the level of the state and society, which gives him a categorical assessment.

Further on the basis of the conducted analysis it can be concluded that there is a great variety of legal theories, but only two of them play a major role-natural law theory and legal positivism. Revealing the essence of each of them were shown to the scientists who developed these concepts, the basic gist of ideas from each of the two concepts, the principles of the two theories.

In addition, on the basis of data analysis of natural law doctrine and legal positivism, outlined the main differences between these two legal philosophical theories. special attention is given in the proof of the fact that although these two theories are completely opposite, but they exist harmoniously in the modern legislation in the form of articles of a certain regulatory legal act.

This statement was made on the basis of the analysis of Chapter II “Rights, freedoms and obligations of person and citizen”. In conclusion were obtained the main conclusions of the analysis on the continuing emergence and development of theories of law in connection with the development of humanity, the possible existence of different theories in a legislative plane, as well as the impossibility of deducing an absolutely perfect concept of law, taking into account all of the different theories.

Key words: “law”, “philosophical and legal theories”, “natural law concept”, “juridical positivism”.

Actual problems in the article: before starting the direct analysis of the concept we should answer to the such two questions: “what is law?” and “what is law understanding?”. There is no single approach to the law understanding because the meaning of this term depends on such main peculiarities as historical epoch, development of the state, economics, society etc. According to this we can conclude that there are various meanings of the term “law”. From all this quantity we can define the most common one that includes wide and narrow understanding of such term.

Scientist, who worked with this problem are : H. Grotius, Th. Hobbes, B. Spinoza, G-W Leibniz, Ch-Louis Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Claude Adrien Helvetius (Natural law doctrine) and Jh. Austin, H. Kelsen, H. Hart, G. Shershenevich, K. Jaspers, A. Esman, N.M. Korkunov (Legal positivism)

Main content of the article: In the narrow understanding law – is a system of common-binding formally-defined norms that are established and secured by the power of the state and directed to regulate peoples’ and collectives’ behavior due to the adopted in such community standards of social, economical, political, cultural and moral life. [1, p. 669]

Also law can be understood in the wide manner as legal sights and positions that express social interests enshrined in the system of general rules of conduct established and secured by the state that regulates relations in the society. [1, p. 670]

In such understanding we can synthesize law understanding in the form of law ideology, law consciousness, law concepts and norms of the law that establishes the normative manner of conduct.

After understanding what “law” is we should give the explanation to the term “law understanding” as outgoing from such term phenomenon.

From the position of A.V. Skorobogatov, law understanding – is a philosophical and legal theory that includes as intellectual cognitive activity and its elements (perception, evaluation and representations) as also system of the interpreted legal phenomena that were received in the result of cognitive legal activity.

According to his concept law understanding in the legal science is doubly-represented. From one side it is scientific term that includes commonality of the theories, concepts, sights about essence, meaning and nature of law, representation of law on the specific manifestations, functions, place in the system of sciences and its connections with other branches of knowledge. Law understanding as scientific category – is a system of knowledge about the most common regularities of formation and organization of law that are recognized as logical and objectively true, and, thus, included to the compound of science of law in the specific society. From the other side, some authors determine law understanding as process and result of the humanitarian, cognitive, targeted activity of person that includes «cognition of the law, its perception (evaluation) and attitude to it as to the holistic social phenomenon».[2,p.8-12]

Due to the position of V.S.Nersisyan(1938-2005) law understanding should be considered from the two main legal categories – «law and legal act». As such categories are identified and distinguished we can speak about two concepts of law understanding – juridical (ius-law) and legitimate types (or lex-legal act).

Legitimate type of law understanding establishes the absence of law and indicates that the main role is given to the legislation. In the juridical type of law understanding the main role is made on “law”, that except legislation includes also the doctrine, concept and ideas. This is adducted to the various interpretations of the term “law”. [3, p.32-36]

If we start to calculate the main classifications of the types of law understanding we should mention that it can lead to the huge amount of controversial questions.

However, we should define the two main concepts of law understanding, the rivalry of which is lead to the whole history of the philosophical and legal mind. There are natural law concept and juridical positivism. To define their main differences and contradictions we should detect the main characterizing moments and the main constituents of each.

Natural law concept is represented as main not only because of the historical aspect but also from the point of view the human-being and his essence is placed in the center and from this position all the system of law and legislation must be formulated.

The main ideas of such theory we can find in the works of H.Grotius, Th.Hobbes, B.Spinoza, G-W Leibniz, Ch-Louis Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Claude Adrien Helvetius. Furthermore, from all of them we should define the works of Hugo Grotius (1583-1645) – dutch lawyer, politician. Up to him law has two meanings. Due to the first – it is nothing else than moral value, that gives a person right to have certain things and perform certain acts (law in the subjective meaning). The second meaning identifies the terms “law” and “legal act” (law in the objective manner). Hugo Grotius pointed out that the legal acts of the natural law have their beginning in the nature of intellect itself therefore they are as omnipotent as intellect. Due to his position even God can’t violate the beginnings of the natural law. [4,p.76].

The essence of the natural law concept was guided to the search of the specific reality of law, not the reality of the state power settings. As under the natural law we understand above-natural instance – the combination of all the obligations of the human’s practice, thus, the peculiarity of the natural-law thinking is connected with the division and comparison of law and legal act from the position of principle of justice. [5,p.26]

Natural law theory established some of the principles in which its core is expressed. Furthermore, such principles sometimes are considered as foundation for the positivistic legislation.

While considering such principles we can establish that, firstly, the target of natural law – is to provide good and to avoid evil. In such principle the grounds of the natural legislation are established because such actions and inactivities are addicted to the natural law and directly comprehended by the human's intellect[6,p.178]; secondly, the human-being is seek for the specific goods as any living being Based on this the peculiarities of the natural law are such that take their beginning from nature: the couples' compound, the birth of the progeny etc;thirdly, the human-being is seeking for the good that is like the specific principle of the man as rational being. Therefore, to the natural law should be related such acts that take into account such idea. For example, people should avoid ignorance and mustn't harm to others. [6,p.179]

The main classification of the natural law concept, because of its different subkinds can be presented on basis of the typology of concepts.

From the first understanding lay the main categories of the natural-law mind: «nature», «intellect», «person's nature». Due to this we can define three kinds – kosmologycal, the main desire of which is to determine transcendental character of law, but the minus is the desire to withdraw natural law in the existence, out-of-mind to existing, rationalistic – that made the main reference to the power of intellect, the main minus of which is that while appeal to the power of intellect and don't take into consideration other factors, there is no opportunity to build the ideal system of law, antropologycal – in which the main role was given to the connection of law with the nature of person, but because of the different ways of of interpretation the sense of law's humanism is lost. [5,p.32]

Under the second typology of the concepts the main accent is given to the terms of «old» and «new» law. “Old” law is based on the traditions of the society and priveleges are given to gentry. “New” law firstly appeared in the theory of natural law in the eighteenth century, when the equality with citizens and state was achieved. [5,p.32-33]

The third typology of concepts provides that the ideas of “new natural law” can be divided to the naturalistic, deontologycal, logocentric, that differenciate up to the interpretation of the ontogonistic status of the natural law. The main researchers of such groups are Jh. Locke, I. Kant, G. Hegel[5,p.33]

The fourth typology of concepts offers to consider natural law as “classic” and “non-classic”. We should take this classification into consideration because of the frequency of statements that natural law overcame itself. [5,p.33]

Turning to the legal positivism we should admit that there is a feature to identify law and legislation, in other words, law as a system of set norms, historically formulated institutes.

The main representatives of the theory of legal positivism are such scientists as Jh. Austin ,H.Kelsen ,H.Hart ,G.Shershenevich ,K.Jaspers ,A.Esman ,N.M.Korkunov.

However, we should admit that legal positivism takes its beginning from the general phylosophycal term “positivism”. The founder of such phylosophycal stream is Aug.Comt(1798-1857), who was inspired by the scientific works of R.Descartes , F.Bacon , Th.Hobbes ,B.Spinoza. In the core of positivism is the statement that the source of positive knowledge can be only separate, specific (empirical) sciences and their synthetic unifications, philosophy as special science can't pretend on the independent studying of reality.

Classification of the main kinds of the juridical positivism can be represented from the three basic theoretical studies as classical Jh. Austin 's positivism,H.Kelsen's normativism and analytical jurisprudence of H.Hart.All these theories interpret positivism in different manner and also have their own attitude to the natural law concept.

Lets start from the classic Jh.Austin's(1790-1859) positivism. We should admit that his ideas were taken from the Bentam's works (he is considered as forefather of the juridical positivism). Nevertheless Austin gave life to the theory of legal positivism in the classical understanding. Under his point of view – law it is the rule is set for the ruling of one person who

is thinking above another. There are God's and human's laws. God's laws don't have any juridical power. Human's laws are divided into positive and positive moral. Positive laws are established by the political leaders for the political subservients or just citizens to realize the rights that were given to them. Austin looks at the law as a special command or order that obliged person always to act in a special manner or to refrain from the actions. "Law comes from the sovereign which means that every subordient should follow itoro права". [4,p.114-115]

H.Kelsen(1881-1973) offered to consider positivism not as a will of the political order but ruling of the norm of law. He named his concept "Clean theory of law" according to which there is strict hierarchy of norms that in the positive legislation forms the "pyramyd of norms". On the top of it – constitutional norms – basis – general source of all the norms by Kelsen, than from "the top to ground" are laws, governmental acts, acts of the below-standing authorities. The ground of the pyramid are individual norms, issued by the court or administrative procedure. Kelsen also admits that besides creating and writing of the norm, significant role is given to the process of their realization.[5,p.91-93 /10]

The last and the most designed concept is the concept of H.Hart's(1907-1992) analytical jurisprudence. While studying the essence of his theory we can come to the conclusion that Hart considers law as something more than the system of commands issued by the state. He indicates that state compulsion has sense only for protective relations, at the same time, most of the regulative relations are based on the will of the participants. He also made a statement that immoral laws should be considered as law. Hart analyzes wide and narrow meanings of the law. Wide includes all norms (immoral also), narrow – only those that correspond to moral.[4,p.117-118/3,p.635-638]

The main principles of juridical positivism are the next:

Principle of etatysky paternalizm – that designates on the guardian-protective relations between the state and law and demands to determine and to mark the essence of law in the borders of the state.

Principle of secularization – law has exclusively secular character and includes "music of the heavenly sphere and light of the highest absolutes". Human is thinking being without metaphysical soul.

Principle of the minimum of morality – morality is present in the positive law in those measure that secures necessity and completeness of the ethic law and doesn't permit it to become lawless.[7,p.134-136]

Considering such two philosophical and legal theories we can make a conclusion about their main difference:1)Natural law has its beginning from nature, at the same time, positive is created artificially by people to regulate their relations in the state.2)Natural law appears with the first civilizations, at the time when positive law only after the state development.3)Natural law concept includes respect to life, freedom, properly, human's dignity and gives them the highest value, positive law concept regards that all rights and freedoms are given by the state that obliged to conduct in a specific manner and can take away all these rights and freedoms.4)Norms and principles of natural law have religion's and morality's background, positive law is based on the will of state.5)Natural-law thinking demands philosophical intellect and metaphysical intuition, while positive law can't go beyond the limits of the theoretical stereotypes and installed rules.[7,p.132-133]

Nevertheless despite absolute difference in the essence of such two theories, natural law concept and positive law concept are used simultaneously in various legal acts, including Constitution of Ukraine. We must admit that such two theories not only complete themselves in the controversial questions of social-legal relations, but also create integrity contemporary system of legislation. Let's take, for example, Constitution of Ukraine, 1996, where in Chapter II "Rights, freedoms and obligations of person and citizen" most of the articles are the norms of natural character that guarantee rights, freedoms of every individual in the country. Articles 65(about the protection of the State), 66 (about the obligation of protection of environment), 67 (about the obligation to pay taxes), 68 (about the obligation to act according to the Constitution

and other laws of Ukraine) the state establishes rights and obligations of a person, Article 64 covers the provision about the restrictions of definite rights in special circumstances. Thus, we can point out that such articles are the classical norms of juridical positivism. [8,p.21]

Thus we can come to the **conclusion on the conducted analysis**:

1) Every philosophical and law stream appears and develops together with humanity and the main achievement of science and technic. Such two theories will be developing with “stagnations” and “declines”.

2) As in general concept of philosophy – law doesn’t have anything ideal. Thus we can make a statement that there is no legal system in a defined state which is based on the specific philosophical and law schools. It will always have various law theories and streams.

3) An approach to the law understanding depends on which idea lies on the basis of this concept, which ideas are included in its sense, and how law corresponds to the reality. According to the diversity of theories, we can tell that the term “law” should be fixed in respect with all these theories.

Sources.

1. Тихомиров Л.В., Тихомирова М.Ю. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: 2007. – 972 с.
2. Скоробогатов А.В. Современные концепции правопонимания. Учебно-практическое пособие. / Институт экономики, управления и права, Казань 2010 г.
3. Нерцесянс В.С. Философия права: Учебник для вузов. — М.: Норма, 2005. — 656 с.
4. Філософія права: Навч. посіб. / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; За заг. ред. О.Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с. – Бібліогр.: с. 265-267
5. Філософія права : підруч. Для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данільян, О.П. Дзюбан, С.І. Максимов та ін./ за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данільяна. - Харків: Право, 2009. – 208 с.
6. Баумейстер, А.О. Філософія права: навчальний посібник / А.О. Баумейстер. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 311 с.
7. Бачин В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів освіти. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 472 с.
8. Сливка С.С. Філософія права: Навч. посібник. / С.С. Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 256 с.
9. Г. Кельзен. Чистое учение о праве. М.: АН СССР ИНИОН, 1987–1988
10. Конституція України: чинне законодавство станом на 25 березня 2016 року. : (ОФІЦ. Текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 64 с. (Закони України).

УДК 347. 122: 007

ЗАХИСТ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НЕДОБРОСОВІСНУ КОНКУРЕНЦІЮ

Дідук А.Г.

*(кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету ДФС України)*

Анотація. В статті «Захист комерційної таємниці за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію» розглядаються проблемні питання захисту комерційної таємниці за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію. Також аналізуються положення міжнародних стандартів щодо захисту комерційної таємниці та ефективного захисту від недобросовісної конкуренції.

Порушення комерційної таємниці розглядається міжнародним законодавством як факт недобросовісної конкуренції. При цьому закони про недобросовісну конкуренцію країн континентальної (пандектної) системи права засновані на теорії конфіденційності (фактичної монополії). Тому зарубіжний досвід саме країн континентальної (пандектної) системи права має особливе значення для формування українського законодавства про конфіденційну інформацію (комерційну таємницю і ноу-хау).

Ключові слова: конфіденційна інформація, комерційна таємниця, секрети виробництва, ноу-хау, недобросовісна конкуренція, нерозкрита інформація.

Аннотация. В статье «Защита коммерческой тайны с помощью законодательства о недобросовестной конкуренции» рассматриваются проблемные вопросы защиты коммерческой тайны с помощью законодательства о недобросовестной конкуренции. Также анализируются положения международных стандартов по защите коммерческой тайны и эффективной защиты от недобросовестной конкуренции.

Нарушения коммерческой тайны рассматривается международным законодательством как факт недобросовестной конкуренции. При этом законы о недобросовестной конкуренции стран континентальной (пандектной) системы права базируются на теории конфиденциальности (фактической монополии). Поэтому зарубежный опыт именно стран континентальной (пандектной) системы права имеет особое значение для формирования украинского законодательства о конфиденциальной информации (коммерческой тайне и ноу-хау).

Ключевые слова: конфиденциальная информация, коммерческая тайна, секреты производства, ноу-хау, недобросовестная конкуренция, закрытая информация.

Annotation. In the article "Unfair competition as a means of protecting trade secrets" are considered problematic issues of trade secret protection through legislation on unfair competition. Also analyzes the provisions of international standards for the protection of trade secrets and effective protection against unfair competition.

Violation of trade secrets is considered by international law as a fact of unfair competition. Thus the laws of unfair competition of continental (pandektnoy) system of law based on the theory of confidentiality (de facto monopoly). Therefore, international experience is of continental (pandektnoy) legal system is of particular importance for the formation of the Ukrainian zakonodavstva confidential information (trade secrets and know-how).

Keywords: confidential information, commercial secret, secrets of trade (trade secrets, know-how), now-how, unfair competition, proprietary information.

Постановка проблеми. Згідно міжнародних стандартів захист комерційної таємниці є складовою частиною захисту від недобросовісної конкуренції.

При цьому слід розрізняти права і способи їх захисту, де недобросовісна конкуренція – це тільки спосіб захисту прав, а не самі права. Причому права, які захищаються відрізняються від прав на конфіденційну інформацію (комерційну таємницю та ноу-хау).

Однак законодавство про недобросовісну конкуренцію як таке, не виконує цю функцію щодо захисту «прав», або «охоронюваних законом інтересів» особи на конфіденційну інформацію (комерційну таємницю, ноу-хау), а дає відсилку до загального цивільного законодавства, яке також не здатне в повній мірі вирішити дану проблему.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо розгляду поняття недобросовісної конкуренції, а також захисту комерційної таємниці та ноу-хау присвячували свої праці ряд науковців.

Зокрема, окремі аспекти правового регулювання відносин щодо інформації, конфіденційної інформації (комерційної таємниці, ноу-хау) та їх захисту висвітлені у наукових працях: Азімова Ч.Н., Бачило І.Л., Бегової Т.І., Богуславського М.М., Венгерова А.Б., Власової О.В., Дозорцева В.А., Жукова В.І., Ізмайлової О.В., Капіци Ю.М., Копилова В.А., Кохановської О.В., Кузьміна А.Е., Кулініч О.О., Носіка Ю.В., Підопригори О.А., Підопригори О.О., Попова О.В., Розенберга В., Рощина О.П., Саніахметової Н.О., Северіна В.А., Сергєєва О.П., Сіренка І.А., Слядневої Г.О., Топалової Л.Д., Чобота О.А., Шершеневича Г.Ф., Шишки Р.Б., Штумпфа Г. та ін.

Мета та завдання дослідження. Наразі актуальним є питання про захист конфіденційної інформації (комерційної таємниці та ноу-хау) як в Україні, так і за її межами. Тому метою даної роботи є визначення базових посилок підходу щодо розуміння недобросовісної конкуренції та аналіз положення міжнародних стандартів щодо захисту комерційної таємниці та ефективного захисту від недобросовісної конкуренції. Також необхідно порівняти міжнародні норми із законодавством України щодо даної проблеми.

Для досягнення поставленої мети вирішуються наступні завдання: проаналізувати положення міжнародних стандартів щодо недобросовісної конкуренції та захисту комерційної таємниці; порівняти міжнародні норми із законодавством України щодо даної проблеми.

Основний матеріал. Міжнародні стандарти по захисту комерційної таємниці встановлені в Паризькій конвенції з охорони промислової власності (далі - Конвенція) [1], яка закріпила положення щодо необхідності припинення недобросовісної конкуренції. У ст. 10bis Конвенції [1] закріплено, що країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн-учасниць, ефективний захист від недобросовісної конкуренції (п. 1).

Актом *недобросовісної конкуренції* вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах (п. 2). Під промисловими і торговельними справами розуміється також використання та передача *комерційної таємниці, секретів виробництва, ноу-хау*.

Таке широке визначення *недобросовісної конкуренції* (ст. 10bis Паризької конвенції) [1] конкретизується в національних законодавчих актах за допомогою загальних критеріїв цивільного права, які широко застосовуються (особливо в країнах германської системи права) – «добрих нравів», «доброї совісті», «звичаїв ділового обороту».

Отже захист комерційної таємниці є складовою частиною захисту від недобросовісної конкуренції і здійснюється у відповідності до ст. 10-bis («Недобросовісна конкуренція») і ст. 10-ter («Товарні знаки, фірмові найменування, неправдиві вказівки, недобросовісна конкуренція; засоби захисту, право звертатися до суду») Паризької конвенції з охорони промислової власності [1].

При цьому може скластися враження, що вважається способом захисту «прав на» комерційну таємницю (конфіденційну інформацію) заходи, передбачені законодавством про недобросовісну конкуренцію, а самі «права на» комерційну таємницю (конфіденційну інформацію) – елементом законодавства про попередження недобросовісної конкуренції.

Однак, як відзначає В.А. Дозорцев, необхідно розрізняти права і способи їх захисту, де недобросовісна конкуренція – це тільки спосіб захисту прав, а не самі права, причому права, які захищаються відрізняються від «прав на» конфіденційну інформацію [2, с. 262]. Якщо навіть говорити тільки про способи захисту, законодавство про недобросовісну конкуренцію як таке не виконує цю функцію щодо захисту «прав», або охоронюваних законом інтересів особи на конфіденційну інформацію (комерційну таємницю, ноу-хау), а дає відсилку до загального цивільного законодавства.

Основною рисою норм такого законодавства є його охоронно-правовий характер. Спеціальне регулювання щодо комерційної таємниці в рамках забезпечення вільної і добросовісної конкуренції в Україні вперше з'явилося у Законі Української РСР «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» (далі Закон) від 18.02.1992 р. [3] (втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про економічну конкуренцію») [4], який відносив до однієї із форм недобросовісної конкуренції: «отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою спричинення шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця» (ст. 7).

В даному Законі було закріплено принцип повного відшкодування збитків, спричинених недобросовісною конкуренцією, а також вирішувалися питання відшкодування органами Антимонопольного комітету України шкоди, спричиненої розголошенням отриманої в ході своєї діяльності комерційної таємниці підприємства. Однак в 1998 році [5] дані норми щодо комерційної таємниці із Закону були видалені та замінені бланкетною відсилкою: «правові засади захисту від недобросовісної конкуренції визначаються Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [6] (далі - Закон), який був прийнятий 07.06.1996 р.

У вказаному Законі [6] дається поняття *недобросовісної конкуренції* (ст. 1), а також ціла глава (4) присвячена *неправомірним діям* щодо комерційної таємниці, які кваліфікуються як *недобросовісна конкуренція*. Можна сказати, що недобросовісна конкуренція, яка є діяльністю, і дії особи, яка фактично контролює комерційну таємницю, що направлені на збереження її в секреті, також є своєрідною діяльністю. Закон виділяє *чотири склади правопорушень*: 1) неправомірне збирання комерційної таємниці (ст. 16); 2) розголошення комерційної таємниці (ст. 17); 3) схилення до розголошення комерційної таємниці (ст. 18); 4) неправомірне використання комерційної таємниці (ст. 19).

Зміст цих статей можна розглядати не тільки як дефініцію правових термінів, але і як елемент диспозиції норм, які передбачають відповідальність за недобросовісну

конкуренцію у вигляді накладення Антимонопольним комітетом України штрафних санкцій, а також адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством (ст. 20). Збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством (ст. 24).

Тут вбачається дві проблеми. *Перша*. Як видно відсилка іде до загального цивільного законодавства. Тобто у випадку, якщо особі, яка фактично контролює комерційну таємницю, неправомірними діями у вигляді недобросовісної конкуренції були нанесені збитки, вона повинна спочатку звертатися не до суду, а в Антимонопольний комітет України. І тільки після цього така особа може подати позов до суду про відшкодування завданих збитків. При цьому в даному випадку під особою мається на увазі суб'єкт підприємницької діяльності.

Таке положення не відповідає Конституції України [7], яка закріпила що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Тому мабуть доцільно було б внести зміни в законодавство України і прямо передбачити можливість звертатися безпосередньо з позовом у суд при порушенні охоронюваного законом інтересу особи, яка фактично контролює комерційну таємницю (конфіденційну інформацію), що відповідатиме і вимогам Конституції України, зокрема ст. 124.

Виходячи ж із опублікованої судової практики, можна констатувати, що у випадку порушення недобросовісної конкуренції, справи розглядаються переважно Антимонопольним комітетом України.

Друга проблема. Слід звернути увагу на те, що вказівка про *неправомірність дій* щодо комерційної таємниці, які в Законі кваліфікуються як *недобросовісна конкуренція*, значаться тільки у випадку збирання і використання комерційної таємниці (ст.ст. 16, 19), хоча слід було б наголосити і на неправомірності розголошення комерційної таємниці (ст. 17) та схиланні до її розголошення (ст. 18). Насправді це важливо, оскільки особа, яка самостійно і добросовісно отримала інформацію, що є комерційною таємницею, може надалі правомірно контролювати цю інформацію (ст. 162 Господарського кодексу України) [4], в тому числі і розкривати її зміст (розголошувати). Крім того, саме неправомірні дії щодо комерційної таємниці, є підставою для звернення до суду заінтересованих осіб про відшкодування збитків. В юридичній літературі такий підхід зустрічається у багатьох науковців, зокрема у Н.А. Саніахметової [8, с. 604].

У Господарському кодексі України також містяться статті, направлені на захист комерційної таємниці, які повторюють норми Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», зокрема щодо поняття *недобросовісної конкуренції* (ст. 32) та неправомірних дій, що кваліфікуються як *неправомірна конкуренція* (ст. 36).

До джерел, які містять норми про охорону конфіденційної інформації (комерційної таємниці та ноу-хау) відносяться також закони інших галузей права. Так, з прийняттям Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 28.01.1994 р. [9] вперше знайшли своє вирішення питання адміністративної і кримінальної відповідальності за порушення режиму комерційної таємниці.

Зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі -КпАП України) [10] містить норми, які забезпечують адміністративно-правовий захист інтересів осіб, які фактично контролюють комерційну таємницю, що також є частиною законодавства, направлено на боротьбу з *недобросовісною конкуренцією*. Відповідно отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою спричинення шкоди діловій репутації або майну іншого підприємства, віднесено до *недобросовісної конкуренції* із засобами захисту, встановленими для захисту

від недобросовісної конкуренції. Законодавством передбачена адміністративна відповідальність за вказані дії у вигляді накладення штрафу (ст. 164-3 КпАП України).

В той же час за розголошення, незаконне збирання конфіденційної інформації (в тому числі ноу-хау) не передбачена кримінальна відповідальність. При цьому Кримінальним кодексом України (далі - КК України) [11] передбачена відповідальність за: «умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності» (ст. 231 КК України).

Також передбачена відповідальність за: «умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності» (ст. 232 КК України).

Відповідальність настає і у випадку розголошення або використання не оприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери, зокрема за: «розголошення або інше використання не опублікованої або не оприлюдненої в інший спосіб інформації про емітента, його цінні папери або правочини щодо них (інсайдерська інформація) особою, якій ця інформація відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, якщо воно завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави або інтересам юридичних чи фізичних осіб» (232¹ КК України). При цьому необхідно було б наголосити у вказаних нормах, що перераховані дії мають бути *неправомірними*.

Отже можна сказати, що охорона *конфіденційної інформації (комерційної таємниці, ноу-хау)* здійснюється в рамках боротьби з *недобросовісною конкуренцією*, передбаченою, статтею 10bis Паризької конвенції [1]. Також відповідно до ст. 10ter [1] в процесі забезпечення ефективного захисту від недобросовісної конкуренції, країни-учасниці зобов'язуються забезпечити громадянам інших країн Союзу таку охорону наступним чином: фізичні та юридичні особи, які правомірно контролюють конфіденційну інформацію, наділяються правом перешкоджати розкриттю, отриманню або використанню такої інформації без їх згоди іншими особами, якщо останні робили це способами, які суперечать чесній комерційній практиці.

У поняття способу, що суперечить чесній комерційній практиці Угода TRIPS [12], вкладає порушення договору, порушення довіри, спонукання до порушення; набуття закритої інформації третіми особами, які знали або допустилися грубої необережності, не дізнавшись, що дії, які суперечать чесній торговій практиці, були допущені в процесі такого набуття.

Наряду з Угодою TRIPS [12] питання щодо охорони конфіденційної інформації розглядаються і в спеціально розроблених ВОІВ «Типових Положеннях про захист від недобросовісної конкуренції» (далі – Типові положення) [13]. Здійснена робота направлена, по суті, на уточнення змісту ст. 10bis Паризької конвенції [1] з урахуванням сучасної реальності.

Зокрема, ст. 6 Типових положень присвячена захисту від недобросовісної конкуренції щодо секретної інформації. Норма цієї статті співпадає із ст. 39 Угоди TRIPS [12]. Проте деякі відмінності, все ж, спостерігаються у переліку видів дій, які розглядаються як такі, що суперечать чесній комерційній діяльності. Окрім тих, які приведені в ст. 39 Угоди TRIPS [12] – це промислове або комерційне шпигунство.

Також у ст. 6 Типових положень [13] приводиться ще один вид нечесної підприємницької діяльності – підбурення до здійснення будь-якого акту, який приводиться в даній статті (промислового шпигунства, порушення договору, зловживання довірою). До числа дій, в яких проявляється недобросовісна конкуренція,

Типові положення (подібно Угоді TRIPS) відносять також протиправний характер способу отримання конфіденційної інформації – це навмисне отримання її третьою

особою (тобто, коли така особа знала про конфіденційність інформації), або отримала її з проявом грубої необережності (коли така особа повинна була знати про подібний характер інформації).

В цілому, вказані документи співпадають у тому, що стосується характеристики конфіденційної інформації (секретної інформації, нерозкритої інформації), а також по суті у видах дій, які розглядаються як прояв недобросовісної конкуренції.

Однак всі ці документи мають різну направленість: якщо Угода TRIPS [12] направлена, перш за все, на характеристику інтересу особи, яка фактично контролює нерозкрити інформацію, в рамках спільного задуму документа, то у Типових положеннях [13] акцент зроблено на характеристику дій, в яких проявляється недобросовісна конкуренція, що також обумовлює спільну направленість документа – уточнення положень статті 10bis Паризької конвенції [1] з урахуванням сучасної реальності.

Можна сказати, що Угодою TRIPS [12] було вперше на міжнародному рівні визначено ознаки і поняття охорони нерозкритої інформації (комерційної таємниці) як засобу захисту інформації, використання якої на законних підставах контролюється юридичною особою.

Щоб відповідати ознакам Угоди TRIPS [12], країнам-членам ВТО прийдеться охопити правовою охороною всі секрети, які мають комерційну цінність. Тому доцільно було б у найближчому майбутньому все ж прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», який би регулював її правовий режим.

Список використаних джерел

1. Парижская конвенция по охране промышленной собственности. Официальный русский текст. Женева: ВОИС, 1990.
2. Дозорцев В.А. Информация как объект исключительного права. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации: [сб. науч. статей / исслед. центр частного права] / В.А. Дозорцев. – М.: Статут, 2003. – 416 с.
3. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» № 2132-ХІІ від 18.02.1992 (втратив чинність) / Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 21. – Ст. 296.
4. Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-ІІІ від 11.01.2001 / Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 12. – Ст. 64.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» № 154/98-ВР від 03.03.1998 (втратив чинність) / Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 34. – Ст. 229.
6. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96. – ВР від 07.06.1996 / Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 36. – Ст. 164.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
8. Саніахметова Н.О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама: [навч. посібник] / Н.О. Саніахметова. – К.: А.С.К., 2001. – 704 с.
9. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення» № 3888-ХІІ від 28.01.1994 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 19. – Ст. 111.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-Х від 07.12.1984 р. / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. - № 51 (додаток). - Ст. 1122.
11. Кримінальний кодекс України № 2341-ІІІ від 05.04.2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 25 - 26. – Ст. 131.
12. Agreement on Trade Related aspects of intellectual property Rights. // The Result of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations. The Legal Texts. WTO. – 1995.
13. Типовые положения о защите от недобросовестной конкуренции, подготовленные Международным бюро Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) в соответствии с ее программой на двухлетний период 1994-1995 гг. Статьи и примечания // Публикация ВОИС № 832 (R), ISBN 92-805-0722-2. - ВОИС. – 1997.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Дяковський О.С.

(аспірант Університету ДФС України)

Анотація: У даній статті розглядається питання сучасного правового регулювання захисту персональних даних в контексті нормативно – правових актів України, міжнародних договорів та конвенцій. Акцентується увага на вдосконаленні інституту захисту персональних даних з урахуванням міжнародних стандартів. Пропонується внесення відповідних змін до механізму захисту персональних даних в Україні.

Ключові слова: персональні дані, стан регулювання, шляхи вдосконалення нормативно – правового регулювання захисту персональних даних в Україні.

Abstract. This article examines the contemporary legal regulation of personal data in the context of the regulatory - legal acts of Ukraine, international treaties and conventions. Attention is focused on improving the institute of personal data protection in accordance with international standards. Proposed amendments made to the mechanism of protection of personal data in Ukraine.

Keywords: personal data, state regulation, ways of improving the regulatory - legal regulation of personal data protection in Ukraine.

Актуальність дослідження: Поширення та активне використання сучасних інформаційних технологій, методів автоматичної обробки персональних даних, формування інформаційно - телекомунікаційних систем, розвиток суспільства та держави зумовлює активне використання інформації, що містить персональні дані про фізичну особу та впливає на нормативно - правове регулювання інформації котра містить персональні дані.

Варто наголосити на тому, що збір, обробка, зберігання використання персональних даних використовується в багатьох сферах діяльності суспільства та держави, а саме в освітній, фінансовій та податковій, економічній, медичній в трудовій діяльності. Персональні дані є невід’ємною частиною інформаційних ресурсів усіх рівнів. Нині інститут персональних даних формується як важлива складова частина права України.

Постановка проблеми: Проаналізувавши нормативно – правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері інформації та захисту персональних даних, наукові погляди дослідників та юристів практиків було встановлено відсутність в Законі України «Про захист персональних даних» поняття обігу інформації, що містить персональні дані та обіг персональних даних, неузгодженість понятійного апарату, необхідності кодифікації інформаційного законодавства, відсутності чіткого механізму захисту персональних даних органами судової влади, що зумовлює необхідність дослідження даних проблем.

Стан наукового дослідження: Проблема персональних даних завжди була та залишається об’єктом підвищеної уваги науковців та юристів. Сучасні дослідники приділяють значну увагу проблемним питанням захисту персональних даних. Серед них варто відзначити: А. Баранов, В. Брижко, Ю. Базанов, В. Галаган, А. Марущак, О. Жуковська, А. Пазюк, Р. Чанишев, А. Чернобай К. Беннетт, Д. Боркінг, Л. Брендейс, С. Дейвіс, Р. Кларк, В. Котші, М. Кьорбі, Ч. Рааб, С. Уоррен, М. Шонбергер. Кожен з них зробив значний внесок у вивченні та дослідженні персональних даних, але проблема правового регулювання захисту персональних даних потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є висвітлення проблем сучасного правового регулювання інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних і визначення шляхів їх вирішення, розроблення рекомендацій щодо вдосконалення системи правового регулювання суспільних інформаційних відносин.

Для досягнення поставленої мети необхідно виділити наступні **завдання**: проаналізувати сучасний стан правового регулювання захисту персональних даних, дослідити процесуальні особливості захисту персональних даних органами судової влади,

запропонувати шляхи вдосконалення правового захисту персональних даних в національному праві.

Виклад основного матеріалу: Правову систему України об'єднує та є її основою Конституція України від 28 червня 1996 року [1]. Відповідно до принципів побудови системи законодавства, її положення є найбільш загальні і всі інші нормативні акти повинні їх розвивати і деталізувати.

Конституція України має вищу юридичну силу, пряму дію і застосовується по всій території України, хотілося б ще раз підкреслити, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а це означає, що нормами та положеннями Конституції України повинні керуватися у своїй діяльності всі суб'єкти правовідносин, особливо державні органи, органи місцевого самоврядування їхні посадові особи.

Відповідно до ст. 32 Конституції України зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Конституційний суд України, даючи офіційне тлумачення частини першої та другої статті 32 Конституції України зазначає, що інформація про особисте та сімейне життя (персональні дані про неї) – це будь – які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце перебування, дані про особисті не майнові та майнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбулися або відбуваються у побутовому, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду пов'язану із здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [13].

За таких обставин Конституція України, як найвищий нормативно правовий акт містить правову вказівку, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди чим здійснює регулювання коло суспільних відносин у сфері персональних даних та направлена на їх захист.

У відповідності і задля виконання положень Конституції України діють кодекси України, де містяться окремі норми щодо правового реагування відносин щодо персональних даних про фізичну особу та їх правового захисту. Отже, це Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.[7], Цивільний процесуальний кодекс від 18 березня 2004 р. [8], Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р. [12], Кодекс України про адміністративні правопорушення, 07.12.1984 р. [3], Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року [4].

Багато норм, що регулюють за своєю природою відносини пов'язані з персональними даними та їх захистом містяться в різних нормативних актах України, у Законі України «Про інформацію», Законі України «Про уповноваженого Верховної ради України з прав людини», Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних». Серед вказаних нормативно - правових актів значне місце посідає Закон України «Про захист персональних даних» котрий у відношенні до інших законів він є спеціальним у сфері захисту персональних даних в Україні.

Важливою складовою у регулюванні захисту персональних даних відіграють міжнародні договори чи конвенції. Серед них є Європейська конвенція «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» котра набрала чинності для

нашої держави 01.01.2011 року, Конвенція № 108 Ради Європи від 28.01.1981 року «Про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру» (підписано від імені України 20.08.2005 року). [10]. Слід зазначити, що у Законах України «Про дію міжнародних договорів на території України» і «Про міжнародні договори України» встановлено, що належним чином ратифіковані міжнародні договори України складають невід'ємну частину національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

В свою чергу деякі автори зауважують про неможливість ієрархії між джерелами міжнародного і національного права (наприклад, між угодами і національними законами). Так, В.Г. Буткевич вказує, що природа внутрішньодержавних відносин зв'язку відмінна від природи зв'язків між нормами двох систем права, на думку автора, їм взагалі не властива ієрархія, вони мають зовсім інше функціональне призначення [14, с.168]. Н.В. Міронов стверджує, що міжнародний договір за своєю силою дорівнює внутрішньодержавному закону [20, с.150].

Беручи за основу вказані твердження, Е.Т. Усенко приходять до висновку, що взагалі не можна казати про колізії між законом і міжнародним договором. Він вважає, що питання про колізії може виникати між двома видами національних норм, а саме, між трансформованими в національне право правилами, встановленими міжнародним договором і загальними правилами цивільного законодавства [21, с.240].

На нашу думку не має сенсу говорити про ієрархію двох видів джерел, що знаходяться в різних сферах правового регулювання. Лише після встановлення окремих положень міжнародного права в національному законодавстві, після надання їм певної юридичної форми, можна досліджувати їх місце і юридичну силу у системі внутрішнього законодавства держави.

Крім законів діють підзаконні нормативно – правові акти. Це акти, які приймаються Президентом України, Кабінетом Міністрів України і органами виконавчої влади, міністерствами, відомствами та направлені на регулювання суспільних відносин у сфері захисту персональних даних.

Варто звернути увагу на тому, що судова практика може бути виражена у Постановках Конституційного Суду України, Президії і Пленуму Верховного Суду України, у рішеннях, ухвалах, та постановках Вищого Господарського Суду України, що свідчить про формування правових позицій щодо захисту персональних даних в Україні та судового тлумачення Закону України «Про захист персональних даних».

Як зазначає М.І. Саєнко, що під нормативно – правовим регулюванням захисту персональних даних варто розуміти, здійснене державою за допомогою права й сукупності правових засобів упорядкування юридичне закріплення, охорону та розвиток суспільних відносин у сфері захисту персональних даних [17, с. 139]. Так дійсно слід погодитися із думкою М.І. Саєнко та зазначити, що здійснене державою за допомогою права та сукупності правових засобів, юридичне закріплення породжує охорону персональних даних та їх захист.

Таким чином проаналізувавши коло суспільних відносин, що регулюють захист персональних даних можна зробити висновок, що держава здійснює вплив на захист персональних даних шляхом прийняття нормативно правових актів, кодексів, підзаконних актів зумовлених для охорони даних про фізичну особу та їх захист. Яскравим прийняття відповідних змін пов'язаних із посиленням відповідальності у сфері захисту персональних даних. Проте, слід звернути увагу на наступні невизначеності правового регулювання даної категорії дослідження.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» зазначено, що персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [5]. Дане визначення є конкретизованим та, що найголовніше здійснює акцент саме на мету використання інформації про особу, яка відповідно до положення ст. 6 Закону України «Про захист

персональних даних» обов'язково має бути сформована у законах, інших нормативно – правових актах, положеннях, установах чи інших документах, які регулюють діяльність володільця бази персональних даних та відповідати законодавству про захист персональних даних [18, с.103].

Проаналізувавши нормативно – правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері інформації та захисту персональних даних, наукові погляди дослідників було встановлено відсутність в Законі України «Про захист персональних даних» поняття обігу інформації, що містить персональні дані та обіг персональних даних, що породжує необхідності дослідження даної проблеми.

Попри відсутність терміна обіг персональних даних в інформаційному законодавстві законодавець у ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» наводить визначення обробка персональних даних і встановлює, що це - будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем.

За таких обставин законодавець ніби ототожнює правовідносини з обігу персональних даних із відносинами щодо обробки персональних даних, проте не зазначає котре поняття є ширшим та не вводить в даний закон окремого поняття обігу персональних даних.

Згідно ст. 34 Конституції України зазначено, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [1]. Фактично основний закон не виокремлює поняття обробки інформації в окремий вид інформації, але розкриває поняття обігу інформації це – відносини зі збирання, використання та поширення інформації.

Найбільш вдале визначення обігу персональних даних на нашу думку висловлено науковцем Різак М.В. котрий зазначив, що під обігом персональних даних слід розуміти будь – яку дію або сукупність дій таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, вилучення, поновлення, копіювання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем, щодо персональних даних, у результаті яких ці дані не змінюються [16, с. 26].

Отже у чинному законодавстві виникла необхідність удосконалення понятійного апарату і інформаційному праві а саме обробка та обіг інформації, що містить персональні дані.

З метою ефективного врегулювання даної проблеми вважаємо за доцільне в ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» викласти термін обіг персональних даних в наступному змісті «під обігом персональних даних слід розуміти будь – яку дію або сукупність дій таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, вилучення, поновлення, копіювання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем, щодо персональних даних, у результаті яких ці дані не змінюються».

Іншим проблемним питанням котре потребує правового вирішення та регулювання є захист персональних даних в процесі їх обробки чи використання в мережі Інтернет. Оскільки персональні дані котрі використовуються під час обробки їх в мережі Інтернет залишаються, що породжує їх використання в подальшому без згоди їх володільця. Відсутність належного правового регулювання свідчить про не захищеність персональних даних фізичних осіб.

А.М. Новицький та Т.С. Касянюк звертають увагу на недостатню, практично відсутню законодавчу базу, яка впорядковувала б такий значний сектор інформаційних відносин, як регулювання суспільних відносин в Інтернет [19, с. 17-24].

В.М. Брижко та В.Г. Пилипчук зазначають, що відсутнє спеціальне законодавче регулювання діяльності, пов'язаної із застосуванням Інтернету та інших

телекомунікаційних систем в комерційних цілях і надання відповідних послуг. Водночас, зростають загрози особі, суспільству і державі, а також усій міжнародній спільноті від такого негативного явища як комп'ютерна злочинність – вчинення злочинів з використанням інформаційних технологій та мереж. Зазначене породжує соціальні конфлікти в інформаційних відносинах між їх учасниками і створює передумови для уникнення відповідальності за скоєні правопорушення, а також істотно підвищує інвестиційні ризики і провокує відставання від темпів розвитку електронно-мережної економіки провідних країн світу [15, с.13].

Таким чином виникає необхідність правового регулювання інформаційних відносин із застосуванням Інтернету та інших телекомунікаційних систем в комерційних цілях і надання відповідних послуг та захисту персональних даних у зв'язку з їх обробкою.

Ще одною проблемою є судовий захист персональних даних в рамках цивільного процесу, що полягає в наступному.

Слід відмітити, що такий елемент національного механізму захисту персональних даних як застосування юридичної відповідальності займає особливе місце. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних» встановлена адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення законодавства в сфері захисту персональних даних, яка виступає в якості примусового засобу реалізації державного управління в сфері захисту персональних даних, як засіб забезпечення охорони прав суб'єктів персональних даних та як засіб застосування санкцій за вчинення адміністративних правопорушень та злочину [22, ст. 3].

Відповідно до ч. 8 ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних» зазначено, що суб'єкт персональних даних має право серед іншого звертатися із скаргами на обробку своїх персональних даних до Уповноваженого або до суду. За таких обставин зі змісту правової норми вбачається, що суд має право відновити порушені права особи щодо протиправного використання її персональних даних тільки на підставі скарги поданої у встановленому порядку[1]. Проте, дана норма не містить правового регулювання щодо відновлення свого порушеного права шляхом подання позовної заяви до суду, що ставить правову проблему реалізації захисту свого порушеного права.

В свою чергу суд може здійснити захист права тільки якщо дане право порушено, не визнано чи дане право кимось оспорується. Дане правило відображене в ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України [8].

Згідно ст. 118 Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється, з дотриманням порядку, встановленого частинами другою і третьою статті 11-1 цього Кодексу, та не пізніше наступного дня передається визначеному судді [8].

Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України зазначено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [7].

За таких обставин не визначення правової норми в Законі України «Про захист персональних даних» щодо захисту персональних даних особи шляхом подання позовних

заяв до суду та не встановлення правової форми захисту відповідних прав свідчить про обмеження права особи на судовий захист визначений Конституцією України.

У зв'язку з цим необхідно здійснити систематизацію національного законодавства щодо захисту персональних даних особи судовими органами влади шляхом внесенням відповідних змін до Закону України «Про захист персональних даних» та надати відповідні повноваження суб'єкту персональних даних звертатись до суду не тільки зі скаргами а й з позовними заявами котрі будуть направлені на захист порушеного права.

Висновки: Проаналізувавши нормативно – правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері захисту персональних даних було встановлено, що чинне законодавство України застосовує в якості захисту персональних даних юридичну відповідальність у формі кримінальної чи адміністративної.

Проте Закон України «Про захист персональних даних» не містить правового регулювання правовідносин щодо відновлення свого порушеного права шляхом подання позовної заяви до суду та механізму захисту саме судовими органами, що ставить правову проблему реалізації захисту свого порушеного права. За таких обставин пропонується внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України, а саме до ст. 16 даного Кодексу розширивши способи захисту чи інтересів у сфері захисту персональних даних із відсилучою нормою на Закон України «Про захист персональних даних».

Окрім того, чинному законодавстві виникла необхідність удосконалення понятійного апарату в інформаційному праві а саме: обробка та обіг інформації, що містить персональні дані та у зв'язку з цим внести відповідні категорії до ст.2 Закону України «Про захист персональних даних України».

З метою належного регулювання використання персональних даних в мережі Інтернет пропонується здійснити законодавче врегулювання даного питання шляхом прийняття відповідних змін та доповнень до Закону України «Про захист персональних даних».

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1998 - № 20. - ст.99.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X// Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). - 1984, додаток до - № 51. - ст.1122.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від від 05.04.2001 № 2341-III// Відомості Верховної Ради України. - 2001 - № 25-26.- ст.131.
5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України – 2010. - № 34.- Ст. 481.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних: Закон України від 02.06.2011р. № 3454-VI// Відомості Верховної ради України –2011.- № 50.- Ст. 549.
7. Цивільний кодекс України:Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України – 2003.- №№ 40-44.- Ст.356.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV// Відомості Верховної Ради України – 2004.- № 40-41, 42. Ст.492.
9. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст.650.
10. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 06.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 46. – Ст. 542.
11. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46 ЕС Європейського Парламенту і Ради від 24.10.1995 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області що - до офіційного тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від О.В. Оніщенко 64 20.01.2012 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724>.
14. Буткевич В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. – К., “Вища школа”, 1981. – 312 с.
15. В.М. Брижко та В.Г. Пилимчук. Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті Європейської інтеграції України// Інформація і право -2011 –С.13.
16. Різак М.В. Співвідношення понять «обіг» та «обробка» персональних даних: термінологічні аспекти// «Наукова бібліотека» режим електронного доступу: віде 8/2013 www.viche.info, 2013 – с.26 .
17. Сасенко М.І. Захист персональних даних в Україні: Аналіз змін та перспективи розвитку // «Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара» - 2015 с.139.
18. Сасенко М.І. Сучасне правове регулювання інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних в Україні// Право і суспільство – 2015 - № 3 с.103.
19. Новицький А.М., Касянюк Т.С. Інформаційне законодавство України: окремі питання систематизації // Правова інформатика. – 2009. – № 2(22). – С. 17-24.
20. Миронов Н.В. Соотношение международного договора и внутригосударственного закона. // Сов. ежегодник международного права. – М.: “Наука”, 1965. – 150-170 с.
21. Усенко Е.Т. Формы регулирования социалистического международного разделения труда. – М.: „Междунар. Отношения”, 1965. – 415с.
22. Биченко С.О. Правове регулювання захисту персональних даних в банківській сфері // ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», - 2011 – с.3.

ЗАКОНОДАВЧИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОЇ ЗЛАГОДИ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Захарченко П.П.

*(доктор юридичних наук, професор Київського національного університету імені
Тараса Шевченка)*

Мацелюх І.А.

*(кандидат юридичних наук Київського національного університету імені Тараса
Шевченка)*

Анотація. Актуалізовано законодавчий механізм забезпечення міжрелігійної злагоди у Великому князівстві Литовському та в Речі Посполитій. Показана динаміка наростання протистояння між окремими релігійними конфесіями, відзначено упереджене ставлення законодавчої влади в особі великих князів литовських і королів польських до православ'я, з одного боку, та відверте сприяння розширенню ареалу католицизму у їхній внутрішній політиці, з другого. Зазначається, що шляхом запровадження норм позитивного права, у цих країнах вдалося зберегти внутрішньо-християнський мир та закласти підвалини для мирного співіснування релігійних громад. Особлива увага приділена нормам Литовських статутів у частині, що регламентують сферу релігійних відносин.

Ключові слова: конфесія, законодавчий механізм, християнство, православ'я, католицизм, юридична відповідальність.

Summary. Modified legislative mechanism to ensure inter-religious harmony in the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The dynamics of growth of confrontation between different religions shows, marked bias legislature in the face of the Grand Dukes of Lithuania and Polish kings to the Orthodox Church, on the one hand, and outright promotion area Catholicism in their internal politics on the other. It is noted that by introducing norms of positive law, these countries managed to maintain internal and Christian peace and lay the foundation for the peaceful coexistence of religious communities. Particular attention is paid to the norms of the Lithuanian statutes in regulating the sphere of religious relations.

Keywords: confession, the legislative mechanism, Christianity, Orthodoxy, Catholicism, legal responsibility.

Велике князівство Литовське – це клерикальна держава, де релігія відігравала важливу політичну, соціальну, зрештою, ідеологічну роль. Однак, на відміну від тогочасних середньовічних католицьких держав Західної Європи, вона була поліконфесійною, де співіснували прибічники католицької церкви, прихильники

православного вчення та, починаючи із XVI ст., протестанти. У країні, окрім того, у державі функціонували громади і інших релігійних конфесій, зокрема, юдеї та мусульмани. Відтак, **метою публікації** є вивчення досвіду подолання міжконфесійної ворожнечі у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій за доби Середньовіччя.

Як відомо, після підписання Кревської унії 1385 р. представники державної влади обрали ватиканський вектор, намагаючись поширити католицизм серед більшості населення. Внутрішньо-християнське протистояння не давало надій на міжконфесійну злагоду, і, зрештою, державі довелося самій виробляти правові механізми мирного співіснування релігійних громад.

Незважаючи на чинність впродовж 150 років Городельського привілею 1413 р., який закріпив політичні, майнові і особисті немайнові обмеження для осіб некатолицького віро сповідання. Статути Великого князівства Литовського усіх трьох редакцій не містять жодних обмежень на релігійному ґрунті. Разом з тим, у державі продовжували діяти церковні устава великих князів київських Володимира та Ярослава, які встановили статус християнської церкви, закріпили церковно-судову юрисдикцію, визначили перелік справ, підвідомчих церковному суду. Їхню чинність неодноразово підтверджували великі князі литовські, як це сталося з «Жалуваною грамотою Литовського Великого князя Александра нареченному Киевскому митрополиту Юсифу и православным епископам Литовских и Русских областей, о неприкосновенности Святительскаго суда и церковнаго имущества на основании так называемаго «Свитка Ярославля» від 20 березня 1499 р. [1, с. 189]. Документ демонструє спадкоємність норм права правовою системою Великого князівства Литовського.

Регламентуючи порядок спадкування, Другий Статут Великого князівства Литовського 1566 р. вживає категорію «християни», не поділяючи їх при цьому за конфесійною належністю. Так, відповідно до 7 артикулу 8 розділу, батьківської спадщини позбавлялися сини та дочки, що відмовилися від християнства. «Причины для которое отец сына может от имений выделить або отдати, уставуем иже с причин тих... – йдеться у Другому (Волинському) статуті, – кгда упорне кацерства не следуют, або ку вере християнской пристать не хотят... иже бы ти причины або которую з них пере врьдом оповедал и до книги записал» [2, с. 132].

На думку дослідника дореволюційної доби О. Малиновського, суб'єктами віровідступництва могли бути лише діти католики, які відступили від батьківської віри та перейшли до однієї із сект єретиків, насамперед, до православ'я. Саме вони позбавлялися права на спадок [3, с. 56]. Нам таке твердження видається не переконливим, адже наведена цитата із II Литовського Статуту свідчить про відмову від християнства, а не від однієї із його гілок – католицизму. На нашу думку, у даному випадку йдеться про перехід християн до мусульманства, іудейства, язичництва, адже в інших документах аналізованої доби, де законодавець говорить про католиків, то вживає наступне словосполучення – «послідовники римської церкви» [4, с. 14 – 16]. Відтак, хочемо заперечити тим дореволюційним вченим, які одноставно наголошують на масштабності утисків православного населення у Великому князівстві Литовському. Достовірність їх тверджень є доволі сумнівною, адже незаперечним залишається факт затятого протиборства між двома християнськими конфесіями, особливо в Російській імперії, яка з XVI ст. взяла на озброєння релігійно-політичну доктрину «Третього Риму». Вона мала на меті легітимізувати претензії Москви на візантійську спадщину. В умовах існування абсолютизму, на іншу позицію православних російських вчених годі було сподіватися.

Релігійна терпимість чіткіше проглядається після об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту. За твердженням сучасного українського історика В. Ульяновського, після 1569 р. православні урівнювалися у правах з католиками без щонайменшої дискримінації, у тому числі релігійної [5, с. 120]. Услід за тим, дослідник А. Колодний уточнив, що релігійна толерантність у Речі Посполитій була викликана не пошаною до релігії, а

тверезим політичним розрахунком задля збереження внутрішнього спокою у новоствореній державі [6, с. 124].

З метою забезпечення міжконфесійної злагоди і релігійної терпимості у країні, законодавець намагався виробити відповідний правовий механізм. Так, ще у статтях Варшавської конфедерації, ухвалених 28 січня 1573 р. за участю представників усіх земель, воєводств і князівств, проголошувалися засади свободи совісті і віросповідання у Речі Посполитій [7]. Усі суб'єкти обіцяли назавжди «за порукою присяги, віри, честі і совісті нашої, що ми, які не згодні у вірі, збережемо між собою спокій і через різницю у вірі і змін у церквах не будемо проливати кров» [8, с. 120]. Незважаючи на опір католиків, король Генріх Валуа підписав документ. Відтоді норми Варшавської конфедерації стали законом і регламентував права і свободи усіх діючих у Речі Посполитій релігійних конфесій.

Слід зазначити, що держава виражала свою толерантність не тільки у документах загальнодержавного рівня, а й підтверджувала її привілеями місцевого рівня. Так, на підставі звернення львів'ян, які вимагали відмінити дискримінацію православних на релігійному ґрунті, 20 травня 1572 р. король Сигізмунд Августин видав «Грамоту про зрівняння громади Львова в політичних та економічних правах з католицькою громадою міста» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51].

Спираючись на умови Люблінської унії та на положення грамоти, наданій Литовській, Волинській, Підляській землі «Про зрівняння їх жителів грецького обряду і руської віри з католиками польської корони», король вимагав, щоб подібна рівність існувала між людьми як вищих, так і нижчих станів в межах усієї території Речі Посполитої. Відтак жителі львівських земель отримували рівні права і привілеї незалежно від статусу, місця проживання та релігійної приналежності: «Найперше хочемо та постановляємо, щоб українці нарівні з іншими міщанами та передміщанами поляками римської віри вживали всіх прав, привілеїв, вільностей, прерогатив та імунітетів, наданих місту Львову,... і користувалися ними без будь-яких винятків, і тішилися ними так само, як тішаться польські міщани римської віри» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51].

Загалом норми аналізованого джерела права регламентували діяльність місцевої православної громади. Законодавець закріпив: право кожного громадянина обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування: «На уряди бурмистрів, вйтів, лавників, та на всі інші префектури у цьому місті можна та треба нашому теперішньому і майбутньому старості обирати та призначати українців, скільки разів би відбувалися вибори райців» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51]; право кожного жителя на освіту в будь-якому навчальному закладі держави: «Кожен може і має право давати та посилати для навчання вільних мистецтв до початкових шкіл, гімназій та (вищих) шкіл, що існують як у нашому місті, так і будь-де в королівстві та в наших володіннях» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51]; право займатися будь-якою господарською діяльністю: «Всі можуть опановувати ремесла, засновувати цехи та ремісничі братства і згідно зі звичаєм бути в них старшими або сеньйорами» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51]; можливість бути повноправними суб'єктами цивільно-правових відносин: «Даємо українцям грецької віри, сучасним і прийдешнім, раз назавжди та навіки право, можливість і дозвіл купувати землю та будинки, орендувати їх у будь-яких осіб, вести в них різну торгівлю та продавати будь-які товари за зразком інших львівських міщан-поляків, торгувати будь-якого роду товарами, як би вони не називалися, у всьому Польському королівстві, Великому князівстві Литовському, на Волині, в Києві, на Підляшші та в інших наших володіннях» [9, с. 42–48; 10, с. 48–51].

Закон скасовував дію тих нормативно-правових актів, що суперечили йому, та вперше встановлював відповідальність у вигляді штрафу за порушення означених приписів. Стягнення сплачував порушник на користь держави та потерпілої особи. «Не робіть інакше задля нашої ласки та на ваш обов'язок під карою обов'язкової сплати 20 тисяч угорських золотих – половину нашій скарбниці, а другу половину – скривдженій

стороні, у кожному випадку, якщо хтось буде чинити опір або порушувати цей привілей», – наголошував Сигізмунд Августин [9, с. 42–48; 10, с. 48–51].

Таким чином, норми наведеного джерела демонструють бажання влади як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні забезпечити проголошені принципи релігійної віротерпимості та свободи совісті. Король гарантував рівноправність жителів республіки незалежно від стану, релігійної приналежності та територіального знаходження. Дотримання проголошених принципів забезпечувалося штрафними санкціями на користь держави та потерпілої особи.

Привілейні грамоти надавалися і іншим адміністративно-територіальним одиницям. Аналогічні документи отримали Волинські, Київські і Підляські землі. Ними гарантувалося вільне сповідування віри, рівні права і вольності представникам усіх конфесій, в тому числі пасивне та активне виборче право. У свою чергу духовенство звільнялося від податків, гарантувалося недоторканність церковного майна тощо. Як бачимо, королівська влада всіляко намагалася підтримувати міжконфесійний баланс, рівноправність громадян як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому. За порушення правових норм законодавець вперше встановив санкції у вигляді штрафів. Останнє демонструє справжні наміри державної влади зберегти релігійний мир у країні, адже раніше декларовані права церковних організацій не забезпечували повної реалізації останніми своїх правомочностей. Встановлення юридичної відповідальності покликано забезпечувати виконання закону на території усієї держави.

Принципи міжконфесійної злагоди містяться у третьому артикулі третього розділу Третього Литовського статуту 1588 р. під назвою: «Про збереження спокою всіх підданих наших жителів цього панства зі сторони різного розуміння і сповідання віри християнської» [11]. Норми кодифікованого акту зобов'язували усіх жителів Речі Посполитої забезпечувати спокій, справедливість, правопорядок та оборону земель, дотримуватися статей Варшавської конфедерації. Гарантувалося релігійна свобода. Відтепер, ніхто в державі за належність до тієї чи іншої віри не міг бути покараний, принижений, позбавлений майна чи ув'язнений. Король застерігав усіх сповідників окремих конфесій не проливати крові та зберігати толерантність у міжособистісних стосунках, забороняв будь-яким особам, в тому числі урядовцям, чинити тиск на церковних людей обох гілок християнства. «Ми, заради корони, духовних і світських, і рицарів, і всіх станів інших однієї і неподільної Речі Посполитої з Великою і Малою Польщею, Великим князівством Литовським, Києвом, Волинню, Підляшшям, землею Руською, Пруською, Поморською, Жомоїтською, Іфлянтською і місця коронні..., – йдеться у Статуті, – обіцяємо і на вічні часи під обов'язком присяги, під вірою честі, честю і сумлінням нашим, якщо хто сповідує різну віру, повинні зберігати між собою спокій, котрі перебувають у різних вірах, крові не проливати, не карати конфіскацією майна, позбавленням честі, тюрмою та вигнанням, а ні урядовцям у таких вчинках ніяким способом не допомагати, і загалом, де хто проливати її здумає з цієї причини, за це всі будемо винні, а відповідатиме за вироком суду за поступок – той, хто його чинив» [11].

Норми третього артикулу урівнювали у правах православну церкву та її духовенство із католицькою та її священнослужителями. Відповідно, однакові права надавалися представникам обох християнських конфесій: «Аби всі надані права і привілеї і королівської влади достоїнства костелам, арцибіскупам, біскупам та інші всякі права були надані не тільки одним особам духовним римського костела чи жителям польським, а й усім церквам грецьких людей тієї ж грецької віри мають бути надані» [11]. У інших розділах та артикулах Статуту законодавець не розмежовував віруючих за релігійною належністю, а вживав, як і раніше, термін «християни», демонструючи рівність прав і обов'язків між католиками, православними, протестантами.

Таким чином, Литовські Статути, інші нормативно-правові акти Великого князівства Литовського та Речі Посполитої вперше на Європейському континенті закріпили принципи релігійної рівності, терпимості, толерантності, свободи совісті,

віросповідання, заборонили утиски на релігійному ґрунті та проголосили рівність прав і свобод для усіх конфесій і підданих князя Литовського і короля Польського. Переслідування за релігійними мотивами вважалося незаконним і підлягало юридичній відповідальності.

Список використаних джерел

1. Акты, относящиеся к истории Западной России : в 5 т / собранные и изданные археографической комиссией. – СПб. : Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846. – Т. 1. (1340 – 1506 гг.). – 1506 с.
2. Временник Московского общества истории и древностей российских. – Кн. 25. – Москва: Издание императорского общества истории и древностей Российских, 1855. – 242 с.
3. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И. А. Малиновский. – Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1894. – 232 с.
4. Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / A. Działyński. – Poznań : Drukarnia na Garbarch, 1841. – 542 p.
5. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навчальний посібник. У 3-х книгах / В. І. Ульяновський. – К. : Либідь, 1994. – Книга 2. – Середина XV – кінець XVI століття. – 256 с.
6. Історія релігії в Україні : навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. – 735 с.
7. Konfederacja warszawska, 28.I.1573. – Text / [E-resource]. – Mode of access: <http://www.literatura.hg.pl/varsoconf.htm>
8. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навчальний посібник. У 3-х книгах / В. І. Ульяновський. – К. : Либідь, 1994. – Книга 2. – Середина XV – кінець XVI століття. – 256 с.
9. Архив Юго-Западной России : в 35 т. / издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев : Типография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1904. – Т. 10. – Ч. 1. – Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции и извлеченные из львовских архивов (1423 – 1417 гг.). – 967 с.
10. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст [2-ге виправлене видання]. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка ; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2010. – 576 с.
11. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / [Электрон. ресурс] // История Беларуси IX–XVIII веков / подг. О. Лицкевич. – Мн., 2002–2003. – Режим доступа : <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

ЕПІСТЕМА ЯК ПРОБЛЕМА ЕВРИСТИКИ ПРАВА

Костенко О.Б.

(кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Як у середині власної природи, так й за її межами людина приречена шукати джерело виникнення *нового*. І якщо евристика постає як філософія самої актуальності, що концентрує у собі проблематику вічного переосмислення природи того, що було, є й буде або повинно стати *новим*, то евристика права робить спробу знайти відповідь щодо виникнення, створення, функціонування та зникнення *нового* правового знання як феномену правової реальності. Евристика права таким чином постає як методологія актуалізації *нового* у всесвіті права. На сьогодні проблематика евристики права репрезентовано в юридичній науці на рівні лише функціонального підходу, тобто в межах визначення евристичної функції правової або державно-правової теорії. Це суттєво обмежує філософське пізнання природи права як безпосередньо евристичного феномену.

Сьогодні й навіть вже переосмислений, оновлений світ знову вимушений постійно ідентифікувати себе, шукати критерії *нової* орієнтації та діяльності в незнайомості, першовідкритості своєї зміненої природи. Доля будь-якої людини незбагненно сполучається з цим світом, непередбачуваність якого вступає в конфлікт з тим, що було цим світом раніше. Людина залишається між чимось *новим* та й тим, що зберігається в його нормативній пам'яті. Осмислення відображення світу правовим світом, реальності правовою реальністю завжди запізнюється. Тому людина якусь мить шукає своє

натхнення у нормативному відображенні своєї природи. Ось чому закон відображення завжди хоче бачити власну красу у нормативності. Світ права стає минулою долею людини, долею, що зупиняється у просторі «текстуального» часу. Але чи прекрасна мить, що зупинилася? Проте хтось нагадує нам: те, що пройшло в будь яку мить може стати мертвим. Зникає віра в істинність нормативного відображення всесвіту. Знову панує сумнів щодо розумності відображення людиною власної природи. Сумніви людини стають сумнівом світу права. Так неминуче у власній нормативній долі на людському роздоріжжі стикаються минуле, сьогодення та майбутнє. Сумнів стає принципом як буденного, так й філософського розуму. Сумнів стає способом осягнути метафізичну прірву між реальною долею людини та її нормативним відображенням у людській мрії. Тому міра правди в цьому відображенні є ціною людської долі. Певним критерієм цієї міри може бути природа нашого запитування, в якому розум розкриває своє парадоксальне призначення. Правопізнання постає як перманентне запитування «вічною» людиною щодо вичерпаності своїх можливостей пізнати власну істину. Ми дивимосся на сьогодення скрізь призму власної вічності. Діалектична природа цього шукаючого запитування полягає у загальній, безперервній пізнавальній активності людства, у постійній необхідності осягнення та прояснення людиною своєї правової природи. Правозапитування постає як природна, соціальна та наукова форма пізнання з її евристичною, інструментальною та прогностичною функціональністю. Правопізнання зустрічає власні внутрішні закономірності у їх проблемності та парадоксальності. Тому природа *нового* правового знання, його методологічний вимір, практична дієвість призводять до збагачення наукової картини світу, культурного та ціннісного континууму цивілізації. Звідси можна зробити висновок, що навіть простір *нового* в його загально-філософському, універсальному розумінні також знаходить свою власну залежність від правопізнання. Правопізнання стає сферою актуальної потенційності безлічі раціональних та позараціональних сил в єдності їх взаємодії та непередбаченості результату. Пошук витоків, вихідних засад праворозуміння, напрямків та можливостей розвитку права, спроби системної побудови усіх первинних правових аксіом, реконструкція як історично фіксованих так й гіпотетичних уявлень про природу права, осмислення внутрішнього взаємозв'язку старого та *нового* у правовій реальності є фундаментальним чинником розвитку суспільства. Оновлююча, а іноді й революційна сила права, спрямованість на творчу реалізацію постає гарантією розуміння самої суті людської свободи. *Новий* рівень правопізнання відкриває перспективи інтегрованого і гармонізованого соціального руху суб'єктів права, трансформацію колективних структур, а також різноманітні можливості індивідуального розвитку людини. Ці можливості у свою чергу зворотно впливають на евристичний зміст методології праворозуміння, напрями, алгоритми та програми правопізнання. Зміст цих програм стає більш авторським, а пізнання різних форм нормативності стає більш інструментальним та дієвим. Усе це визначає важливе значення евристики права у філософії права, а тому її особливе місце у системі як юридичних, так й інших наук та навчальних дисциплін, об'єктами пізнання і вивчення яких є природа права. Але саме евристика праворозуміння постає епістемологічною основою евристики права.

Але чи можливе само по собі евристичне праворозуміння? Що буде його безпосередньою епістемою? Що стане гарантією його праксіологічності? Чи буде дієвим евристичне випробування права сумнівом, парадоксом, катарсисом на розумність, справедливість, істинність та правильність?

І якщо евристика постає як методологія актуалізації *нового* у всесвіті, тому можна говорити й про пошук самого закону - номосу (*νόμος*) творчої думки як засади її імперативного визнання. Саме у евристичній містерії й перетворюється номос (*νόμος*) в *неос* (*νέος*) як квінтесенцію, серцевину творчого одкровення. Саме *неос* постає як епістема, парадигма, принцип початку, виникнення, відкриття, прориву, стрибка, еволюції, розвитку, але й одночасно телеологічною засадою самореалізації *нового*. Тому якщо праворозуміння шукає відповідь щодо буття свого *нового* змісту, цілей та форм

проявів у реальності, то саме **неос** права й постає як епістема евристичного праворозуміння. Але чи зможе знайти евристика права закон закономірностей або чудо виникнення *нового* у правовій реальності? У чому **неос** права? Які філософські межі *нового* правового запитування? Чи може бути взагалі унормовано *нове*? І якщо нормування є ідеальним прагненням до консерватизації необхідності, то чи існує закон самозбереження *нового*? Чи справедливо *нове*? Яка правда зможе примирити старе й *нове*? Чим є **неос** як епістема евристичного праворозуміння?

Неос це ейдос:

- думки в єдності її божественної субстанціальності та нескінченності її понятійної, духовної, природної та естетичної форми. При цьому реальність думки може розглядатися у квантовій, монадній, холональній та інших онтологічних проекціях;

- реальної ілюзорності, що незадоволена, несподівана та непередбачувана, яка іронізує, дивує й сумнівається;

- істини живої, конкретної, замкнутої на «тут і зараз», що відкриває у собі *нове* як своє інше, як необхідний підсумок вільного розуміння розтягнутої у вічності власної закономірності;

- відкриття (*ανοίγματος*), фізичної відкритості, фактичної проникності, емпіричної прозорості всьому у собі й поза себе;

- свободи, вільної негації, суб'єктивної ідеальності, заперечення необхідності як відповідальності, критичного ставлення до нормативної правильності;

- антагонізму, перманентної війни, гераклітовського полемосу Я як реального суб'єкта з власною ідеально-об'єктивною тотожністю у будь-якому іншому соціальному вимірі;

- виклику владі, будь-якій владі як закону закономірності, закону панування, анархічному виклику навіть потенційності влади самого себе...

Неос права:

- є нормативною діалектикою ідеї;

- є розумним виміром свободи, що увібрала в себе дух справедливості. Але лише божя справедливість здатна гарантувати, врівноважувати та оновлювати людську реальність;

- є фокусом всіх нормативних інтенцій, нормативною свідомістю будь-якої реальності;

- є актом, дією норми як метафізичного суб'єкта з метою самовідкриття, виявлення власної неповноти, відносності та незавершеності;

- зобов'язує норму шукати свою власну, але найсправедливішу реальність, в якій буде дійсною лише її власна свобода.

ІДЕЯ СИСТЕМИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ГЕОРГА ВІЛЬГЕЛЬМА ФРІДРІХА ГЕГЕЛЯ

Костицька С.В.

(студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Праця «Філософія права» Г. В. Ф. Гегеля – це синтез філософського політико-правового доробку мислителя, що найбільш повно віддзеркалює ідею права та правової держави як кульмінаційної точки розвитку людського суспільства. Це дослідження не лише можна назвати «вищою сходинкою німецького ідеалізму» [1, с. 393], а й найбільш значним діалектичним переосмисленням права як цілісної системи.

Гегель аналізує феномен права через дві єдині та взаємопов'язані його сторони – поняття та його існування, які у своїй нероздільності утворюють ідею права [2, с. 59]. Діалектика як єдино істинний спосіб пізнання та методологічний базис доктрини Гегеля

передбачає формування філософської системи шляхом логічного розвитку думки від одного поняття до іншого. Таким чином, завдання філософії права для Гегеля – це досягнення держави і права як продуктів людського розуму, виявлення ідей, які лежать у підґрунті реальних суспільних інститутів [3, с. 354].

Система філософського вчення Гегеля побудована на концепції тотожності мислення і буття, тобто буття вільної волі і є детермінантом конструювання системи права як реалізованої свободи. «Право – це взагалі свобода як ідея», а формалізм права – це лише результат різниці в ступені усвідомлення і трактування поняття свободи [2, с. 89]. Інакше кажучи, право у Гегеля – цілісна система свободи, яка народжується із телеологічно обумовленого розвитку волі.

Есенціалізм Гегеля, екстрапольований на сферу права, призводить до заперечення ним антитетичності природного і позитивного права. Хоча система права і визначається мислителем як «царство реалізованої свободи, світ духу, породжений ним самим як певна друга природа» [2, с. 67], право усе ж не являється обмеженням своєї власної свободи задля спільної користі, бо всезагальна свобода передбачає свідоме підтримання суб'єктивних прагнень індивіда у векторі його моральних імперативів.

Таким чином, свобода як розумне визначення волі є фактично іншим аспектом мислення – гегелівська свобода є практичною реалізацією розуму. Ідея права є свободою, право може певним ступенем і формою свободи, що може втілюватися як закон у вигляді позитивного права. Саме абсолютна свобода, якою наділена всезагальна, а не індивідуальна воля, визначає існування позитивного права [3, с. 355].

Тобто система права є фактично у гегелівському баченні ієрархією «особливих» прав як у абстрактній, так і в конкретній формах. І чим більше заглиблюється ідея «розумної свободи» у праві, чим більше конкретизується право. Абстрактне право є першим ступенем, невіддільним від особистості, що знаходить вираження у наявності в індивіда волі володіти речами, укладати договори. Тобто абстрактне право – це право абстрактно вільної особистості. Абстрактне право переростає у більш високу форму втілення свободи – мораль, а далі – в моральність, втілюючи ідею в собі добра у зовнішній світ. Право у формі позитивного права, закон у своєму об'єктивному бутті є верхівкою цієї ієрархії.

Позитивність права, за Гегелем, обумовлюється завдяки його формальному визнанню, в тому числі в науці, завдяки його конкретизованій змістовності та внаслідок досягнення народом, який своїм духом творить право, певного рівня історичного розвитку [2, с. 61]. Дійсно, всесвітня історія як прогрес в усвідомленні свободи, фактично є історією суверенних держав, які існують як моральні субстанції, історією прогресу в державних формуваннях [4, с. 320].

Як зазначає Нерсисянц, «Філософія права» Гегеля навіть своєю тріадичною побудовою відображає гегелівське бачення системи права: розділ про абстрактне право охоплює питання про власність, договори й «неправо»; вчення про мораль – умисел та вину, концепції блага, добра та совісті; вчення про моральність – сім'ю, громадянське суспільство та державу [5, с. 31]. Саме так Гегель підкреслює діалектичну взаємопов'язаність абстрактного права, права-моралі і права-моральності, що є позитивним правом за суттю, оскільки кожен наступний щабель гегелівської ієрархії є діалектичною трансформацією свободи.

Список використаних джерел

1. Кечежян С. Ф. История политических учений / С. Ф. Кечежян, Г. И. Федькин. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 894 с.
2. Гегель Г. В. Философия права / Георг Фридрих Вильгельм Гегель. – Москва: Мысль, 1990. – 524 с.
3. Лейст О. Э. История политических и правовых учений / О. Э. Лейст, В. А. Томсинов. – Москва: Зерцало, 2009. – 584 с.
4. Історія західної філософії у контексті вчень про етику обов'язку, державу і право (Античність - друга половина XIX століття) / [В. В. Кузьменко, Л. Р. Наливайко, О. М. Обушенко та ін.]. – Київ: Хай-Тек Прес, 2013. – 360 с.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В АСПЕКТІ ПРАВОУТВОРЕННЯ

Корольова Ю.В.

(здобувач кафедри теорії держави і права Київського університету туризму,
економіки і права)

Анотація. Досліджено взаємозв'язок джерел права та правоутворення, що відображає особливості походження джерел, їх обумовленість об'єктивними і суб'єктивними факторами, а також взаємодію з іншими правовими категоріями. З'ясовано системні зв'язки джерел права та правоутворення через характеристики джерел права як елементу правоутворення. З точки зору правоутворення проаналізовано матеріальні, ідеологічні і юридичні джерела права.

Ключові слова: джерело права, правоутворення, право, форма права.

Исследовано взаимодействие источников права и правообразования, что отражающее иособенности происхождения источников, их обусловленность объективными и субъективными факторами, а также взаимодействие с другими правовыми категориями. Определены системные связи источников права и правообразования через характеристику источников права как элемента правообразования. С точки зрения правообразования проанализированы материальные, идеологические и юридические источники права.

Ключевые слова: источник права, правообразования, право, форма права.

The interrelation between legal authorities and pravoutvorennya, reflecting the peculiarities of the origin of source of conditionality objective and subjective factors, and interactions with other legal categories. It was found systemic connections and sources of law pravoutvorennya through characterization of the sources of law as part of pravoutvorennya. In terms of pravoutvorennya analyzed material, ideological and legal sources of law.

Keywords: source of law, pravoutvorennya right, the form of law.

Джерела права як складне правове явище в науковому плані може розглядатися в різних аспектах, що зумовлено складністю предмету наукового пізнання та широким спектром методологічних підходів і методів наукового пізнання. Важливим аспектом джерел права, що відображає системні властивості досліджуваного явища, є їх теоретико-правові характеристики як елементу більш широких явищ та процесів правової реальності, центральним з яких є правоутворення.

Наукове пізнання теоретико-правових характеристик джерел права як елементу правоутворення має теоретично та практично витребуваний характер, що обумовлюється їх системними характеристиками, необхідністю дослідження специфіки взаємодії джерел права і правоутворення, визначення їх методологічних характеристик, а також встановлення практичних закономірностей функціонування джерел права в сучасний умовах правоутворення.

В юридичній літературі актуальність наукового дослідження теоретико-правових аспектів джерел права як елементу правоутворення, їх системних аспектів розкривається опосередковано, переважно шляхом характеристики потенційно перспективних, наукознавчих питань, які стосуються джерел права або правоутворення. Так, в контексті перспектив наукового пізнання джерел права вченими наголошується на необхідності розкриття таких питань як взаємозв'язок між сучасними джерелами права [1, с. 34-35;], проблеми взаємодії джерел приватного і публічного права [2, с. 123], матеріального та процесуального права [3, с. 15;]; місця джерел права серед явищ правової реальності та тенденцій їх розвитку [4, с. 167-168] тощо. Зазначене вище свідчить про те, що в наукознавчому плані цікавими та перспективними є питання, які фактично стосуються проблематики джерел права як елементу правоутворення, а саме їх розуміння, співвідношення, взаємозв'язку тощо. Посилює актуальність наукового пізнання джерел права як елементу правоутворення і практична ситуація в юриспруденції, яка пов'язана із збільшенням кількості джерел права, що обумовлено розширенням сфери людської діяльності, відповідно і сфери правової (юридичної) нормативізації, що тягне за собою активізацію правотворення в, як результат, розростання системи джерел права [1, с. 31].

На нашу думку, перспективи наукового пізнання як джерел права, так і правоутворення розкриваються шляхом виокремлення та подальшого аналізу системних зв'язків між зазначеними явищами, а також між елементами джерел права та правоутворення. Це обумовлюється поточними процесами розвитку суспільних відносин, правового регулювання, трансформацією правоутворюючих процесів, розширенням кола джерел права тощо. Отже, можемо говорити і про те, що наукове пізнання джерел права потребує широкого підходу та його характеристики з точки зору системних зв'язків з іншими явищами правової реальності, особливо із явищем правоутворення.

В методологічному плані системний зв'язок джерел права з правоутворенням розкривається через характеристику джерел права як елемента правоутворення. Вважаємо, що цей зв'язок становить наукознавчий інтерес, оскільки:

1) джерела права та правоутворення є насамперед явищами правового плану, обумовлені розвитком правової сфери життєдіяльності суспільства, стосуються права та займають самостійне місце в системі явищ правової реальності;

2) джерела права та правоутворення є об'єктивно зумовленими явищами, оскільки їх зародження, виникнення, розвиток, функціонування та вдосконалення обумовлені потребами розвитку суспільства, відображають в собі результат розвитку соціуму, а їх існування має соціально зумовлений характер;

3) наукове розуміння джерел права та правоутворення має багатоаспектний характер, зумовлений неоднозначністю і певною протирічністю ідей типів право пізнання, плюралізацією методів і методологічних підходів дослідження закономірностей джерел права і правоутворення. З методологічної точки зору співвідношення джерел права та правоутворення засноване на відповідних методологічних підходах, які взяті за основу наукового дослідження, в тому числі і їх системних характеристик як самостійного аспекту пізнання співвідношення досліджуваних явищ;

4) джерела права та правоутворення також є явищами прикладного плану, оскільки залежать від діяльності суб'єктів права, визначаються практикою функціонування права та потенційно націлені на досягнення певного соціального правового ефекту. Тому їх системні взаємозв'язки є практично обумовленими, визначають єдність утворення права, його формалізацію, поширення на суспільні відносини та удосконалення.

В сучасній юридичній літературі досить поширеними є погляди вчених на джерела права як на явище, що має декілька підходів до розуміння. Це обумовлено багатоаспектністю досліджуваного явища та широким спектром методологічних підходів і методів наукового пізнання. Переважно в основу розуміння джерел права опосередковано закладено властивості правоутворення в частині витоків права, факторів, які впливають на його появу та розвиток, суб'єктів, аналітичні здібності яких сприймають та усвідомлюють об'єктивну необхідність у зміні правового регулювання, вольова діяльність суб'єктів щодо на формулювання права тощо. Пропонується розкрити розуміння джерел права в контексті декількох підходів, а саме:

- в матеріальному сенсі джерела права являють собою систему об'єктивних потреб суспільного розвитку, зокрема, суспільні відносини та інтереси, що потребують юридичного оформлення (тобто мова іде про соціально зумовлені фактори правоутворення – прим авт.);

- в ідеальному сенсі джерела права розглядаються як відбиття матеріального джерела права в правосвідомості законодавця та інших суб'єктів правотворчості, усвідомлення ними об'єктивних потреб суспільного розвитку (тобто мова іде про суб'єктний аспект правоутворення, на свідомість якого впливають джерела права в матеріальному сенсі – прим. авт.);

- в пізнавальному сенсі джерела права – це будь-які правові тексти, зокрема законодавчі акти, акти правозастосування, а також підготовчі документи і матеріали, проекти нормативно-правових актів (тобто мова іде про інформаційні властивості джерел

щодо подальших змін правового регулювання шляхом правотворчої діяльності – прим. авт.);

- у формальному сенсі джерела права – тобто юридично оформлений результат ідеологічного усвідомлення об'єктивних потреб суспільного розвитку. (Фактично таке розуміння відображає результат правоутворення. – прим авт.) [5, с. 326].

В юридичній літературі також зроблена спроба виокремити матеріальні, ідеологічні і юридичні джерела права, зміст яких так само розкрито з точки зору процесу правоутворення, а саме:

- матеріальні джерела права є первинними та відображають об'єктивні потреби суспільного розвитку;

- ідеологічні джерела права походять від матеріальних та є результатом ідеологічного усвідомлення матеріальних джерел через свідомість право творця та формування відповідного уявлення про об'єктивну зумовленість зміни правового регулювання;

- юридичні джерела права є результатом правоутворення, що являє собою об'єктивоване вираження норм права у відповідних формах за допомогою правотворчих процедур [6, с. 330].

В окремих поодиноких поглядах вчених піднімається питання і про роль правоутворення по відношенню до джерел права. Зокрема наголошується на тому, що важливою властивістю джерел права є їх системність. В такому значенні розкривається властивість джерел права в юридичному або формальному значенні. Системність джерел права є динамічною характеристикою, яка має «розвиватися в напрямку логічної довершеності, при збереженні своєї цілісності, оскільки лише узгоджуючись між собою, і складаючи єдине системне утворення, юридичні джерела права зможуть досконало виконати свої функції. Таке утворення повинно нести в собі оптимальні важелі стабільності і формалізованості, чіткості і ясності, ієрархічності, та не містити в собі протиріч» [1, с. 77]. Забезпечення системності джерел права залежить від правоутворення, яке фактично пов'язується вченими із засобом досягнення системності джерел права та подальшого збереження їх цілісності, узгодженості та послідовності утворення [7, с. 20].

Враховуючи проведений аналіз підходів до розуміння джерел права як елементу правоутворення можемо підсумувати, що вказана проблематика є малодослідженою в юридичній науці, більшість поглядів вчених розкривають вказане питання в контексті системного аналізу джерел права або правоутворення як явищ правової реальності, опосередковано аналізуючи місце, роль, значення та взаємозв'язок джерел права та правоутворення. Джерела права є невід'ємним елементом правоутворення, завдяки якому право втілює в собі історичні надбання суспільства, засноване на засадах об'єктивної обумовленості, втілює в собі ідеологічну складову правового впливу на суспільні відносини, забезпечує зовнішнє оформлення права з метою надання йому загальнообов'язковості та формальної визначеності. В свою чергу саме в межах правоутворення джерела права функціонально наділені можливостями:

- по-перше, фіксації правил поведінки суб'єктів;
- по-друге, вираження волі суб'єктів правотворчості у формі певних документів;
- по-третє, забезпечення юридико-технічної досконалості викладення норм права;
- по-четверте, належної формалізації правил поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Враховуючи складність та багатоаспектність джерел права та правоутворення, їх системні характеристики як взаємопов'язаних явищ, що виявляється як в науково-теоретичному плані, так і у практичному, вважаємо, що характеристика джерел права як елементу правоутворення найбільш усесторонньо буде розкрита в межах відповідних підходів до розуміння джерел права. Це пояснюється усталеністю доктринального

розуміння правоутворення та наявність різноманітних підходів до визначення джерел права в залежності від тих або інших критеріїв, якими є наступні:

I. В залежності від критерію значення джерела права визначаються у:

- матеріальному значенні, як певні умови життєдіяльності суспільства, в тому числі і в економічній сфері, які визначають зміст об'єктивних потреб суспільного розвитку щодо їх правового забезпечення. Означене розуміння джерел права характеризує їх як комплекс факторів правоутворення, які визначають соціальну зумовленість правоутворення, впливають на формування об'єктивних потреб у зміні правового регулювання. Їх значення полягає в тому, що вони ініціюють правоутворення, визначають його зміст, впливають на зміст потенційних (майбутніх) правових норм, здійснюють вплив на свідомість суб'єктів правотворчості щодо ініціювання правотворчості тощо. Відповідно до означеного розуміння джерел права вони становлять невід'ємний елемент правоутворення – його факторів, що визначає його соціально обумовлений характер, впливають на зміст, процес і результат правоутворення.

- ідеологічному значенні, відповідно до якого джерела права являють собою результат усвідомлення суб'єктом факторів правоутворення, формування уявлення про зміст і об'єктивність потреб у введенні, зміні або скасування правового регулювання суспільних відносин крізь призму положень правових вчень та доктрин, розуміння змісту, сутності правових категорій. Таким чином джерела права фактично характеризують вплив об'єктивних потреб у зміні правового регулювання на свідомість суб'єктів правотворчості та формування відповідного уявлення щодо доцільності та необхідності зміни правового регулювання.

- історичному значенні, згідно з яким джерела права являють собою сукупність літописів, судових рішень, пам'яток права, актів, які втратили чинність, що визначають процес зародження, утворення і становлення права, його подальші зміни, слугують об'єктом врахування в процесі сучасного творення права з метою уникнення недоліків правового регулювання, максимального забезпечення досягнення бажаного правового результату при введенні правових норм, зміні або скасування існуючих. Історичне значення джерел права характеризують їх як елемент правоутворення в частині історичного емпіричного правового надбання, яке становить правоутворюючий інтерес з точки зору наступності права, його відповідності сучасним потребам суспільного розвитку, недопущення помилок правового регулювання, які мали місце в минулому, а також запозичення переваг дії тих або інших положень джерел права у минулому. В контексті розуміння правоутворення джерела права в даному випадку розглядаються як носії правової інформації, що визначають можливість і доцільність подальших змін правового регулювання шляхом правотворчої діяльності.

- в формально-юридичному значенні, відповідно до якого джерела права – це спосіб зовнішнього виразу правової норми та становлення права, юридично-оформлений результат правоутворення у вигляді відповідного документа як форми закріплення, збереження, передачі (поширення) нормативно-правової інформації. Прикладом такого розуміння джерел права може бути будь-який нормативно-правовий акт України, в якому за допомогою юридико-технічних правил сформульовано норму права, який є результатом правоутворення та слугує засобом закріплення, збереження, передачі (поширення) нормативно-правової інформації.

II. В залежності від форм виразу джерела права визначаються у двох значення, а саме як:

- внутрішні джерела права, тобто коло суспільних відносин, які обумовлюють необхідність введення, зміни або скасування норм права та фактично визначають соціальну обумовленість правоутворення; нормотворча діяльність суб'єктів правотворчості, яка поєднує процес і результат цієї діяльності, а також визначає критерій відповідності результатів правоутворення об'єктивним потребам суспільства.

- зовнішні джерела права, тобто зовнішнє закріплення (вираження) в документальній формі правових норм за допомогою правил юридичної техніки з метою акумулювання, збереження, поширення на суспільні відносини норм права.

III. В залежності від процесу утворення джерела права розуміються в двох значеннях, а саме як:

- первинні джерела права, які відображають об'єктивні потреби у зміні правового регулювання, тобто виступають в якості факторів правоутворення, які ініціюють його початок та визначають в подальшому зміст правоутворення. Наприклад, первинними джерелами права можливо вважати результати громадського обговорення проекту нормативно-правового акту, які матимуть обов'язковий характер для врахування у подальшій підготовці проекту;

- вторинні (похідні) джерела права, в якості яких виступає волевиявлення правотворця, її форма виразу, зміст формально виражених джерел права, які являють собою результат правоутворення. В якості прикладу можливо назвати подальшу підготовку остаточної редакції проекту нормативно-правового акту із врахуванням висловлених громадськими формуваннями зауважень і пропозицій та його прийняття.

Список використаних джерел

1. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тополевський Руслан Богданович. – Х.: НУВС, 2004. – 204 с.
2. Ковтун Д. В. Источники частого права: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ковтун Дмитрий Викторович. – Казань, 2007. – 178 с.
3. Удалов Д. Э. Источники процессуального права: общетеоретический аспект: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Удалов Денис Эдуардович. – М., 2010. – 198 с.
4. Богдановская И. Ю. Источники права на современном этапе развития «общего права»: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Богдановская Ирина Юрьевна. – М., 2007. – 187 с.
5. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
6. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юристь, 1997. – 672 с.
7. Протасов А. Н. Модель надлежащей правовой процедуры: теоретические основы и главные параметры / А. Н. Протасов // Советское государство и право. – 1990. – №7. – С.14-22.

SANCTA SEDES І ІНТЕГРАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (НПС)

Крупський М.

(аспірант Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи)

Науковий керівник – д.ю.н., професор В.В. Костицький

Анотація. Стаття присвячена висвітленню нових інструментів захисту НПС, серед яких важливе місце посідають інструменти впливу на свідомість суспільства в рамках інтегрального підходу. Відмічено важливість інтегрального підходу у вирішенні надскладних проблем захисту НПС. Визначено поняття екологічної етики та її місце в інтегральному підході. На прикладі енцикліки "Славен будь" продемонстровано, яким чином відомі постаті, митці, релігійні діячі можуть привернути увагу суспільства до проблем НПС. Доведено важливість етичної складової у надіях змінити ставлення людини до живої природи.

Krupskiy M. Sancta Sedes and integral ecology: new instruments for environmental protection

Annotation. This article highlighted new tools, devoted to the environmental protection, including the important place occupied by instruments of influence on the consciousness of society as part of integral approach. It was noted the importance of an integral ecology approach in solving complicated problems of environmental protection. Was defined concept of environmental ethics and its place in the integral ecology approach. For example was analyzed Pope encyclical "Praise Be", which demonstrated how famous people, artists, religious leaders can draw public attention to the problems of environmental protection. In this document was shown for main direction for new level of environmental protection. First of all it is understanding of the current problem in ecology, lack of international coordination. Second is capacity of humanity to change situation. Third is importance of unifying efforts (integral approach) and see many perspectives and levels in our common goal. And forth –

importance of dialogue between all participants (all government and non-government institutions, authorities, religious leaders, famous artists etc.

Importance of ethical component gave hope for changes in the relationship between man and nature. Author finished with important question of future possible restrictions of rights and freedoms, trying to gain «common good» for our planet. With integral ecology approach and uniting efforts of all countries in the world this question will become a crucial in near future.

Ця стаття присвячена новим інструментам захисту навколишнього природного середовища, а саме впливу відомих постатей на формування нового бачення суспільства щодо проблем екології. У якості прикладу аналізується «*Laudato si*» (Славен будь) – енцикліка Папи Франциска, присвячена збереженню планети.

Увесь світ шукає нові інструменти для захисту НПС. Швидка зміна клімату, зростання темпів забруднення, виснаження природних ресурсів – не опис проблем майбутнього, а реальності сьогодення. Крім реальних викликів у економічній і політичній сфері головним викликом залишається зміна свідомості людини щодо її ролі у збереженні природи, більш дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Тут можуть бути задіяні нові інструменти та моделі захисту НПС.

Шон Есбьорн-Харгенс, інтегральний теоретик, у першому розділі своєї відомої книги “Інтегральна екологія” відмічає наступне: “Збільшується визнання складності екологічних проблем і це веде лідерів природнозахисних організацій, різних агентств, регуляторних інституцій і дослідницьких закладів шукати більш інтердисциплінарну, мультидисциплінарну і навіть трансдисциплінарну модель, яка дасть розуміння і вирішить проблеми екології” [1, с.5].

Для дослідника інтегральний підхід, який він сам визначає, як той, що розглядає ситуацію з різних перспектив, “мета-парадигмістично”, є шляхом взаємного обміну ідеями, який збагатить рішеннями усіх, хто переймається викликами сьогодення [1, с.5].

І дійсно інтегральний підхід у час глобалізації видається чи не єдиним виходом для вирішення комплексних проблем сьогодення. На жаль бар’єрів ще багато: кордони, нерівномірність розподілу фінансів, гонка озброєння. Також проблемою є жорстка конкурентна боротьба за природні ресурси та ринки [2, с.140-142].

Але головною проблемою, мабуть є свідомість людей, їх розуміння своєї ролі у захисті навколишнього природного середовища. Тому разом не менш важливим інструментом у створенні моделей захисту нашої планети від шкідливої діяльності людини є зміна свідомості суспільства, закладення нових ідей співіснування людини у природі.

XX століття стало свідком формування нової науки - екологічної етики - галузі міждисциплінарних знань, предметом якої є моральні та духовні аспекти ставлення людини до живої і неживої природи [3].

Розуміння стійкої етичної та моральної складової в сфері захисту НПС помічали відомі вчені-екологи ще за часів становлення екологічного права вже незалежної України[4].

Незважаючи на багато розбіжностей в поглядах на варіанти побудови екологічної етики, є єдність у тому, щоб екологічно переосмислити засади нашого мислення [5, с.538].

Енцикліка Папи Франциска “Славен будь”, присвячена проблемам екології є наочним прикладом поєднання етичної складової з постулатами інтегральній екології і по суті сама є частиною цього інтегрального підходу, який задля досягнення результату використовує різні підходи, перспективи тощо. Видана 18 червня 2015 року, вона не тільки викликала увагу усіх вірян Римо-Католицької церкви, але й політиків, вчених, митців, враховуючи статус папського престолу у світовій політиці [6].

Коротко проаналізуємо основні положення енцикліки:

1. Незадовільний стан НПС і відсутність належного захисту. Природа потребує більш уважного і дбайливого ставлення. «Кліматичні зміни – це глобальна проблема з важкими ускладненнями у сфері довкілля, соціальними, економічними, розподільчими та

політичними ускладненнями та становлять один з головних актуальних викликів для людства» (п. 25). «Щороку зникають тисячі видів рослин і тварин, втрачених назавжди, яких ми вже більше не зустрінемо, яких наші діти вже не зможуть побачити» (п. 33). Автор вказує на «своєрідне притуплення та легковажну безвідповідальність» (п. 59). Також аналізуються проблеми в сфері міжнародного захисту через брак політичних рішень (п. 166).

2. Здатність людини вплинути на ситуацію навколо захисту НПС. Папа визнає, що ми «можемо зауважити зростаючу чутливість щодо навколишнього середовища та дбання про природу, дозріває щира і болісна стурбованість всім тим, що діється з нашою планетою» (п.19). «У людства ще залишилася здатність співпрацювати, щоби будувати наш спільний дім» (п.13).

3. Провідною пропозицією енцикліки є «інтегральна екологія», як нова парадигма справедливості; екологія, «яка включатиме особливе місце людини в цьому світі та її взаємини з дійсністю, яка її оточує» (п. 15). Таким чином, «аналіз проблем довкілля невід'ємний від вивчення загальнолюдських, родинних, урбаністичних контекстів, праці, як також від ставлення людини до себе самої» (п. 141), оскільки «не існує двох окремих криз, екологічної та суспільної, а радше – одна і складна соціально-екологічна» (п. 139).

4. В енцикліці є запрошення до діалогу, в якому релігійні організації можуть стати одним із посередників. Також зроблений акцент на вихованні. «Існують дискусії щодо довкілля, в яких важко досягти згоди... Церква не претендує на те, щоб окреслювати наукові питання, ні поставити себе на місце політики, а я лише запрошую до чесної і прозорої дискусії, аби часткові інтереси чи ідеології не шкодили спільному добру» (п. 188). Не можна недооцінювати важливості освітніх екологічних програм, здатних вплинути на щоденні жести і звички, починаючи від зменшення споживання води до роздільного збирання сміття чи вимкнення непотрібного освітлення (п. 211).

Висновок

Розглядаючи енцикліку папи Франциска, ми не тільки усвідомлюємо важливість етичної складової у екологічному вихованні, але й стаємо свідками застосування нових інструментів в рамках інтегрального підходу, який всебічно розглядає проблеми екології та пропонує нестандартні шляхи вирішення проблем. Вплив відомих постатей на суспільство через промови та документи (як запропонована енцикліка) і є частиною інтегрального підходу, який у майбутньому повинен поєднати найкращі зусилля політиків, митців, релігійних діячів світового рівня для досягнення нового рівня захисту НПС. Єдиним питанням, яке не розглядається сьогодні, але виникне у майбутньому через інтегральний підхід у екології – які максимальні обмеження прав людини можуть бути запропоновані у масштабі планети, щоб у короткий термін вирішити екологічні проблеми, особливо у часи кризових явищ, які зачіпають інтереси усього людства?

Список використаних джерел

1. Esbjörn-Hargens, Sean, & Zimmerman, Michael E. Integral ecology: Uniting multiple perspectives on the natural world. –New York: Random House/Integral Books, 2009.
2. Харченко М. Формування екологічної моралі в студентському колективі //Педагогіка і психологія. - 1998. - № 2. - С. 139-144.
3. Екологічна етика Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416с.
4. Кравченко С. М., Костицький М. В. Екологічна етика і психологія людини./ Кравченко С. М.,Костицький М. В. – Львів.: Світ, 1992. – 102 с.
5. Толстоухов А. Екологічна свідомість і влада: проблеми взаємовідносин //Хроніка 2000. - 1998. - № 27-28. - С. 538-556
6. Франциск. Енцикліка Laudato Si' (Славен будь) – Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html.

УДК : [341.231:321.011](477:470)"1917/1918"

**РЕТРОАКТИВНЕ САНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЛЕГІТИМНИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ РОСІЇ У 1917 –
НА ПОЧАТКУ 1918 РР.**

Курінний О.В.

*(старший викладач кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук
Факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»)*

Анотація. У статті аналізовано правові засади визнання і санкціонування постфактум політичного самовизначення українського народу з боку Тимчасового Уряду та Всеросійських установчих зборів – як вищих легітимних органів влади у Російській державі після Лютневої революції 1917 р.

Ключові слова: право народів на політичне самовизначення, автономія, федерація, Центральна рада, Тимчасовий уряд, Всеросійські установчі збори, універсали

Аннотация. В статье анализируются юридические основы признания и санкционирования постфактум политического самоопределения украинского народа Временным правительством и Всероссийским учредительным собранием – выступающих в качестве высших легитимных органов власти в России после Февральской революции 1917 г.

Ключевые слова: право народов на политическое самоопределение, автономия, федерация, Центральная рада, Временное правительство, Всероссийское учредительное собрание, универсалы

Summary. The article analyses the legal basis of recognition and ex post facto confirmation of the Ukrainian people's political self-determination by Russian Provisional Government and All-Russian Constituent Assembly – as the highest legitimate state authorities of Russia after the 1917 February revolution.

Key words: people's right to political self-determination, autonomy, federation, Central Council of Ukraine, Russian Provisional Government, All-Russian Constituent Assembly, Universals of the Central Council of Ukraine

У контексті російської агресії супроти України у 2014 – 2016 рр., а також у переддень 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 рр. посилюються дискусії про загальну правомірність (відповідність духові права), і легітимність як самого факту боротьби українського народу у складі Російської імперії за політичне самовизначення – державотворення, так і політико-правових методів і заходів, що реалізовувалися керівництвом Центральної ради як очільниками українського визвольного руху.

Зокрема, позиція міністра закордонних справ Тимчасового уряду і лідера російських кадетів П. М. Мілюкова щодо самовизначення Центральної ради, яку він назвав «непризнаним, пока самочинним органом частных, местных организаций» [1], висловлена в якості реакції на українські вимоги повноцінної територіальної автономії – набула поширення серед російських шовіністичних діячів і активно артикулюється й нині [2].

При цьому українські дослідники або розглядають діяльність Центральної ради у 1917 – 1918 рр. у загальноісторичному контексті, або й навіть побіжно підживлюють думку щодо необґрунтованості вимог української сторони та неналежності дій із їх втілення.

Відповідно, завдання цієї статті – проаналізувати відображені в офіційних документах й інших джерелах юридичні факти, що детально висвітлюють державотворення Центральної ради й переговори із легітимно сформованим Тимчасовим урядом, а також зіставити державотворчі рішення Центральної ради із відповідними рішеннями легітимних органів влади Росії.

Показово, що переговори представників українського руху із владою Росії розпочалися іще до повалення царату. За свідченнями Є. Х. Чикаленка, сповіщеними О. М. Андрієвському у січні 1919 року, М. Міхновський іще у лютому 1917 р. розробив та запропонував керівництву Російської імперії план порятунку монархії українськими силами, за що цар мав би надати офіційні гарантії «поновити статті Б. Хмельницького і

власною присягою забезпечити, що ні російські урядники, ані військо не сміють переступити кордонів України». У такий спосіб Україна здобула б державність і «мала б зайняти домінуюче становище у двоєдиній монархії» [3].

Після ухвалення І Універсалу Центральної ради 10 (23) червня 1917 р. і Декларації Генерального секретаріату від 27 червня, представники Тимчасового уряду Керенський, Церетелі й Терещенко вдалися до переговорів із українською стороною. За результатами переговорів міністри Тимчасового уряду уже увечері 29 червня оголосили про досягнення угоди із Центральною радою. Відповідну постанову було прийнято Центральною радою (100 голосами проти 70). Угода мало бути опубліковано у вигляді двох актів: одного – від імені Тимчасового уряду, а іншого – від імені Центральної ради, причому міністрами було запевнено, що текст обох угод є остаточним.

3 липня 1917 р. Тимчасовий уряд надіслав Центральній раді телеграму, відповідно до якої, вислухавши повідомлення міністрів Керенського, Церетелі й Терещенка та ознайомившись із проектом постанови Уряду (що і являла собою угоду із Центральною радою) – Тимчасовий уряд більшістю голосів вирішив: *«Призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган – Генеральний секретаріат, склад якого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською радою, доповненою, на справедливих основах, представниками других народів, суцільних на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись правительством міри і заходи в житті краю і його управлінні. Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні мусить бути вирішено Установчими зборами, Тимчасове правительство прихильно поставиться до розроблення Українською Центральною радою проекту національно-політичного статуту України в тому розумінні, в якому сама Рада буде вважати відповідний інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, для внесення цих проектів на Установчі збори...»*. Зміст постанови мало бути надрукованого того ж дня у вечірніх газетах [4].

Проект даного Статуту так і не було взято до уваги російською стороною. Натомість уже через місяць самоврядні права потенційно автономної України обмежено іншим офіційним актом – «Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». Попри обмеження українського самоврядування як територіально (лише в межах п'яти губерній без півночі Чернігівщини), так і функціонально – дана Інструкція мала низку позитивів: по-перше, вперше у правовій системі Росії було названо Україну як державно-політичну цілісність, по-друге, було визнано українські вищі органи влади – у контексті автономії / самоврядування (п. 1 *«На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом Тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, котрого призначає Тимчасовий уряд по пропозиціям Центральної Ради»*, п. 4 *«Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє й подає на затвердження тимчасового уряду проекти, що торкаються життя краю»*) [5].

Дану Інструкцію Тимчасовим Урядом було офіційно прийнято 4 серпня і опубліковано 5 серпня у виданні «Вестник Временного Правительства». Того ж 5 серпня Центральна рада більшістю у 247 голосів при 36 голосів «проти» і 70 тих, хто утримався – ухвалила резолюцію про підтримку даної Інструкції. Разом із тим Центральна рада відзначила неповноту пропонованого обсягу автономії / самоврядування і наголосила на необхідності продовження боротьби за політичне самовизначення: *«Звернутися до всієї нації України з указівкою на всі недоліки Інструкції із закликом до організованої боротьби за свої інтереси та до єднання довкола Центральної ради»*.

Але і цю «інструкцію» Урядуючий сенат своєю постановою від 2 грудня 1917 р. визнав передчасною і наказав «у розпублікуванні (оприлюдненні – О.К.) Інструкції відмовити» [6]. Та відмова в такому «офіційному оприлюдненні» жодним чином не означала автоматичної не легітимності Інструкції від початку її дії. Так, тогочасний відомий юрист М. М. Коркунов іще до революційних подій відзначив, що правові акти

Російської імперії набувають чинності і до їх оприлюднення сенатом. За наслідками ж демократизації Росії впродовж 1905–1907 і 1917 рр. інститут «розпублікування» перетворився уже на явний процедурний анахронізм. Крім того, в останній місяць свого існування Тимчасовим урядом не було видано на заміну Інструкції жодного іншого правового акту, що регулював би правовідносини й самоврядування в Україні, отже фактично зберігала чинність саме Інструкція.

До того ж це сумнівне рішення Сенату про відмову визнати чинність Інструкції – невдовзі саме втратило юридичну силу: у листопаді-грудні 1917 р. фактично, а 6 (19) січня 1918 р. і формально. Так, більшовицький переворот призвів до падіння Тимчасового уряду, а Урядуючий сенат було ліквідовано 22 листопада (6 грудня) 1917 р. більшовицьким Декретом про суд № 1. Надалі ж Всеросійські установчі збори так і не поновили діяльність обох цих органів і не ухвалили постанови щодо їх подальшої долі.

Натомість на своєму першому і останньому засіданні у ніч на 6 (19) січня 1918 г. Всеросійські установчі збори прийняли таку постанову про державний устрій Росії: «Іменем *народів*, що складають державу російську, Всеросійські установчі збори постановляють: держава російська проголошується Російською демократичною *федеративною республікою, що поєднує у нерозривному союзі народи й області*, в установлених федеральною конституцією межах, *суверенні*» [7]. Сучасна російська наукова доктрина вказує, що це проголошення не було суто декларативним актом. Рішення Установчих зборів про федеративну форму державного устрою Росії виявилось тією *законною підставою*, посилаючись на яку національні й обласні уряди обґрунтовували свою право на автономію [8].

Дійсно, аналіз змісту й формулювань останньої постанови Установчих зборів у порівнянні із прийнятим раніше Третім Універсалом УЦР – показує цілковитий збіг обох резолюцій, адже в цьому Універсалі зазначалось: «*Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її*, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів» [9]. В умовах паралічу влади, законотворчого процесу й парламентаризму та усієї правової системи, а також відповідно до принципу верховенства права – такий збіг означає не що інше, як легітимацію положень Третього Універсалу, зокрема і норми про утворення УНР (що являє собою перетворення фактичної автономії краю – на суб'єкта федерації, а самоврядування – на державність), але також і про поширення легітимної української влади на 9 губерній («вільні народи»).

Сучасні українські історики закономірно відзначають, що поширення Центральною радою власних повноважень не тільки у межах «дозволених» Петроградом п'ятьох губерній, а й у чотирьох південно-східних – відбулося виключно через падіння Тимчасового уряду 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. Тобто у відповідь на насильницьке повалення легітимного органу виконавчої влади в Росії. Це підтверджується і першоджерелами.

Так, вже через два дні після більшовицького перевороту, а саме 27 жовтня (9 листопада) з Києва до Одеси телеграфом прийшло повідомлення: «У зв'язку з відсутністю урядової влади у країні Центральна Рада оголосила себе Тимчасовим урядом для України. Оскільки Херсонська губернія й місто Одеса входять в межі України, то всі місцеві організації повинні підпорядковуватися Раді» [10].

Невдовзі на сьомій сесії Центральної Ради 31 жовтня 1917 р. ухвалено постанову: «Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Воронежщину».

Взаємозв'язок революційної правотворчості української влади з російською правовою системою та політичною ситуацією у Росії втілено у преамбулі III Універсалу через апелювання до факту падіння легітимної влади: «На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі

ширяться безвладдя, безлад і руїна.», а також до правової системи Росії – розбудова української держави здійснювалось «в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії...» [9].

Четвертий універсал УЦР прийнято саме 9 (22) січня 1918 р. – через чотири дні після розгону Установчих зборів, коли стала цілком очевидно неможливість поновити роботу цього вищого представницького та останнього легітимного органу влади в Росії, обраного за законною процедурою на загальнонародних виборах Парламенту, у складі якого українська фракція була потужною силою (78 депутатів) і могла активно впливати на процеси [11].

Все це дає підстави стверджувати, що створення УНР, поширення її влади на 9 губерній та подальше проголошення її незалежності – відбулось, вочевидь, не лише під тиском німецької сторони (як про це зазначають російські історики, зокрема М. І. Ульянов) – але відповідно до правової системи Російської держави та з огляду на її легітимні органи влади. Попри те, що з соціологічним підходом до права українці впродовж березня – травня 1917 р. засвідчили, що є народом, який бореться за самовизначення, саме тривалість і послідовність переговорів із Тимчасовим Урядом дає змогу говорити і про формально-юридичну, позитивістську легітимність даного процесу в рамках правової системи Російської імперії.

Дії та рішення Центральної ради й Генерального Секретаріату як відповідно представницького та виконавчого органів українців, а надалі як вищих органів територіальної влади в Україні – не лише були правовими в контексті природно-правовому, але з точки зору позитивізму перебували у рамках правової системи і законодавства Російської держави.

Список використаних джерел

1. Миллюков П. Н. История второй русской революции. – София: Российско-болгарское книгоиздательство, 1921.
 2. Марчуков А. В. Украина: блеф украинской независимости, причины поражения Юго-Востока страны и России / А. Марчуков // ИА REX. – 24.02.2014. – Режим доступа: <http://www.iarex.ru/articles/45545.html>.
 3. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 6 (315). Річник XXVII. – 128 с. – С. 588-617. – С. 616
 4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – 590 с. – С. 378-379.
 5. Временная инструкция Генеральному секретариату Временного правительства на Украине // Архив новейшей истории России. Серия «Публикации» / Т. IX Журналы заседаний Временного правительства: Март-октябрь 1917 года. В 4-х т. / Под ред. В. А. Козлова, С. В. Мироненко. – Том 3. Июль-август 1917 г. / Отв. ред. Б. Ф. Додонов, Сост. Е. Д. Гринько – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 413, [3] с. – С. 227-228. – ISBN 5-8243-0516-1.
 6. Всероссийское Учредительное Собрание. Документы и материалы. Центархив. 1917 год в документах и материалах / Под ред. М. Н. Покровского, Я. А. Яковлева, подг. к печати И. Малчевский. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – 219 с.
 7. Стенограмма заседания Всероссийского Учредительного собрания 5-6 января 1918 г. Учредительное собрание. Россия. 1918. Стенограмма и другие документы / Сост. Т. Е. Новицкая. – М.: Недра, 1991. – 159 с. – С. 160.
 8. Протасов Л. Г. Всероссийское Учредительное собрание: история рождения и гибели. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 368 с.
 9. Третій універсал Української Центральної ради, 7 листопада 1917 р. // Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=nezal_19_#U_3. – Назва з екрану.
 10. Вінцовський Т. С. Вільне місто Одеса в добу Центральної Ради: революційна інтерпретація політичного сепаратизму / Т. Вінцовський // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – с. 80-91.
- Четвертий універсал Української Центральної ради, 9 січня 1918 р. // Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 1063, оп. 2, спр. 2, арк. 2-6. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=nezal_19_#U_3. – Назва з екрану.

ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАЙМУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

Макарчук В.В.

(аспірант кафедри історії права та держави Київського національного
університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. У статті проаналізовано процес виникнення українського козацтва крізь призму становлення інституту найму на військову службу у Великому князівстві Литовському через залучення козаків до воєнної служби на постійній і оплатній основі, виконанням ними охоронних функцій і як наслідок утвердження їх як суспільного стану для подальшої боротьби за українську державність.

Ключові слова: козацтво, інститут найму, охоронна функція, суспільний стан.

Annotation. In the article the process of origin of the Ukrainian cossacks is analysed through the prism of becoming of institute of recruitment on military service in the Great duchy Lithuanian through bringing in of cossacks to military service on permanent and payment basis, by implementation by them guard functions and as a result of claim of them as public state for a further fight for the Ukrainian state system.

Keywords: the cossacks, institute of recruitment, guard function, public state.

Спроби використати українське козацтво як військовий щит для захисту південних кордонів були здійснені задовго до об'єднання Королівства Польського і Великого князівства Литовського у єдину державу – Річ Посполиту, що, де-юре, сталося у 1569 р. Більшість етнічних українських земель, що нині входять до складу держави Україна, наприкінці XV – на початку XVI ст. були складовою частиною Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (далі, ВКЛ). У цей час Литва опинилася у важкій політичній ситуації, яка визначалася кількома обставинами. Насамперед, у кінці XV ст. склався, спрямований проти неї, воєнно-політичний союз між Кримським ханством і князівством Московським, наслідком діяльності якого стало захоплення останньою східноукраїнських земель (Сіверщини). Кримське ханство, маючи могутнього союзника в особі Османської імперії, також реалізував свої загарбницькі наміри, приєднавши до себе значні українські території від Чорного моря на півдні до р. Синюхи на півночі. Неспроможність центральної литовської влади захистити свої кордони від військової агресії з боку Москви, Кримського ханства і Османської імперії, спонукала місцеве українське населення та адміністрацію прикордонних міст забезпечувати оборону рубежів Великого князівства Литовського власними силами. За усталеними принципами литовської держави захист кордонів покладался на старост, які мали консолідувати збройний контингент, що, як правило, формувався із представників земельної аристократії. Відтак, старости потребували значного воєнного потенціалу для збереження недоторканності державного кордону, а тому тримали біля себе загони чисельністю у 100-150 осіб.

Сила, що акумулювала в собі значну національну військову потугу, стала називатися козацтвом. Дискусії з приводу виникнення козацтва на теренах нинішньої України не вщухають в науково-дослідницькій літературі до теперішнього часу.

Проблемою появи українського козацтва переймалися дореволюційні та сучасні історики та правники. Аналіз їхніх праць, зокрема В. Антоновича, Д. Бантиша-Каменського, М. Владимирського-Буданова, В. Голубоцького, О.І. Гуржія, П. Захарченка, І. Каманіна, М. Костомарова, М. Крома, А. Кузьміна, М. Любавського, М. Максимовича, М. Марковича, Є. Разіна, Ф. Старікова, Б. Черкаса, Т. Чухліба, В. Щербака, Д. Яворницького, А. Яковліва та інших доводить, що вони не мали характеру комплексних розвідок із залученням історико-правових аспектів інституту найму на військову службу, а в основному стосувалися дослідження виникнення та становлення козацтва. З огляду на викладене, можна стверджувати, що існує істотна прогалина у вітчизняній історико-правовій науці, яка обумовлює актуальність та практичну значимість проблеми поставленої у статті.

Метою статті є дослідження процесу виникнення українського козацтва в контексті становлення інституту найму на військову службу у Великому князівстві Литовському.

Відповідно до мети, можна сформулювати наступні завдання:

- проаналізувати організаційно-правові передумови залучення дніпровських козаків до воєнної служби на постійній і оплатній основі у Великому князівстві Литовському;
- охарактеризувати охоронну функцію українського козацтва як різновид найму на військову службу у Великому князівстві Литовському;
- з'ясувати аспекти розширення інституту найму на військову службу старостою канівським і черкаським Д. Вишневецький в контексті утвердження козацтва як суспільного стану.

Актуалізована нами проблема, саме виникнення козацтва в Україні, пов'язана із початком залучення придніпровських козаків, як військової одиниці, на державну службу по охороні кордонів ВКЛ. У сучасній вітчизняній історіографії побутує думка про те, що найм козаків на військову державну службу започаткував себе у 1560-х роках. Таке твердження має сенс лише у тому разі, коли мова йде про реєстрове козацтво, тобто про військову організацію, створену для виконання відповідних функцій як у мирний, так і у військовий час. Проте, козацтво нерідко набиралося для участі у разових акціях воєнного характеру для нападу чи оборони тих чи інших об'єктів або залучалися для участі у тривалих, подекуди багатолітніх воєнних кампаніях.

Отже, у кінці XV ст. на Середньому Подніпров'ї зароджується неznана раніше суспільна верства, що отримала назву козацтво, яку усіляко намагалася приборкати великокнязівська влада задля запобігання дестабілізації відносин із давнім союзником - Кримським ханством.

Із небагатьох відомих історії презентантів ініціатив оборони країни, яка, власне, не була Вітчизною, чи не найбільше позитивних відгуків в історичній та історично-правовій літературі здобув Остафій Іванович Дашкович. У 1508 р. він отримав важку [1, с. 311], але водночас відповідальну і почесну посаду адміністратора у канівському та черкаському старостві, в обов'язки якого входили і функції по охороні державних рубежів на кордоні з мусульманським світом (Кримським ханством) [2, с. 8]. Саме він відіграв чи не найбільшу роль в становленні козацтва як професійних збройних сил української людності. Беззмінно, до кінця своїх днів (1535 р.) О. Дашкович очолював староства [3, с. 10]. З іменем вихідця зі старовинного і статечного роду земель південної Київщини [4, с. 197-198] пов'язують не лише ефективну організацію народного опору нападам татар та турків-османів, не тільки з успіхами в сфері адміністративної діяльності на посаді старости, а й віддають належне розпочатим ним спробам переконати можновладців Великого князівства Литовського (далі, ВКЛ) використати потенціал українського козацтва з метою захисту південних кордонів не своєї держави, а тієї, до якої входили більшість етнічних українських територій.

Вперше з пропозицією зорганізувати козацькі ватаги чи, як називав її дослідник І. Каманін, провести «козацьку реформу», в основі якої перебувала ідея залучення дніпровських козаків до воєнної служби на постійній і оплатній основі, О. Дашкович запропонував на Городенському сеймі у 1522 р. [5, с. 60]. Він висловився за необхідність заbudови дніпровських островів фортецями та за постійне перебування тут козацьких загонів чисельністю 2 тис. піших і 400 кінних козаків [6, с. 12]. Засади ідеології майбутнього реєстрового козацтва, на нашу думку, й були закладені старостою канівським і черкаським у цій публічній промові. Наслідком виступу О. Дашковича стала реакція короля Сигізмунда I, який у 1524 р. видав указ про набір на військову державну службу невеликого козацького загону. Його очільники, староста річицький С. Полозович і староста чорнобильський К. Кмітич провели блискучу операцію з семиденного блокування в пониззі Дніпра 40-тисячної турецько-османської армії, що стало непереможною перешкодою і завадило степовикам форсувати найважливішу водну артерію України. Цей беззаперечний успіх козацького війська став підставою для

звернення короля Сигізмунда I до Пани-ради ВКЛ з пропозицією про затвердження набору кількох тисяч козаків на постійну державну службу. «Король польський Сигізмунд I (1507-1548 гг.) оценил важность казаков, которые могли служить государству твердым отпором со стороны татарских орд, - стверджував російський дореволюційний дослідник Ф. Стариков, - а потому разными ласками и обещанными льготами успел сплотить их на свою сторону, подчинить военной дисциплине и дать им правильное устройство, сообразно их нравам и обычаям» [7, с. 43]. Де-факто, козаки визнали польського короля своїм покровителем.

Таким чином, описані події дозволяють зробити кілька важливих узагальнень, одне із яких полягає у тому, що місцем розселення і, відповідно, започаткування найму козаків на військову службу до Великого князя Литовського, слід вважати Київське воєводство. Набір до війська у Києві вперше здійснили місцеві бояри (шляхтичі) разом із урядниками. Семен Полозович, про якого в документі згадується як про річицького намісника, до цього обіймав посади лише на Київщині [8, с. 95-105].

По-друге, на підставі аналізу вищезазначеного документу, з високою долею ймовірності можна говорити про чисельність козаків на Київщині, називаючи можливість розквартирування 2 тис. піших і 400 кінних козаків.

По-третє, наведені вище факти свідчать про те, що найм козаків на службу здійснювався або громадами міщан, бояр, представниками місцевої адміністрації та Великим князем Литовським. Історичні та правові джерела кінця XV – початку XVI ст. не фіксують фактів служби українських козаків на користь окремих приватних осіб.

Відтак, продемонструвавши свою відданість у державних справах королю, О. Дашкович на Піотрковському сеймі 1533 р. повторно порушив питання про охорону південних кордонів силами козацького війська. Окремі вітчизняні дослідники називають ці пропозиції не інакше як «особливим проектом захисту кордонів Великого князівства Литовського» [9, с. 38]. Його автор запропонував утримувати на Дніпрі 2 тис. осіб, які б захищали кордон, а також кінноту для доставки продуктів харчування. Крім того, у цьому регіоні пропонувалося побудувати замки-фортеці, а поблизу них заснувати міста [10, с. 73]. Як стверджував український історик М. Костомаров, посилаючись на «Хроніки» польського літописця М. Бельського, Піотрковський сейм не ухвалив жодного рішення у відповідь на висловлені пропозиції О. Дашковича [11, с. 39]. Оприлюднення такого масштабного плану на представницькому форумі литовської аристократичної верхівки, як вважав дослідник історії козацтва імперської доби Н. Марковін, мало своєю метою «законне визнання війська, створеного без відома короля» [12, с. 35]. Тобто, автор дослідження вперше висловив думку про намагання О. Дашковича легітимізувати українське військо, що створювалося в умовах перебування України у складі іншої держави.

Започаткований вектор посилення обороноздатності країни не набув масовості і сталою розвинутою через відсутність державного фінансування та мізерну кількість осілої заможної верстви козацтва, на яку уряд міг би зробити ставку.

Урядовці ВКЛ не припиняли спроб набрати бажаючих, пропонуючи службу і плату при охороні замків. Ті, хто несли охоронну службу у замках і утримувалися за рахунок коштів місцевих бюджетів називалися служебниками. Так, призначаючи у 1507 р. воєводою Київським Ю. Монтовтовича, польський король виділив йому плату від збору із київських і черкаських корчем, при цьому кошти спрямовувалися і на утримання слуг, які охороняли «замок наш українний» [13, с. XVI].

У досліджуваній нами період, як визначає видатний дослідник історії українського права XIX ст. М. Владимирський-Буданов, замками називалися «укріплення незначні за обсягом і не завжди достатньо міцні; вони, користуючись зручностями місцевості, частково зміцнювалися земляними валами, на яких стояли більшою частиною дерев'яні стіни, що пересікалися баштами» [14, с. 61]. Населення, що проживало в замках було нечисленним, складалося із служилих, намісника та людей, котрі допомагали йому

виконувати адміністративні функції. Намісниками називали повітових старост або воєвод, у руках яких зосереджувалася як судова, так і військова влада. Замки будувалися у кожному повіті [15, с. 40]. Поруч із замками і під їхнім захистом селилися люди «промислові, що пізніше стали називатися міщанами, хоча це також було населення напіввійськове, що розміщало сторожу у полі і на стінах своїх укріплень, котрі оточувалися острогом» [15, с. 61]. Як свідчить сучасна енциклопедія, острог – це огорожене частоколом місто, селище, яке було укріпленим пунктом.

Природно, зі збільшенням кількості служебників, збільшувалися витрати із місцевих бюджетів, що приводило до посилення експлуатації як міського, так і сільського населення. Український історик права початку XX ст. А. Яковлев наводить один із прикладів такого ставлення до жителів Черкащини. Він полягає у тому, що відомий нам староста канівський і черкаський О. Дашкович, з метою забезпечення потреб служебників збільшив для місцевих жителів обсяги податків і відібрав у них частину прибутків [16, с. 90-95]. Староста канівський і черкаський намагався стати посередником між низовими козаками та окремими українськими містами, а у того, хто намагався напяму торгувати – відбирав товар і сам встановлював ціну на нього [17, с. 118]. Крім того, О. Дашкович усілякими засобами забороняв козакам в'їжджати до міст, що перебували у його підпорядкуванні.

Сучасний вітчизняний дослідник історії козацтва Б. Черкас вказує на те, що надмірна експлуатація, а також надання служебникам значних пільг приводили до нарікань і невдоволення з боку інших категорій населення Черкащини. Автор наводить кілька прикладів, виявлених ним у матеріалах Центрального державного історичного архіву України, які свідчать про збільшення рівня недовіри між служебниками і платниками податків (міщанством), адже пільги охоронцям замків надавалися за рахунок збільшення оподаткування місцевих жителів. Так, у 1522 р. кияни звернулися до великокнязівської влади зі скаргою на самоуправство власного воєводи А. Немировича, який, готуючись до військових походів, відбирає у них табуни коней на користь своїх слуг; його служебники застосовують силу і б'ють «кликунів», яких не влада, а самі кияни наймають для виконання охоронних функцій [18, с. 75].

Слід сказати, що на заgonи служебників покладалося велике коло обов'язків. Як твердять сучасні автори, їхні функції включали у себе забезпечення особистої охорони та супровід при виконанні дипломатичних та воєнних місій місцевою владою ВКЛ (воєводами, старостами, намісниками-державцями тощо), здійснювали військові походи проти татар, проводили розвідувальні операції з глибоким проникнення на територію своїх супротивників, виконували патрулювання та здійснювали постійну охорону замку.

Окрім служебників, історичні та правові джерела називають ще одну категорію, що виконувала охоронні функції. У літературі її називають «сторожа». У тридцятичотиритомному виданні «Архива Юго-Западной России» містяться згадки про інші категорії, такі як сторожа замкова, міська, польна (польова), острогова, яка кількісно поступалася служебникам, проте безпека населення значною мірою залежала від ефективності і правильної організації саме її роботи. У 1520-х р. чітко простежується тенденція до зростання такої форми зобов'язальних відносин як службове наймання. Так, під 1522 р. при описі київського замку фіксується така категорія найманих охоронців замку як «кликуні». Вони належали до замкової сторожі і найвірогідніше були одним із її підрозділів, принаймні, такий висновок можна зробити знайомлячись із вказаним документом: «... а в других ворот замковых ротмистровых стерегут драби по 10 чоловіков уставичьне, в день у броне стоячи, а в ночи по бланках ходячи и кличучи» [19, с. 111]. Їх наймала міська громада, платила за виконання охоронних функцій по 6 кіп грошей. У полі на валу біля Золотих воріт раніше охорону здійснювала сторожа польна, а на момент проведення опису відбулися зміни і охорона стала покладатися на сторожу, яку очолював воєвода. Однак, із залученням організації охорони місцевої адміністрації, вартість послуг виросла у 2,5 рази. Плата здійснювалася міщанами [19, с. 111]. Крім того,

наведений нами історичний документ виділяє ще один охоронний підрозділ під назвою міська сторожа, яка патрулювала не у замку, а в острозі. Вона також утримувалася на кошти міщан з «доходов местъских» [19, с. 112].

«Кликунами» називали замкову сторожу й у Черкасах, які входили до Київського воєводства. Історичні джерела свідчать, що найм цієї категорії сторожі у 1552 р. здійснював «староста с пенязей» за рахунок мешканців міста. Спочатку громада для повнокровного функціонування замкової сторожі сплачували продуктовий податок, а згодом – грошовий, по два гроша щорічно на кожен двір. Судячи із опису Черкаського замку, зібраного для оплати сторожі із зборів міщан не вистачало, і тому залучалися гроші із «скарбу государского» [19, с. 117].

Острогова сторожа у Черкасах складалася із найманих осіб, що охороняли верхню і нижню частину міста. Найм здійснювався за рахунок зборів із міщан та бояр, які щорічно з дому сплачували як грошовий, так і натуральний податок «по грошу, да жита по чверти, то есть по третей части солянки» [19, с. 112-113].

Сторожа польна (польова) також фінансувалася боярами і міщанами. Її залучали тоді, коли розпочиналися польові роботи «або когда выстерегают людей неприятельских». Польну сторожу наймали не лише мешканці Черкас, а й жителі інших міст і містечок, зокрема, Мошн, Мостиц, Рдни, Великого Кургану або «инъде, где бы потреба указывала» [19, с. 81].

Важливою інформацією у цьому описі Черкаського замку є рубрика під назвою «Доходъ и служба от козаков». У ній міститься інформація про козаків, що мешкають у Черкасах, «служать у містах у наймах боярам або міщанам, тії мають старості колядки давати, ані сіна косити не повинні». А ті козаки, що не проживають у місті, мають платити старості «колядки по шість грошей і сіно косити толокою по два дні на літо за його стравою і за медом» [19, с. 82]. Із зазначеного фрагменту можна зробити висновок про те, що козаків наймали не лише громади міських жителів або керівник місцевої князівської адміністрації, а й приватні особи, бояри та міщани.

Б. Черкас, вивчивши і проаналізувавши комплекс історичних і правових документів епохи, що нами досліджується прийшов до висновку про те, що острогову сторожу наймали по усіх прикордонних містах України. Якщо у Києві, Мозирі і Овручі, стверджує дослідник, за найм відповідали міщани, то у Вінниці цю місію покладали на зем'ян, вдів і неосілих козаків. Плата за виконання охоронних функцій сторожею також не була уніфікованою, а різнилася у окремо взятих містах Середнього Подніпров'я. Жителі Остра та остерської волості, щоправда, за описом замку, здійсненим через 110 р., у 1652 р., за роботу двох сторожів сплачували на рік по дев'ять кіп грошей. Проте, новий староста Остерський пан Ратомський зобов'язав міщан сплачувати на «сторожовщизну» 32 копи грошей [18, с. 595].

З описаної нами системи збору повинностей на організацію найму і утримання сторожі видно, що вона не базувалася на імперативних законодавчих нормах, не відзначалася усталеністю, а змінювалася у часі і просторі, залежно від хронології подій, місцевих умов та кількості бажаючих вступити до охоронних підрозділів.

Отже, найм і утримання сторожі здійснювалися здебільшого за рахунок зборів, що надходили від міщан та бояр, а безпосередня організація служби покладалася на місцеву адміністрацію, тобто старост і воєвод. У руки останніх передавалися й розроблення функціональних обов'язків сторожі та безпосередній контроль за їх виконанням. Одним із найдостовірніших джерел, що дають змогу простежити за повнотою і межами функцій сторожі, є описи замків та реєстри українських міст першої половини та середини XVI ст., написаних старорусською та польською мовами, що містяться в матеріалах Архіву Південно-Західної Росії

Сторожова охорона замків чи фортець здійснювалася як у денний, так і нічний час. Служба в нічний період доби передбачала таку форму охорони, що отримала назву «кликання». Зі змісту документів, нами аналізованих, вона полягає у патрулюванні вздовж

замкового муру та здійснення спостереження, стоячи «на вежах». У денний період на сторожову службу покладалася охорона замкових воріт, тобто в'їзду до міста [19, с. 81, 95, 144].

Здійснення острогової охорони відбувалося ідентичним способом, але з однією істотною відмінністю – використання сторожів для господарських робіт було зменшене до мінімуму. Вони не розпорошували свої функції і акцентовано займалися винятково охоронним ремеслом. Острогова служба зобов'язана була і вдень, і вночі контролювати ворота з усіх боків, особливе значення надавалося в'їзду з боку поля. На максимально зафіксовану нами відстань у 30 миль висувалися кінні роз'їзди та блок-пости, завдання яких полягало у спостереженні за місцевістю, рухом ворожих обозів, фіксація їх та передача інформації основним силам острогової охорони та місцевим жителям.

Окрім сторожі, що працювала на основі договору найму, їхнім підрозділам часто допомагали цивільні особи, а саме – бояри і старостинські слуги інші мешканці замків, острогів, міст і містечок. Позаяк, воєнні акції проти порубіжного українського населення з боку татар посилювалися у літній час, у Черкасах зобов'язали слуг та бояр тричі впродовж літа виїжджати в поле для забезпечення недоторканності як працюючих, так і південних кордонів ВКЛ [19, с. 82]. Такі ж обов'язки покладалися і на остерських бояр, які із старостою чи без нього мали проводити розвідувальну роботу, виїжджаючи на Сіверський бік Дніпра [19, с. 595]. Одне із сіл Вінницького замку мало своїми силами забезпечувати контроль над прилеглими територіями та «...довідуватися про військо татарське, і шлях їх стерегти на верху Десниці річки і в Остриці, де шлях йде на Базарів брод» [19, с. 608]. Як бачимо, наймані охоронні підрозділи, у силу їх невеликої кількості та розкиданості по усьому периметру південного кордону, не мали можливості самостійно справитися з охоронними завданнями. З ініціативи місцевих старост, ймовірно, чи на добровільних засадах представники міського населення, бояри, путні селяни нерідко приєднувалися до загонів забезпечення охорони міст, замків, фортець, острогів.

Поширення інституту найму на військову службу не стало винятком лише для населення ВКЛ. В умовах повсюдного проникнення товарно-грошових відносин в економіку європейських країн, з розвитком виробничих відносин та розширенням ринкових зв'язків, на зламі XV-XVI ст. простежується трансформація тенденції від комплектування збройних сил країн Європи у формі народного ополчення до все ширшого використання найманого війська. Радянський дослідник воєнної історії Є. Разін у цьому контексті слушно зауважив, що у такий спосіб сформовані армії мали строкатий національний характер, адже комплектувалися шляхом «вербовки на договірних підставах незалежно від національності» [20, с. 542].

Істотно проливають світло на проблему найму козацтва актові матеріали, виявлені російським вченим М. Кромом з архіву Я. Радзивілла. Документи сповіщають, що навесні 1534 р. намісник чорнобильський М. Заморенок звернувся до гетьмана Радзивіла з листом, у якому прохав виділити кошти на утримання місцевого козацтва. Лист був перенаправлений до канцелярії короля Сигізмунда I, який 9 червня 1534 р. відповів козацькому ватажкові, що на спеціальному «жалованні» у нього перебувають драби (рядові найманої піхоти, - автор), а козаки лише тоді його можуть отримати, коли «которую послугу нам вчинят» [21, с. 87]. Як бачимо, посередником між центральною литовською владою і рядовим козацтвом в черговий раз виступає місцевий урядник. Важливим фактом є й те, що набрані чорнобильським старостою вояки у документі називаються козаками, а не служебниками, слугами чи зем'янами. Із тексту листа стає зрозумілим, що король запропонував козакам службу не на постійній основі, а на умовах договірних відносин. Як вважає один із сучасних авторів, така заощадливість короля була викликана винятково проблемами, пов'язаними з бюджетом держави, «за таких умов господар намагався економити за будь-якої нагоди» [21, с. 207].

Про першу спробу запровадити реєстрацію козаків мова йде дещо пізніше. У 1540 р. король Сигізмунд-Август спрямував грамоту маршалку київського воєводства

князю А. Коширському, в якій наказував «чтобы ты велел всем казакам записаться в реестр и доставить нам этот реестр и после того никоим образом не выступать из наших приказаний, а затем, кто осмелится впредь нападать на татарские улусы, тех хватать и казнить, либо к нам присылать» [23, с. 110]. Далі польський король застерігає від необачних і самовільних дій козацьких загонів, спрямованих проти союзника князя литовського, руського і жемайтійського - Кримського ханства: «Если же перекопский цар за вред, нанесенный его подданным нападет на наше государство или пошлет на него своих людей, тогда никакая твоя отговорка принята не будет, и мы, без всякого милосердия, взыщем по твоим маетностям и на тебе самом вред, нанесенный нашим господарским и земским имуществам» [23, с. 110].

У 1541 р. зафіксований ще один факт, котрий свідчить про цілеспрямовані наміри литовської влади поставити під власний контроль ватаги козаків, що здійснювали наступальні військові акції на купецькі каравани із Москви, Криму та Османської імперії. Йдеться про місію Стрети Салтовича, направлену в Україну за особистого розпорядження короля, з метою проведення реєстрації київських, канівських і черкаських козаків. Нижче ми процитуємо два розпорядження короля Сигізмунда до старости Черкаського Андрія Глібовича від 21 липня і 17 серпня 1541 р., в яких названа основна причина провести облік козаків – несанкціоновані владою напади на татар та здійснення контролю за їхньою діяльністю: «...послали есмо там дворянина нашего Стрета и рассказали тых козаков яко в Киеве, так в Черкасехъ и в Каневе, што их кольвекъ там будет, на Реистра, списати и подь грозным и окрутным караным Нашим Господарским приказати, абы то вже в земли Царя Перекопского явне, яко и злодейским обычаемъ подданным его шкоде не чинили, а тебе теж приказуемъ подь честю и под горлом твоім, абы еси на то бачность мель» [24, с. 2-3].

У історично-правовій літературі побутує думка, започаткована дослідником І. Каманіним про те, що литовська влада зверталася до козаків лише з пропозицією «стати за певну плату на державну службу». Мовляв, у козаків існувала альтернатива – вступати на військову службу до короля чи обрати інший варіант. Зміст вищеназваних нами розпоряджень короля Сигізмунда дає чітку відповідь на поставлене запитання. «Для чого ж послали, - пише король черкаському старості, - дворянина нашего и словом о том казали ему од нас тоби мовити и тых всихъ козаков черкаскихъ велели есмо тому Дворянину нашему Стрету Солтановичу на реестр списати, и Ты бы о том ведал и тым козаком всимъ приказал, абы ся они вся в того Дворянина Нашего списали, а ни жодною речью з того розказання Нашего не выступуючи конечно» [24, с. 3]. Як бачимо, у цитованих текстах лунає вислів «наказ», що свідчить про застосування імперативної законодавчої норми до козаків, правовий вплив якої не може тлумачитися інакше.

Межі інституту найму на військову службу істотно розширив новий староста канівський і черкаський Д. Вишневецький, якого історик і археолог початку ХХ ст. Д. Бантиш-Каменський назвав «мужем ума пылкого, отважный, искусный в ратном деле» [25, с. 74]. Не дарма у сучасній історіографії його небезпідставно вважають засновником Запорозької Січі, що у проміжку між 1554 і 1556 рр. нижче дніпровських порогів на острові Мала Хортиця збудував фортецю для захисту від татар. Саме з його постаті розпочинається новий етап боротьби українського козацтва за власні вигоди у тих геополітичних умовах, що склалися у середині ХVI ст. Цілком поділяємо думку сучасних дослідників козацтва О. Гуржія і Т. Чухліба про те, що у цей час започатковує себе практика «частих змін зверхниками українського козацтва підлеглості задля тиску на того чи іншого володаря-сюзерена з метою здобуття для себе більших «прав і привілеїв»» [2, с. 11]. Її сутнісний зміст полягав у відмові від попереднього і пошуках більш ефективного європейського монарха, який би міг забезпечити продуктивну організацію боротьби з татарською загрозою. З цією метою у 1553 р. на власний ризик Д. Вишневецький у Стамбулі зустрічався з очільником Османської імперії султаном Сулейманом I Пишним, ймовірно, задля того, щоб знайти важелі впливу на його васала, кримського хана Давлет-гірея.

Будучи главою місцевої литовської адміністрації, він не злякався звинувачень у державній зраді, і через три роки вислав своїх представників до Івана IV Грозного з проханням отримати підданство московського царя за виконання ним і об'єднаними ним козацькими загонами військової служби на користь останнього. За рік Д. Вишневецький відмовляється від підданства польському королю і великому князю литовському Сигізмунду і присягає на вірність своєму новому сюзерену Івану IV. Фактично, він укладає договір найму, умовами якого передбачалася передача у володіння містечка Білева з навколишніми селами та 10 тис. рублів [26, с. 362]. У 1561 р. Д. Вишневецький пориває з Москвою і повертається до Литви, де отримує від короля польського і Великого князя Литовського грамоту, за якою йому дозволяється «добровільно в державах наших жити, користуючись усілякими вольностями і свободою, як і другі князата, панята і обивателі держави нашої» [26, с. 11]. Таке хитання Д. Вишневецького від одного сюзерена до іншого окремі дослідники називали авантюристичною, проте ми такої думки не поділяємо, і ось чому. Українці, що потрапили до складу ВКЛ не за своєю волею, разом із білорусами становили абсолютну більшість населення у складі цієї держави. У літературі утвердилася думка, що 9/10 підданих Великого князя Литовського становили українці та білоруси, які унаслідок експансії Литви втратили свою державність. Відтак, з огляду на брак документального матеріалу можемо припустити, що Д. Вишневецький шукав собі і козацтву різноманітних сюзеренів, отримував від них різноманітне матеріальне і грошове забезпечення не собі особисто, а для козацьких загонів, які у такий спосіб озброювалися і могли стати, як це було за часів Б. Хмельницького, провісниками майбутнього національного війська, яке, зрештою, візьметься за справу виборювання української державності.

Отже, виникнення українського козацтва можна напряму пов'язувати із формуванням правового інституту найму на військову службу, принаймні до таких висновків ми приходимо проаналізувавши наявний історичний та історично-правовий матеріал. Ініціаторами найму з метою організації на постійній основі охорони південних рубежів України і ВКЛ, до якої її території здебільшого входили, були місцеві старости, мешканці міст, замків, острогів, які власними коштами забезпечували функціонування охоронних підрозділів. У період староства у Каневі та Черкасах Д. Вишневецького практика фінансування козацьких загонів розширюється. Він не цурався матеріального і грошового забезпечення себе і ним сформованих загонів не лише з боку Великого князя Литовського, у підданстві якого перебував, а й від очільників сусідніх держав.

Список використаних джерел

1. Максимович М. А. Исторические письма о козаках приднепровских // Собр. соч. / М. А. Максимович. – К. : Типография М. И. Фрица, 1876. – Т. 1. – Отдел исторический. – 847 с.
2. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава – військо – битви / О. І. Гуржій, Т. Чухліб. – К.: Арій, 2012. – 464 с.
3. Яковлев А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського з кінця XV і в XVI в.в. / А. Яковлев. – К. : Б.м., 1907. – 15 с.
4. Дашкевич-Горбацький В. Про походження Остапа Дашковича / В. Дашкевич-Горбацький // За державність. – 1935. – 36. 5. – С. 197-201.
5. Каманин И. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. / И. Каманин. – Киев, 1894, . – 364 с.
6. Кузьмин А. Запорожская Сечь : исторический и бытовой очерк / А. Кузьмин. – М. : Изд. книжного магазина А. Д. Корчагина, 1904. – 96 с.
7. Стариков Ф.М. Откуда взялись казаки (исторический очерк) / Ф.М. Стариков. – Оренбург : Типо-литография И.И. Евфимовского-Хировицкого, 1881. – 262 с.
8. Черкас Б. Семен Полозович / Б. Черкас // Український історичний збірник. – Вип. 7. - 2004. – С. 95-105.
9. Степанчук Юрій. Українське козацтво у системі міжнародних відносин Східної Європи у XVI - першій половині XVII ст. / Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – 2008. – Випуск № 39. – С. 37-41.
10. Щербак В.О. Реестрові козаки на державній службі / В.О. Щербак // Історія українського козацтва : [нарис] : У 2-х т. : Вид. 2. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 73-87.

11. Костомаров Н. Южная Русь: казачество до восстания Богдана Хмельницкого / Н. Костомаров. – Б. м.: Б.в., б. р. – 97 с.
12. Марковин Н. Очерк истории запорожского казачества / Н. Марковин. – СПб. : В типографии Ф.С. Сушинского, 1878. – 78 с.
13. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства / М. Любавский. – М. : Б. в., 1892. – 997 с.
14. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века / Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 7. – Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России (1386-1700 гг.). – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – 647 с.
15. Антонович В. Виклади про козацькі часи на Україні / В. Антонович // Запорожці : до історії козацької культури. – К. : Мистецтво, 1993. – С. 37-42.
16. Яковлев А. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 г. / А. Яковлев // Україна. – 1907. – Т. 1. - № 1. – Ч. 1. – С. 81-96.
17. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 538 с.
18. Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515-1540) / Б. Черкас. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – 244 с.
19. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 7. – Т. 1. - Акты о заселении Юго-Западной России (1386-1700 гг.). – К. : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. – 647 с.
20. Разин Е.А. История военного искусства : в 3-х т. – СПб. : Полигон, 1999. - Т. 2. – 628 с.
21. Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки первой половины XVI в. Собр. М.М. Кромом // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. – Москва–Варшава, 2002. – Т. VI. – 686 с.
22. Черкас Б. Козацтво на службі уряду в першій третині XVI ст. / Б. Черкас. – С. 203-212. - history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5552-4/60.pdf
23. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – СПб.: Типография Эдуарда Праца. – Т. 1. – 318 с.
24. Яковлев А. З історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI в. / А. Яковлев. – К. : Б. в., 1907. – 14 с.
25. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Репринтне відтворення видання 1903 / Д.Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.: іл.
26. Полонська-Василенко Наталія. Історія України: у 2-х т. / Репринтне відтворення видання 1972-1976 / Наталія Полонська-Василенко. – Т. 1. – До середини XVII ст. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.

УДК 347.78(477)

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Микитенко О.В.

(здобувач Університету ДФС України)

Анотація. В статті узагальнено теоретичні засади інформатизації в умовах формування інформаційного суспільства, з позиції сучасної правової науки. Розкрито особливості їх сучасного прояву як у суспільному житті в цілому, так і в практиці державотворення зокрема.

Крім того, виділяються і аналізуються найбільш важливі підходи до розгляду інформаційного суспільства, наводяться основні напрямки сучасних наукових досліджень окресленої проблеми, відзначається їх актуальність.

Ключові слова: інформація, інформатизація, інформаційне суспільство.

Аннотация. В статье обобщены теоретические основы информатизации в условиях формирования информационного общества, с точки зрения современной правовой науки. Раскрыты особенности их современного проявления в обществе в целом и непосредственно в практике построения государства.

Кроме того, выделяются и анализируются наиболее важные подходы к рассмотрению информационного общества, указываются основные направления современных научных исследований этой проблемы, делается акцент на их актуальности.

Ключевые слова: информация, информатизация, информационное общество.

Annotation. Information is not integral part of being an individual. At all times of mankind it was an element of the mechanism of evolution. However, the highest value information acquired in the context of globalization. It is in the middle of the twentieth century abstract concept, it turned into an object of study, a category that was associated with the process, the actions of members of society, reflected in its accumulation and distribution obrotsi.

The article summarizes the theoretical foundations of information in the emerging information society, from the perspective of modern jurisprudence. The features of a modern manifestation in public life in general, and in particular the practice of state.

We consider the category of "informatization" in the system information law, drawn attention to its modification. On the basis of the category of "informatization" The basic element of social process - computerization of society, the nature, characteristics and current status.

In the article analyzed the main stages of the formation of information society in Ukraine. Thoroughly analyzed the main principles and directions of information society in Ukraine. Provision and analysis of the most important approach to the information society, are the main areas of contemporary research outlined the problems noted their relevance. Attention is paid to new instruments of influence on the development of the information society.

Outlines the aspects of its legislative support, and solved the issue of scientific evidence of modern legal doctrine of information. Outlines the most important results of the study of the process of information society, makes recommendations for its scientific and practical use.

In the establishment and development of the Ukrainian state has important state of relations in society, associated with the accumulation, processing, storage and transmission of information, because the impact of information globally, was almost not appreciated. In this case, an additional incentive for this served modern technology - the emergence and development of personal computers, which gradually united in a network, the emergence of new means of information transfer. The information from paper form to electronic crossed that speeded up the transmission and receipt of information.

Keywords: information, information society.

Інформація є не від'ємною частиною буття індивіда. В усі часи існування людства це був елемент механізму еволюції суспільства. Проте, найвищу цінність інформація набула в умовах глобалізації. Саме в середині ХХ століття з абстрактного поняття вона перетворилась на об'єкт вивчення, категорію, що була пов'язана з процесом, діями членів суспільства, що виражаються в її накопиченні, оброці та розповсюдженні.

В умовах становлення та розвитку української держави важливого значення має стан відносин у суспільстві, що пов'язані з накопиченням, обробкою, зберіганням та передачею інформації, адже вплив інформації, в світовому масштабі, став практично не оцінений. При цьому, додатковим стимулом для цього слугували сучасні технології – поява та розвиток персональних комп'ютерів, що поступово об'єднувались в мережі, появу нових засобів передачі інформації. Інформація з паперової форми перейшла в електронну, що пришвидшило передачу та отримання інформації.

На кінець ХХ століття, в світі утвердилася концепція інформаційного суспільства, технології почали вважатись інформаційними, а ера суспільного розвитку отримала назву інформаційна. Саме з цього моменту в наукових колах почали точитися дискусії пов'язані з інформатизацією вітчизняного суспільства, що почало набувати ознак інформаційного.

Варто зазначити, що питаннями які пов'язані з поняттям «інформація» та сутність категорії «інформаційне суспільство» займалися такі вчені як: І. В. Арістова, К. І. Беляков, Ю. О. Гелич, С. Л. Гнатюк, О. О. Золотар, В.В. Костицький, А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, В. Г. Пилипчук, Н. А. Савінова та інші.

Зосереджуючись на осмисленні поняття «інформатизація», то корисним для дослідження є погляди В. І. Пожусєва. Вказаний вчений, у власній статті «Інформатизація як ресурс розвитку сучасного українського суспільства», окреслив необхідність дослідження інформатизації, зосередився на вивченні цих процесів в українському суспільстві, у результаті обґрунтувавши напрями оптимізації інформатизації [1].

Крім того, важливим для наукового пізнання є публікація О. М. Сазонець «Стратегії інформатизації соціально-економічного країни», де вчений, відмічає, що реалізація національних стратегій інформатизації шляхом комплексного вирішення питань інформатизації українського суспільства спочатку на законодавчому рівні, а потім

на рівні технічних розробок та практичного втілення законодавчих положень дозволить Україні вийти на загальноприйнятий світовий рівень інформатизації [2].

Зазначене вище свідчить про значні досягнення вітчизняної науки, які пов'язані з новими знаннями щодо інформатизації та розвитку інформаційного суспільства. Проте, на наш погляд існують поза увагою вчених залишилися питання наукового обґрунтування сучасної правової доктрини інформатизації.

Метою статті є узагальнення теоретичних засад щодо інформатизації в умовах формування інформаційного суспільства, з позиції сучасної правової науки.

Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання таких **завдань**:

по-перше, визначити сучасні наукові підходи вчених-юристів до розуміння сутності поняття «інформаційне суспільство»;

по-друге, охарактеризувати «інформатизацію» в контексті формування інформаційного суспільства в Україні.

В сучасних умовах інформатизацію, більшість фахівців, пов'язують з формуванням інформаційного суспільства. Так, на думку окремих вчених рух до інформаційного суспільства, підсилює роль інформації у вирішенні будь-яких людських проблем [Ошибка! Закладка не определена., с. 4]

Впровадження та використання інформаційних технологій радикально змінює не тільки матеріальне, але й духовне виробництво – виробництво знань. При цьому виникає нова цивілізація – інформаційне суспільство [3, с. 15–16].

Досліджуючи теоретичні аспекти становлення інформаційного суспільства А. А. Хлебніковою було зроблено висновок, що актуальність концептуального осмислення інформаційного суспільства, яке розвивається в умовах глобалізації, зростає у зв'язку з тим, що потребує удосконалення процесу виробництва і розвитку інформації та особливостей її практичної реалізації, а відповідно і формування інформаційної культури [4, с. 170].

Ще на початку 90-х років з'явилась теза про те, що інформаційне суспільство – це процес, в якому соціальні, технологічні, економічні, економічні, політичні та культурні механізми не просто пов'язані між собою, а буквально, сплавлені, злиті в єдине ціле [5, с. 34].

Прикладне тлумачення інформаційного суспільства пов'язано з діяльністю Європейського Союзу, зокрема Комісії Європейського Союзу, яка за результатами своєї роботи визначала, що «інформаційне суспільство» – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку [6, с. 11].

На думку Ф. Уебстера, головною рисою переходу до «інформаційної епохи» стала наявність мереж, що об'єднують між собою людей, інститути і держави. І як результат, збільшення розриву між зростаючою глобальною діяльністю і соціальним розривом, що загострився [7, с. 14].

Необхідно врахувати, що перехід будь-якої країни до інформаційного суспільства вимагає переосмислення, а в окремих випадках і розробки нових механізмів регулювання відносин, що виникають між громадянами, їх об'єднаннями та державою. Оскільки еволюція людської цивілізації диктує між-народній спільноті необхідність прямування до єдиного інформаційного суспільства, наша країна не може стояти осторонь цих процесів [8, с. 10].

При цьому, на думку А. І. Ракітова суспільство є інформаційним, якщо:

– будь-яка особа, група осіб, суб'єкт господарської діяльності, не залежно від свого фізичного (географічного) місця перебування та будь-який час, за відповідну плату чи безоплатно, на основі автоматичного доступу та засобів зв'язку, можуть отримати інформацію, що потрібна для їх життєдіяльності та вирішення приватних завдань;

– в суспільстві виробляється, функціонує і є вільною для кожної особи, групи осіб або суб'єкта господарської діяльності сучасна інформаційна технологія, яка

забезпечує вільний доступ до засобів зв'язку, які використовуються для отримання інформації, що потрібна для їх життєдіяльності та вирішення приватних завдань;

- існують розвинені інфраструктури, що забезпечують створення та функціонування національних інформаційних ресурсів в обсязі, який потрібен для підтримання постійно пришвидшеного розвитку технічного прогресу;

- у суспільстві відбувається процес прискорення автоматизації всіх сфер та галузей виробництва та управління;

- у суспільстві відбуваються радикальні зміни, наслідком яких є розширення інформаційних послуг **[Ошибка! Закладка не определена., с. 32]**.

В свою чергу, Ф. Уебстер виділяє п'ять підходів до визначення інформаційного суспільства, пов'язаних із параметрами ідентифікації новизни:

- технологічне;
- економічне;
- пов'язане зі сферою зайнятості;
- просторове;
- культурне **[Ошибка! Закладка не определена., с. 14]**.

Терміни «інформаційне суспільство» та «інформатизація» міцно зайняли своє місце, причому не тільки в лексиконі фахівців у галузі інформації, але і в лексиконі політичних діячів, економістів, викладачів і вчених. У більшості випадків ці поняття асоціюються з розвитком інформаційних технологій і засобів телекомунікації, що дозволяють на платформі громадянського суспільства здійснити новий еволюційний стрибок в якості початкового етапу інформаційного суспільства. Можливо, нове системне міждисциплінарне знання про закономірності розвитку людського співтовариства дозволить вийти на новий теоретичний рівень розуміння шляхів побудови інформаційного суспільства, уточнення концепції, стратегії, плану дії і принципових рішень у цій області. Відкрите інформаційне суспільство має створюватися для всіх і одночасно для кожної конкретної людини окремо [9].

На нашу думку в Україні є всі передумови для створення суспільства, якому притаманні ознаки «інформаційного». Однією з перших є сучасна наука. Досягнення – ідеї, отримані вченими представниками різних її галузей протягом останніх 20 років, становлять вражаючий масив нових знань, проте їх практична реалізація значно відстає. Свідченням цього є проблеми пов'язані з реалізацією окремих елементів державних інформаційної політики, на які звертає увагу світове співтовариство, зокрема й в сфері податкової та митної діяльності. Фактично інформаційно знаходиться в стані розвитку – формується.

Варто погодитись з думкою С. Л. Гнатюка та С. І. Здіорук, які стверджують, що Україна поки ще має значний науково-технологічний та людський потенціал для створення на своїй території високорозвиненої інформаційно-комунікаційної інфраструктури і повноцінної інтеграції у глобальне інформаційне суспільство. Більше того, в Україні є достатні передумови для того, щоб стати одним із лідерів інтелектуальних та інформаційних послуг на світових ринках [10, с. 96].

С. П. Барматова звертає увагу, що нова соціальна реальність, яка породжуються дією інформаційних технологій, ще тільки формуються, а їх результати – це майбутнє, що ще не відбулось. [11, с. 6].

Схожу позицію займає Б. Колесніков, зауважуючи, що незважаючи на достатньо значний рівень проникнення інформаційних технологій у суспільство, не можна стверджувати, що в якійсь окремій країні його можна класифікувати як інформаційне з позиції його базового економічної, соціальної чи культурної характеристики [12, с. 38]

Досліджуючи особливості інформаційного суспільства, їх сутність, специфічні ознаки, та правові засади, І. В. Гетьман констатує наявність передумов для формування інформаційного суспільства і відповідно окремої галузі законодавства – інформаційної. В

підтвердження своїх висновків дослідник наводить специфічні риси які притаманні інформаційному суспільству [13, с. 64].

Зокрема:

- основою інформаційного суспільства, виходячи вже із самої назви, виступає інформація та вільний обмін нею;
- відбувається зростання інформаційного сектору в економіці;
- інформація знаходиться у числі основних ресурсів зростання продуктивності;
- докорінні зміни у житті людей пов'язані з присвяченням значної частини життя індивіда взаємодії з іншими за допомогою самовизначення у мовленнєвих актах на письмі, й спілкуванню з іншими, в ході якого індивіди досягають більш повного і багатого втілення своїх потреб, головна з яких – потреба один у одному;
- первинною для людини стає не вартість праці, а вартість знань, накопичених у ході науково-технічної й інформаційно-комунікаційної революції, оскільки сучасне суспільство нерозривно пов'язане з інноваційною діяльністю **[Ошибка! Закладка не определена., с. 64]**.

За таких умов наукове забезпечення державної політики розвитку інформаційного суспільства в Україні є засадничою умовою українського державотворення та однією з найактуальніших проблем у галузі державного управління. Концепт «інформаційне суспільство» є своєрідною моделлю бажаного майбутнього, яка слугує державі й суспільству дороговказом щодо подальшого розвитку в сучасних умовах. При цьому відмова від руху в даному напрямку створює для українців ситуацію ризику втрачених можливостей, а реалізація інноваційного курсу на інформаційну революцію також несе у собі істотні небезпеки дисгармонізації суспільних відносин і процесів [14, с. 2]

З метою забезпечення цілісності інформації, що є предметом згаданих відносин, вітчизняні вчені, фахівці в різних галузях науки здійснюють наукову діяльність з метою отримання нових знань. Важливим у цьому процесі є вивчення категорії «інформатизація», як стану, що досягається через суспільні процеси пов'язані з обміном інформацією.

В контексті формування інформаційного суспільства варто відзначити, що завдяки інформатизації досягається узгодження функціонування всіх підсистем суспільства: сфер виробництва, товарного обігу, фінансів, управління, освіти, науки, медицини, побутового обслуговування, охорони довкілля та ін. Інформатизація бізнесу значно розширює горизонти підприємницької діяльності, підвищує його стабільність і конкурентоспроможність. Інформатизація країн створює умови для їх відповідного позиціонування у світі та налагодження міждержавних зв'язків [15, с. 39].

З врахуванням викладеного та контексті дослідження правових засад інформатизації в Україні варто зазначити, що поява наукових ідей та активне їх упровадження, зокрема й у сферу права, відбулось в другій половині 90-х років. Свіченням цього є Закон України «Про Концепцію національної програми інформатизації» (1998 р.) та Закону України «Про національну програму інформатизації» (1998 о.). Саме ці правові акти стали засадами розвитку процесів соціального, економічного, технічного, правового характеру, що пов'язані з задоволенням інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій тощо.

Відповідно до чинного законодавства під терміном «інформатизація» розуміють сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [16].

Основними процесами, що обумовлюють реалізацію інформаційних новацій, є інформатизація і технологізація соціального простору **[Ошибка! Закладка не определена., с. 6]**.

Наслідки фундаментальних зсувів у соціальному житті і ментальності людей не усвідомлюються у повній мірі після того, як людина починає користуватися новими технологіями, практикувати нові види взаємодії у глобальній комунікаційній мережі **[Ошибка! Закладка не определена., с. 173]**.

Так, на думку В. І. Пожуєва у сучасному українському суспільстві інформатизація є важливим засобом організації і регулювання приватної і суспільної життєдіяльності, однією із форм закріплення і розповсюдження знань, дієвим інструментом і «матерією» управління **[Ошибка! Закладка не определена.]**.

Цей процес характеризується наступними рисами:

- обмін інформацією набуває глобального характеру, державні кордони та відстані вже не є суттєвою перешкодою для руху інформаційних потоків;
- значно зросли можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї;
- суттєво зросло і продовжує зростати значення доступу до інформації для розвитку різних сфер людської діяльності;
- відбувається перехід до нових форм зайнятості населення, зокрема, формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційно/інтелектуально орієнтованих видах робіт;
- безпрецедентно зросла кількість персональних та корпоративних контактів на глобальному рівні, розгортаються процеси формування трансдержавних і транснаціональних спільнот;
- спроби урядів обмежити вільне поширення інформації всередині їхніх країн об'єктивно призводять до гальмування розвитку таких країн **[Ошибка! Закладка не определена., с. 95]**.

Інформатизація суспільства – це соціальний процес, у якому складові його компоненти, не просто зв'язані, а є його однією цілою системою, що представляє собою якісно новий етап прогресивно наростаючого використання інформаційних технологій при виробництві, переробці, зберіганні, розповсюдженні інформації та знань в суспільстві **[Ошибка! Закладка не определена., с. 35]**.

К. І. Беляков акцентує увагу, що інформатизацію, як процес переходу до інформаційного суспільства, прийнято розділяти на етапи, які такими категоріями понять, як «електронізація», «комп'ютеризація», «медіатизація» й наступна «інтелектуалізація» суспільства. **[Ошибка! Закладка не определена., с. 36]**.

Окреслені вище етапи повинні бути реалізовані в межах державної політики інформатизації українського суспільства яка здійснюється державними органами в межах затверджених на законодавчому рівні програми інформатизації та концептуальних положень розвитку інформаційного суспільства.

Реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства має забезпечити побудову суспільства, яке орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічного суспільства, в якому кожен громадянин має можливість створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися та обмінюватися ними, щоб дати змогу кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал для забезпечення особистого і суспільного розвитку та підвищення якості життя [17, с. 45].

Здійснюючи пошук нових знань щодо правового забезпечення регулювання інформатизації в Україні виявляються й інші проблеми теоретичного характеру, вирішення яких призведе до оптимізації процесу наукового пізнання анонсованої проблематики нашого дослідження.

Викладене вище засвідчило необхідність посилення наукового пошуку нових інструментів впливу на процес формування інформаційного суспільства та інформатизації усіх сфер суспільних відносин. Особлива роль в цьому процесі належить правовому забезпеченню. Держава, як особливий інститут формує право, застосовує його та контролює законність.

Список використаних джерел

1. Пожуєв В. І. Проблеми інформатизації суспільства в трансформаційних умовах / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Запорізька держ. інжен. акад. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 34. – С. 4-14.
2. Сазонець О. М. Стратегії інформатизації соціально-економічного розвитку країни/ О. М. Сазонець – Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8(134). – С. 294-301.
3. Беляков К. И. Управление и право в период информатизации: Монография. – Киев: Изд-во «КВШ», 2001. – 308 с.
4. Хлебнікова А. А. Становлення і розвиток інформаційного суспільства в умовах глобалізації: теоретико-методологічний контекст / А. А. Хлебнікова // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 92. – С. 170-174.
5. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. – М.: Политиздат, 1991. – 287 с.
6. Пилипчук В. Г. Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті євроінтеграції України / В. Г. Пилипчук, В. М. Брижко // Інформація і право. – 2011. – № 1. – С. 11-19.
7. Фрэнк Уэбстер Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер ; под. ред. Е. Л. Вартановой ; пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малахиной. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
8. Арістова І. В. Методологічні засади розбудови суспільств знань / І. В. Арістова// Правова інформатика № 3(19) 2008 – с. 10-17.
9. Степанов В. Ю. Проблеми та перспективи інформаційного суспільства / В. Ю. Степанов. // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf>
10. Гнасюк С. Л. Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні / С. Л. Гнатюк, С. І. Здіорук // Стратегічні пріоритети, №1(2), 2007 р. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2007_1-2.pdf#page=95
11. Барматова С. П. Інформатизація та технологізація – провідні тенденції суспільного розвитку / С. П. Барматова // Світ соціальних комунікацій. – Т. 10. – К. : КиМУ, ДонНУ, КПУ, 2013. – С. 6-9
12. Колесніков Б. П. Стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні / Б. П. Колесніков // Державне управління та місцеве самоврядування, 2012, № 3. – С. 37-45.
13. Гетьман І. В. Інформаційне суспільство в Україні: сутність, специфічні ознаки, законодавче підґрунтя, перспективи розвитку / І. В. Гетьман // Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф, м. Харків, 26 жовтн. 2012 р. / редкол.: С. Г. Серьогіна, В. Г. Пилипчук, І. В. Яковюк. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. – С.63-67.
14. Колесніков Б. П. Державна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні: ноосферна парадигма / Б. П. Колесніков // Теорія та практика державного управління, 2013. – №2. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-2/doc/1/03.pdf>.
15. Марчук Л. П. Сучасна інформатизація суспільства та її вплив на інноваційні процеси / Л. П. Марчук // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв : МДАУ, 2012. – Вип. 1 (65). – С. 37-44.
16. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України : від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27.
17. Перевалова Л. В. Перспективи формування інформаційного суспільства в Україні / Л. В. Перевалова // Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф, м. Харків, 26 жовтн. 2012 р. / редкол.: С. Г. Серьогіна, В. Г. Пилипчук, І. В. Яковюк. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. – С. 41-45.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Новицька Н.Б.

(кандидат юридичних наук, доцент Університету ДФС України)

Анотація. У статті визначено найоптимальніший комплекс методів, за допомогою яких можна всебічно дослідити феномен захисту суспільної моралі в інформаційній сфері. Проаналізовано окремі загальноправові та спеціальні методи.

Ключові слова: інформаційна сфера, методи дослідження, методологія, суспільна мораль.

Annotation. In article it is defined the optimal complex of methods that can be used to research the phenomenon of public morals protection in information society. Also analyzed the general and specific methods of research.

Key words: Information sphere, methods of research, methodology, public morals.

Наукове пізнання проблеми правового регулювання захисту суспільної моралі, як наукової категорії неможливе без застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Розуміння зазначеної проблеми як правової категорії не дає можливість комплексного підходу до вивчення та усвідомлення загальних тенденцій розвитку вчення про мораль, наукових розробок в галузі інформаційного права, як наукової течії, що досліджує проблеми правового забезпечення діяльності у визначеній нами сфері суспільних відносин – інформаційній. Крім того, дослідження наукової проблеми правового захисту суспільної моралі в державі, тісно пов'язано із дослідженнями в інших сферах, зокрема соціології, історії, журналістиці, окремі питання розглядаються в економічних дослідженнях, мораль, як категорія є предметом дослідження у філософських, теологічних, педагогічних, політичних та інших гуманітарних науках.

Проводячи аналіз наукових досліджень у сфері захисту суспільної моралі в інформаційній сфері та близьких за тематикою, відзначимо досить різноплановий підхід до методології дослідження, вибору методів дослідження проблеми моралі та захисту моралі, а також відмінностей щодо галузевої приналежності проаналізованих досліджень. Так питанням захисту суспільної моралі було присвячено праці Р.Г. Апресяна, В.А. Бітаєва, В.В. Костицького, І. Хрімлі, І.І. Припхан, А.М. Новицького та ін.

Однак дослідницька робота в цьому напрямку далеко не завершена. На даний час відсутнє комплексне дослідження правового забезпечення захисту суспільної моралі в інформаційній сфері, яке не можливо здійснити без визначення методів дослідження.

Основне завдання полягає у пошуку найоптимальнішого комплексу методів, за допомогою яких можна всебічно дослідити феномен захисту суспільної моралі в інформаційній сфері, що сприятиме чіткому розумінню проблем у зазначеній сфері.

Аналізуючи роботи дослідників правового забезпечення захисту суспільної моралі в інформаційній сфері, необхідно зазначити складний предмет нашого дослідження, який складається із двох структурних частин: основної та додаткової. Основний предмет дослідження, це питання правового регулювання захисту суспільної моралі. Додатковий предмет – це визначена сфера застосування захисту суспільної моралі – інформаційна сфера. Відповідно, ми окреслимо і основні методологічні підходи щодо вивчення двох зазначених предметів: основного та додаткового як окремих категорій та визначимо загальнонаукові методи дослідження споріднених досліджень, в яких ці предмети є взаємопов'язаними.

Спочатку зупинимось на основному предметі науково дослідження – суспільній моралі.

У своєму філософському дослідженні Р.Г. Апресян відзначає, що методологічна недослідженість соціально-етичної проблематики проявляється як в тому, що багато гострих соціальних, політичних, економічних проблем залишаються поза увагою фахівців з теорії моралі, так і в тому, що при окремих спробах етичного аналізу соціальних

проблем неминуче виникають одні і ті ж нормативні і метанормативні труднощі, викликані змішуванням як підстав, так і способів етичних суджень. Зокрема він зазначає, що, благо людського життя саме по собі і моральне вдосконалення особистості - вище іншого, методологічно невиправданий аргумент, оскільки при такому підході соціально-етичні проблеми, події, процеси аналізуються і оцінюються за ідеально-моральними, індивідуально-перфекціоністськими, етико-особистісними підставами, в ньому не береться до уваги відмінність між цілями і завданнями, що стоять перед особистістю, і цілями і завданнями, що стоять перед спільнотою, а також своєрідність способів етичного, ширше, аксіологічного, деонтологічного та праксеологічного мислення про ці предмети [1]. Цілком погоджуємося із методологічним підходом у дослідженні захисту суспільної моралі із Р.Г. Апресяном у частині розуміння відмінностей між ідеальною (абсолютною або, принаймні, абстрактною) мораллю, мораллю особистості і суспільною мораллю, які необхідні не тільки для збереження морально-філософського аналізу і етичних суджень, але і практично, для встановлення принципів прийняття рішень і критеріїв оцінки того, що відбувається.

Досить цікавим є підхід окремих науковців, які методологічно визначають напрямок дослідження, при якому мораль виступає способом соціальної регуляції. Зокрема передбачається, що мораль досліджується як соціологічна категорія, яка зводиться до різновиду соціальної дисципліни, упорядкування людських взаємин. В той же час, при соціально-трансцендентному підході мораль трактується як феномен, обумовлений поза соціальними факторами суспільства. Позасоціальні фактори трактуються по-різному в різних, вкрай неоднорідних філософських теоріях - супранатуралістично, натуралістично, антропологічно, але в будь-якому випадку моральність розуміється як елемент соціальності і навіть культури, які досягаються і оцінюються завдяки моралі і за ознаками моралі [2].

Захист та формування моралі особи, досліджував у сфері естетики, як філософської категорії В.А. Бітаєв. Спираючись на комплекс теоретико-методологічних засад – узгодження філософських, естетичних, мистецтвознавчих, етико-психологічних підстав, типологізацію, біографізм – виховання, взагалі і естетичне виховання, зокрема В.А. Бітаєв розглядає як важливі чинники формування духовної культури людини. Зокрема він наголошує, що приналежність виховання до інтегративних проблем передбачає необхідність залучення досвіду філософії, естетики, психології, мистецтвознавства, який здатний впливати на кінцевий результат естетичного виховання. Вчений спрямував теоретико-методологічні засади на збереження паритету гуманітарних наук при дослідженні естетичного виховання, його ролі в гуманізації особи. Нині ми є свідками того, зазначає дослідник, що громадська практика характеризується виникненням нових соціальних інститутів. Цей чинник докорінно змінює стосунки людини з оточуючим соціальним середовищем. Доцільно взяти до уваги, що в сучасних умовах людина не лише адаптується до нових форм і видів діяльності, нових професій, нових умов існування професійного колективу чи групи, але й до самої можливості постійних змін життєвих стереотипів. Відповідно, надмірно зростають вимоги до морально-психологічних можливостей і здібностей, до рівня вихованості особистості. В зв'язку з цим зміщуються акценти актуальності проблеми дослідження виховання: від актуального в минулому питання “Як?”, “Яким шляхом?” до сьогодишнього – “Яка мета?”, “Яка наскрізна ідея цього виховання?”[3].

Визначаючи завдання дослідження О.І. Ільченко, наголошує на необхідності дотримання моральних цінностей засобами масової інформації, як одного з факторів формування суспільної моралі. Застосовуючи у своєму дослідженні спеціальні методи журналістики: системно-типологічний метод для вивчення рубрикації як важливого елементу редакційної політики газети, метод узагальнення в процесі наукового розгляду всеукраїнської загальнополітичної газети, порівняльно-описовий метод при дослідженні частотності журналістських виступів за темою утвердження моралі в Україні, метод

вивчення документів, які стосуються сфери захисту суспільної моралі та етичного регулювання журналістики автор відзначає, що злободенність проблеми захисту суспільної моралі в Україні сьогодні обумовлюється тим, що медіа-технології швидко розвиваються, інформаційний простір дедалі більше зміцнює свої позиції та, водночас, збільшується кількість інформації, яка загрожує фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення, що в комплексі суперечить процесу розбудови та стабілізації демократичного суспільства. Журналістикознавці констатують поглиблення кризи моральності й в українських ЗМІ, значно погіршеної на тлі всесвітнього процесу втрати моральних цінностей і духовності, прагматизації, утилітарності та вестернізації суспільства. На зміну християнським цінностям, за допомогою друкованої продукції низького ідейно-тематичного змісту, українству нав'язуються чужі стереотипи поведінки, за якими пропагується насильство, агресія в усіх її проявах, жорстокість, порнографія, культ грошей, нівелюються такі святі цінності як повага до національних і культурних надбань, релігії, а натомість – культивуються явища приниження нації, особистості за національною ознакою. Так, заради сенсацій і рейтингів, а простіше кажучи – прибутків, на сторінках деякої української періодики активно пропагується інформаційний „бруд”[4].

В той же час не можемо погодитись із твердженням О.І. Ільченко, яка зазначає, що у зв'язку з осучасненням моральних проблем і повернення розуміння до нового рівня традиційної моралі, нині науковці прагнуть на прикладах довести неповноту діалектико-матеріалістичного розуміння суспільного життя і моралі в радянські часи. На наше глибоке переконання, мораль кожного суспільного ладу відповідає його особливостям, і саме ці особливості і визначають основоположні правові характеристики захисту суспільної моралі як правової категорії. Яка б моральна цінність не була притаманна конкретно визначеному суспільному порядку, вона відповідним чином захищена (або правовою нормою, а на ранніх етапах розвитку суспільства релігійною нормою). Тому ми вважаємо, що методологічно не правильним є твердження, що окремі поняття та норми у визначеному суспільстві не відповідають поняттю моральності чи, як зазначає О.І. Ільченко, неповноту діалектико-матеріалістичного розуміння суспільного життя. Будь-який суспільний розвиток відповідає певним категоріальним принципам своєї побудови і, відповідно, цим і відрізняється від інших.

Існують також інші дослідження, в яких застосовується методологічний прийом прогресивного дослідження. Відповідно, досліджуючи поняття мораль, як категорію яка змінюється в прогресивному виразі – постійно поліпшуючись, чи навпаки, в регресивному – погіршуючись, робляться відповідні висновки. Так, Н.М. Федорук, застосовуючи дані методи наукового пізнання стверджує, що історична обмеженість вчень про мораль, які мають визначати універсальні норми, а також одночасне співіснування багатьох з них обумовили звернення уваги на середовище, що формує мораль, особливо на ту його частину, що демонструє матеріальні й духовні можливості людини у зміні навколишньої та власної природи; зазначаючи, що ці можливості своєю появою найбільшою мірою зобов'язані суспільному прогресу. Вона обґрунтовує неминучість виникнення апріорно-постулативного зобов'язання в моралі, виявляє актуальність кантівської концепції моралі, показує необхідність та можливість з'єднання апріорно-постулативного, який персоніфікує формально-логічний (логіка повинності), й діалектико-матеріалістичного підходів до моралі, який є змістовно-емпіричним аспектом моралі. Відзначає, що зміна потреб - це результат суспільного прогресу, і це положення дозволяє доповнити зміст кантівського імперативу: введення ієрархії рівнів емпіричного. Н.М. Федорук стверджує, що мораль буде прогресувати під впливом суспільного прогресу, з'являться нові норми, що глибше відобразять сутнісні потреби людини [5].

Фундаментальні принципи релігієзнавчого аналізу, системного аналізу, поєднання системно-функціонального й феноменологічного підходів, застосовування методів різних релігієзнавчих дисциплін, зокрема, з'ясування функціонально-структурних аспектів релігійних трансформацій, що потребувало використання методів соціології релігії, та

аналіз становлення та розвитку релігійного освітнього комплексу – методів історії релігії, при виявленні загального і особливого у функціонуванні освітніх закладів різних конфесій А.О. Кислий послуговувався порівняльно-історичним методом, який дозволив виокремити закономірності казуальних виявів та інновації від періодично повторюваних процесів і тим самим наблизитися до повноти функцій релігійної освіти у суспільстві виокремлюючи проблему релігійної освіти як чинника формування суспільної моралі [6].

Моральні цінності істотно впливають на економічну поведінку й діяльність людини, формуючи всю систему її індивідуально-суспільних відносин, відзначає Л.А. Овсянкіна у своєму дослідженні “Мораль в системі економічної життєдіяльності людини і суспільства (соціально-філософський аспект)”, визначаючи головну мету зазначеного дослідження, як соціально-філософський аналіз поняття “мораль” як складової економічної діяльності суб’єкта у суспільстві перехідного типу. Саме людина як найвища соціальна цінність акумулює в основних формах своєї життєдіяльності взаємозв’язок матеріального й духовного, відображаючи в цілісному вигляді життя як об’єктивну реальність, де виявляються внутрішньо взаємозалежні її економічні інтереси, моральні цінності, ідеали, її культура, релігійні вподобання та суб’єктивне розуміння сенсу життя. Економіка стає тією універсальною матеріально-духовною сферою, в якій особистість реалізує себе цілісно. З іншого боку, разом із економічними трансформаціями в Україні маємо процес переоцінки духовних цінностей, формування принципово нових засад моралі. Все це ускладнює процес формування особистості в нових соціально-економічних умовах. Зроблені висновки обґрунтовані належним застосуванням поєднання діалектичного методу та системного аналізу з низкою спеціальних наукових методів: структурно-функціонального, ретроспективно-порівняльного аналізу, принципу історизму[7]. Повністю підтримуємо тезу даного дослідника, який доводить, що мораль являє собою світоглядно-ціннісну та мотиваційно-стимулюючу основу економічної діяльності людини, що формує систему цінностей, у центрі якої знаходиться культурний, моральний ідеал даного суспільства, та систему стимулів і мотивів, які спрямовують економічну активність людини.

Досліджуючи сутність поняття “мораль”, як категорії теорії права, І.А. Гетьман-Пятковська відзначає, що мораль – це категорія, що визначає рівень свідомості, сформованої еволюційно, з врахуванням життєвого досвіду; це поняття, що може бути усвідомлено людьми; це людське уявлення про належне, критерієм якого є добро і зло, чесність, порядність, справедливість, правда, кривда; це явище динамічне, що формується, та змінюється в залежності від досягнутого економічного, матеріального, інформаційно-технічного, культурного та духовного рівня суспільства або групи людей чи індивіда; це внутрішнє спонукання людини, яке націлене на досягнення належного, абсолютних цінностей, істинності; це внутрішнє переконання, що формується усвідомлено людиною під впливом виховання, освіти, оточуючого соціального середовища у вигляді норм, принципів, поглядів, оцінок. Зокрема вона відзначає, що складна структура суспільних відносин надає можливість виокремити певні складові, що є властивими ознаками самої людини, які у подальшому виявляються у сферах розвитку суспільства. Звідси формуються три важливі сфери суспільних відносин:

1) духовна, що ґрунтується на основах, які знаходяться на межі природного та людського (Добро, Істина, Свобода, Краса), мають своєю головною метою благо людини у його цілісності та абсолютності, обумовлюються способом взаємодії суспільства та людини і мають свій прояв у моралі, праві, культурі;

2) соціально-політична, що засновується на вимогах розуму та законності, які є виразом справедливості за умов, що окремі форми та прояви цих начал, тобто реальні права та закони в реальних політичних спільнотах, мають характер досить відносний і тимчасовий, тому що визначаються комбінацією різних історичних умов;

3) соціально-матеріальна, економічна, що ґрунтується на засадах волі та спільної мети і яка визнається основою існування людини і суспільства у зовнішньому середовищі.

Вона обумовлюється способом відношення людини, суспільства до об'єктивної природи і предметно-практичної діяльності, спрямованої на неї, виявляється у власності, інтересах, системі господарювання[8].

Системний аналіз конституційно-правових засад, змісту, форм і механізмів правового захисту суспільної моралі в Україні здійснила І.І. Припхан. Зокрема нею проаналізовано стан та особливості правового захисту суспільної моралі в умовах соціальної диференціації суспільства, різноманіття субкультур та неконтрольованості засобів масової інформації, яка набуває специфічних форм і неоднозначно впливає на суспільні відносини та формування громадянського суспільства в Україні, крім того здійснено структурно-функціональний та формально-юридичний аналіз Конституції та законів України як правової основи захисту суспільної моралі; доведено, що зміст норм національного законодавства у сфері захисту суспільної моралі необхідно розуміти як переосмислення соціальних поглядів законодавця і суспільства в цілому, що слід сприймати як відображення домінуючих на даному етапі суспільного розвитку моральних і духовних цінностей [9]. Аналізуючи Конституцію та Закони України як правову основу захисту суспільної моралі, І.І. Припхан обґрунтовує необхідність встановлення конституційних обмежень прав і свобод людини з метою захисту суспільної моралі. Визначаючи важливість впливу інформаційних продуктів на захист суспільної моралі, дослідниця визначає, що з метою запобігання суб'єктивному оцінюванню інформаційної продукції на предмет виявлення порушень законодавства у сфері захисту суспільної моралі, потрібно розробити та нормативно закріпити критерії віднесення продукції до такої, що завдає шкоди суспільній моралі. До основних критеріїв доцільно віднести ті із них, які були б спільними для будь-якого виду продукції, що завдає шкоди суспільній моралі: 1) відтворення та демонстрація в інформаційній продукції відвертої зневаги до норм та принципів суспільної моралі; 2) присутність прямих закликів до вчинення дій, що завдають шкоди суспільній моралі; 3) зображення (відтворення) порушень суспільної моралі подається в ракурсі позитивного ставлення до нього, що спонукає до його наслідування, а не осуду; 4) демонстрація в інформаційній продукції порушень норм суспільної моралі, яка не має художньої цінності, та не створена з науковою чи учбовою ціллю. Особливим кваліфікуючим критерієм варто вважати створення продукції, що завдає шкоди суспільній моралі, якщо до цього процесу були залучені діти. Варто нормативно закріпити положення про те, що продукція, в якій висвітлюється теми і проблеми, з відтворенням навколишньої дійсності в усій її складності (жанри: трагедія, драма, трагікомедія, публіцистичні передачі, тощо), навіть якщо це передбачає демонстрацію порушення норм і принципів суспільної моралі, але водночас такі дії засуджуються, не визнаються такими, що порушують норми суспільної моралі[9]. Проте слід відзначити, що пропозиції, висвітлені у зазначеній науковій праці, які досліджують поняття захисту суспільної моралі, як конституційну норму, не в повній мірі відображають необхідні заходи впливу на всю інформаційну сферу суспільних відносин.

Комплексне дослідження теоретичних проблем кримінально-правового захисту моральності в Україні та практичної реалізації норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти моральності було здійснено А.В. Ландіною. Зокрема вона відзначає, що догматичний (формально-юридичний) метод (заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права) використовувався при аналізі юридичних конструкцій складів злочинів, метод системного аналізу використовувався для характеристики елементів і ознак складів злочинів, метод порівняльного правознавства використовувався для дослідження законодавчої регламентації питань кримінальної відповідальності за злочини проти моральності в кримінальному законодавстві інших країн визначено поняття моральності як об'єкта кримінально-правової охорони, де моральність – це порядок відносин між людьми, що існує в суспільстві за умови дотримання норм моралі, який охороняється кримінальним законодавством [10].

Досліджуючи питання застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері громадської моралі, В.О. Мороза зазначає, що разом із позитивними реформаційними процесами, що мають за мету принципове оновлення економічних, політичних, ідеологічних, правових та моральних підвалин, у суспільстві загострюються певні негативні явища, пов'язані з руйнуванням ідеологічних догматів і відсутністю чіткої системи соціальних цінностей до падіння моральності. Зазначені процеси відбуваються в умовах постійного постачання на ринок України неконтрольованої кіновідеотелепродукції та інших товарів, що пропагують культи жорстокості, насильства і порнографії. Безумовно, всі ці фактори негативно впливають на формування загальнолюдських цінностей, насамперед, у молодого покоління[11]. Саме ці особливості зумовили використання спеціальних методів наукового пізнання захисту громадської моралі, як окремої категорії адміністративного права. Зокрема вона відзначає, що адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі – це застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки (порушили норми громадської моралі), адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб негативні наслідки майнового, морального, особистого чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановленими нормами адміністративного законодавства.

Повертаючись до додаткового предмету методології дослідження наукової категорії захист суспільної моралі в інформаційній сфері, необхідно, перш за все, відзначити роботи вітчизняних дослідників І.В. Арістової, К.І. Беякова, А.І. Марущака, О.М. Селезньової, які на доктринальному рівні визначили метод та методологічні особливості інформаційного права.

Метод інформаційного права, як систему загальних дозволів, яка збалансовується за допомогою системи заборон загального і приватного характеру й обмежено використовує позитивні зобов'язання досліджував Б.А. Кормич [12]. А О.М. Селезньова метод інформаційного права визначає як способи юридичного пізнання інформаційної сфери; засоби, за допомогою яких здійснюється державно-правовий вплив на інформаційні відносини; а також прийоми викладання та роз'яснення навчального матеріалу інформаційно-правової тематики. Зокрема вона відзначає, що методологія інформаційного права – це сукупність наукових поглядів на сутність, структуру та поділ методів інформаційного права, що передбачають розкриття їхніх характерних особливостей, а також багаторівнева система певних методів (способів та прийомів), які використовуються в інформаційному праві [13].

К.В. Шурупова відзначає, що методологія теорії сучасного інформаційного права базується на концепції визначення у ньому трьох частин: загальної, особливої та спеціальної. У загальній частині структуруються основні інститути (їх положення) щодо особливої та спеціальної частин. В особливій частині визначаються (інституціонуються) нормативи (норми) правил суспільних відносин за суб'єктною ознакою: права, обов'язки, зобов'язання людини (особи, громадянина), суспільства, держави, міжнародного співтовариства в їх інформаційній сфері. Спеціальна частина інформаційного права на основі загальної та особливої його частин структурується за такою об'єктною ознакою, як напрями та види діяльності щодо інформації – інформаційної діяльності. В той же час, правовий аналіз мас-медіа законодавства дозволяє зробити висновок, що в ньому комплексно застосовуються методи публічного і приватного права: приписи, дозволи, заборони, визначення імперативних і диспозитивних норм, що є основним методом інформаційного права як комплексної галузі права [14].

Сформулювавши систему методів науки інформаційного права О.М. Селезньова зазначає, що наукові методи пізнання категорій та інститутів інформаційного права доцільно поділити на наступні групи:

- загальнофілософські методи пізнання явищ світу (діалектичний метод пізнання соціальних явищ, дедуктивний метод тощо);

- загальнонаукові методи (метод класифікації та групування, історичний метод, системний метод, статистичний метод, метод опитування тощо);
- науково-правові методи (догматичний метод, спеціально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, структурний метод, метод вивчення ефективності правових норм тощо);
- спеціально-наукові методи (метод аналізу практики застосування норм інформаційного права, метод тлумачення норм інформаційного права, кібернетичний метод тощо) [13].

Своє бачення методів інформаційного права пропонує О.А. Баранов, який говорить про те, що метод сам по собі має одночасно суб'єктивний і об'єктивний характер. Об'єктивність методу викликана, насамперед, тим, що він визначається предметом правового регулювання, тобто об'єктивно існуючою множиною конкретних суспільних відносин. Саме особливості конкретних суспільних відносин визначають метод (перелік методів), що використовуються в конкретній галузі права. Суб'єктивність методу обумовлюється тим, що його вибір для конкретної галузі права залежить від змісту правосвідомості, а його відображення в конкретних нормах права залежить від волевиявлення законодавця. Та пропонує систему методів інформаційного права, до яких відносить:

- а) загальні:
 - диспозитивний і імперативний;
 - автономії і рівності сторін;
 - індивідуальний метод регулювання;
- б) часткові:
 - наказу, зв'язування, заборони, дозволу;
 - узгодження, рекомендацій, координації, заохочення [15].

Виокремлення основного та додаткового предмету дослідження: захисту суспільної моралі та інформаційних відносин, дало можливість визначити і основні методологічні особливості дослідження, які вирізняються необхідністю виокремлення окремих структурних особливостей та вивчення взаємозв'язків між цими структурними частинами. Встановлення єдиних характерних особливостей щодо загальної тематики дослідження дає можливість досягнути загальні тенденції та особливості правового регулювання захисту суспільної моралі в інформаційній сфері як цілісної, загальної системи.

Застосовуючи концептуальні основи інституційної теорії інформаційного суспільства [16] можемо визначити основні елементи системи захисту суспільної моралі в інформаційній сфері, яка визначається взаємопов'язаними елементами:

- наявність суспільних відносин, тобто вони існують в реальному бутті і визначають мораль як важливий елемент існування соціуму;
- важливість цих суспільних відносин, що виражається впливом суспільної моралі на різні аспекти розвитку соціуму (економічні, гуманітарні, релігійні, правові, безпекові та ін.);
- норма права, яка встановлює, забороняє, забезпечує реалізацію певних дій пов'язаних із сферою захисту суспільних відносин;
- суб'єкти зазначених суспільних відносин: спеціальні, які здійснюють свою діяльність щодо попередження порушень норм суспільної моралі та загальні суб'єкти – відносно яких, або які визначають та є учасниками сфери захисту інформаційних суспільних відносин.

Системний метод дослідження дає можливість поєднати всі елементи вказаної системи визначивши особливості окремих структурних частин та показавши взаємозв'язок як цілісної системи.

Крім загальнонаукових методів дослідження спеціальної категорії суспільних відносин, захисту суспільної моралі в інформаційній сфері, визначених у більшості галузевих досліджень зазначеного наукового феномену, є необхідність застосування і

спеціально наукових методів, які визначають сферу даного дослідження, а саме сферу інформаційно-правових відносин.

Список використаних джерел

1. Апресян Р.Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) / Р.Г. Апресян // Вопросы философии, 2006 - № 5. - С. 3–17.
2. Левинас Э. Гуманизм другого человека : (Трудная свобода) : избранное./ Э. Левинас [пер. с фр. И.С. Вдовиной]. - М.: РОССПЭН, 2004. - С. 624
3. Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук : за спец. 09.00.08 «Естетика». / В.А. Бітаєв. – Луганськ, 2004.- 44 с.
4. Ільченко О.І. Всеукраїнська загальнополітична газета 1998-2006 рр. (в контексті утвердження суспільної моралі в Україні) : автореф. дис. На здобутт ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика». – К., 2006. – 22с.
5. Федорук Н.М. Мораль та суспільний прогрес 6 автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н.М. Федорук. - К., 2005. - 20 с.
6. Кислий А.О. Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. канд. філософських наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». – Київ, 2007. – 22с.
7. Овсянкіна Л.А. Мораль в системі економічної життєдіяльності людини і суспільства (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. канд. філософ. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.А. Овсянкіна - К., 2003. - 20 с.
8. Гетьман-Пятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ірина Анатоліївна Гетьман-П'ятковська. - К., 2007. - 210с.
9. Припхан І. І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Київ, 2011. – 20с.
10. Ландіна А.В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.В. Ландіна. – Київ, 2005. – 23с.
11. Морозова В.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». / В.О. Морозова. – Ірпінь, 2002. – 20с.
12. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Б. А. Кормич. – Харків, 2004. – 42 с.
13. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : [монографія] / О.М. Селезньова. – Чернівці : Місто, 2014. – 408 с.
14. Шурупова К.В. Особливості розвитку мас-медіа права в умовах інформаційного суспільства // Вісник Донецького національного університету : економіка і право. - №2. – 2012. - С. 127-129.
15. Баранов О.А. Методи інформаційного права /О.О. Баранов // “Правова інформатика”, № 4(16) / 2007. – С. 8-12.
16. Новицький А.М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні: [монографія] / А.М. Новицький. – Ірпінь: НУ ДПС України, 2011. – 444с.

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Носік В.В.

*(доктор юридичних наук, професор кафедри земельного та аграрного права КНУ
імені Тараса Шевченка, професор, член-кореспондент НАПрН України)*

Анотація. Розкриваються конституційні засади здійснення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, юридичної відповідальності держави та компенсації шкоди в разі порушення такого права.

Ключові слова: соціальна цінність, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відповідальність, екологічна безпека, свобода, рівність, справедливість.

Аннотация. Раскрываются конституционные принципы реализации права на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, юридической ответственности государства и компенсации вреда в случае нарушения такого права.

Ключевые слова: социальная ценность, право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, ответственность, экологическая безопасность, свобода, равенство, справедливость

Nosik V. The constitutional principles implementation of the right to a safe and healthy environment in Ukraine

The article deals with the constitutional principles protection of the right to a safe and healthy environment, of the legal liability of state and the compensation for violations of this right.

Key words: *social value, the right to a safe and healthy environment, responsibility, environmental safety, freedom, equality, justice.*

Відповідно до ч.1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Виражена у цій нормі Основного закону держави біологічно-соціальна сутність людини як найвища соціальна цінність є по суті методологічною базою для розробки, впровадження і утвердження в українському суспільстві науково - обґрунтованої ефективної юридичної моделі державно-правового забезпечення права кожної людини і громадянина на життя, здоров'я, безпечне навколишнє природне середовище і довкілля відповідно до Всесвітньої декларації прав людини 1948 року, Європейської конвенції з прав людини 1950 року, інших міжнародно-правових актів з прав людини та довкілля. Саме тому у ч. 2 ст. 3 Конституції України передбачається, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, причому утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Відтак держава Україна в особі органів законодавчої, виконавчої і судової влади, а також органів місцевого самоврядування у межах регулятивної і охоронної функцій та передбачених законом повноважень має забезпечити кожній людині здійснення і юрисдикційний захист закріплених у нормах другого розділу Конституції України прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, включаючи й закріплене у нормі ст. 50 Конституції України право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

За умов, якщо це право фізичної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля порушується і наявними у державі засобами національного правового захисту його не поновлено або справедливо не компенсовано, тоді держава стає відповідальною перед людиною за порушення цього права у контексті імперативних приписів ч. 2 ст. 3, ч.1 ст. 50, а також ст. 16 Конституції України, відповідно до якої забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Відповідальність держави перед громадянами України за порушення вимог законодавства щодо екологічної безпеки та здійснення кожним права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також захисту такого права підтверджується рішеннями Європейського Суду з прав людини у нечисленних справах громадян України проти України, інших громадян проти своїх держав щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у поєднанні із захистом екологічних, майнових і немайнових прав крізь призму судового захисту права на життя, права на повагу до приватного і сімейного життя, інших прав.

У цьому зв'язку здійснення громадянами конституційного права на безпечне для життя і здоров'я, а також забезпечення державою юрисдикційного захисту такого права стає можливим за умови правильного розуміння, а також тлумачення і застосування норми ч.1 ст. 50 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

За своїм змістом і функціональним призначенням норма ч.1 ст. 50 Основного закону держави містить імперативні приписи, які є обов'язковими і мають додержуватись, виконуватись і застосовуватись всіма суб'єктами правовідносин з огляду на визнання і дію в Україні принципу верховенства права, а також закріпленого у нормі ч. 2 ст. 8 Конституції України принципу прямої дії норм Конституції України, відповідно до яких звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Це означає, що держава має забезпечити кожному рівні можливості реалізувати і юридично захищати право на безпечне для життя і здоров'я довкілля виключно на підставі норм ст.ст.8, 16, 50 та поєднаних з нею інших норм Конституції України як закону найвищої юридичної сили та ратифікованих ВР України міжнародних договорів, у яких закріплюються права і свободи людини і громадянина щодо забезпечення і охорони життя і здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки, враховуючи при цьому у якості джерел права, також рішення ЄС з прав людини у справах за скаргами про порушення і захист суб'єктивних прав, пов'язаних з довкіллям. Водночас з метою забезпечення реалізації принципу законності у здійсненні і судовому захисті конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля не виключається прийняття на основі Конституції України законів та інших нормативно-правових актів, які мають відповідати їй.

Тому застосування в судовій практиці цієї норми ст. 50 Основного закону держави потребує по-перше, розкриття юридичної природи права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, по-друге, визначення суті і характеру правовідносин, що виникають у зв'язку із здійсненням такого права; по-третє, вибір законодавчої і нормативної бази, необхідної для врегулювання правовідносин; по-четверте, визначення поняття та виду завданої шкоди, а також правових підстав, умов, способів відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права.

Закріплене у ст. 50 Конституції України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля не можна вважати абстрактним чи ілюзорним, оскільки воно є реальним з конкретним юридичним змістом, характеризується такими істотними ознаками, які дозволяють розглядати його як самостійну юридичну категорію і розкривати його сутність у об'єктивному і суб'єктивному значенні, є здійсненням і тому підлягає юрисдикційному захисту у разі порушення такого права.

В об'єктивному значенні право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля детерміновано природним правом людини на життя і повноцінне здоров'я від моменту народження до факту смерті особи. Тому конституційне закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля спрямовано по-перше, на забезпечення кожній людині права на життя і охорону здоров'я, по-друге, на забезпечення раціонального використання і охорону об'єктів навколишнього природного середовища, по-третє, на створення безпечних і сприятливих для життя і здоров'я соціальних умов життєдіяльності суспільства.

Згідно ст. 27 Конституції України «кожна людина має невід'ємне право на життя. Обов'язок держави – захищати життя людини». При цьому поняття «життя» у загальній теорії права і галузевих правових науках розглядається як фізичне, духовне та соціальне існування людини як комплексного біологічно-соціального організму.

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Згідно із Статутом ВОЗ від 22 липня 1946 року поняття «здоров'я» визначається як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя. За ст. 6 закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» право на охорону здоров'я охоплює не лише життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я людини, а й безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де особа проживає, безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту і відпочинку тощо.

Згідно п.1. ст. 9 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року (з наступними змінами та доповненнями), право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище є одним з різновидів екологічних прав громадян України, яке має здійснюватися і захищатися відповідно до цього та інших законів України.

Відповідно до ст. 270 ЦК України конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля закріплено як особисте немайнове право серед інших немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, як то: право на життя, право на

охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі тощо.

Відтак у системно-структурному виразі право на безпечне для життя і здоров'я довкілля як соціальну цінність можна розглядати по-перше, як одну з істотних ознак або ж як один з елементів змісту гарантованого Конституцією абсолютного права людини на життя; по-друге, як істотну ознаку або ж один з елементів права фізичної особи на охорону здоров'я; по-третє, як різновид екологічних прав громадян, закріплених у ст. 13, 16 Конституції України та у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (надалі - закону «Про ОНПС»); по-четверте, як окремий вид особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, закріплений у ст. 293 ЦК України.

Водночас, виходячи із змісту норми ст. 50 Конституції України, вбачається, що право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля необхідно розглядати у теорії права і у правозастосуванні як самостійне комплексне соціальне і державно-правове явище, яке об'єктивно існує в суспільстві, гарантується у Основному законі держави, має свою структуру, зміст і функціональне призначення.

Сказане підтверджується наступними доводами. По-перше, за Конституцією України суб'єктами здійснення такого права є виключно фізичні особи. По-друге, об'єктом здійснення такого права виступає довкілля як комплексне природне, техногенне і соціальне утворення. По-третє, зміст цього права складають законодавчо забезпечені можливості для кожного не створювати для себе та інших людей небезпечних для життя і здоров'я умов у довкіллі, вимагати від інших не допускати дій чи бездіяльності, які створюють у довкіллі небезпечні для життя і здоров'я людини умови. Водночас зміст цього права складають і обов'язки держави, фізичних та юридичних осіб не створювати небезпечних для життя і здоров'я умов довкілля, запобігати їх появі чи мінімізувати ризики їх негативного впливу на людину.

Об'єктивоване у Конституції України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля необхідно розглядати крізь призму законодавчо визначеної міри свободи, рівності і справедливості, яка має бути забезпечена державою у суспільних відносинах, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку з реалізацією фізичними особами права на природне, техногенне і соціальне середовище, яке має бути безпечним для життя і здоров'я людини.

В суб'єктивному значенні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля необхідно розглядати як законодавчо забезпечену можливість кожного постійно або тимчасово проживати чи перебувати у такому навколишньому природному, техногенному і соціальному середовищі, яке не спричиняє шкоди для здоров'я, дозволяє користуватись природними та іншими благами, виключає, запобігає або ж мінімізує настання негативних ризиків біологічного, екологічного, економічного, соціального, демографічного та іншого характеру.

Оскільки закріплене у ч. 1 ст. 50 Конституції України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля об'єктивно детерміноване невід'ємним природним правом людини на життя і здоров'я, то в теорії цивільного права таке право відносять до абсолютного особистого немайнового права, яке забезпечує природне існування фізичної особи. Загальні юридичні ознаки особистого немайнового права закріплені у ст. 269 ЦК України.

Водночас зміст особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я довкілля розкривається у ст. 293 ЦК України через такі складові: по-перше, фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення; по-друге, діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною; по-третє, кожен має право вимагати припинення такої діяльності; по-четверте, діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду; по-п'яте,

фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту); по-шосте, фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо.

Порівняно з наведеними нормами ЦК України у чинному екологічному законодавстві не розкривається еколого-правовий зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Тому еколого-правова сутність цього права достатньо повно висвітлюється в українській та зарубіжній науці екологічного права крізь призму реалізації конституційних та законодавчих гарантій здійснення такого права у сфері раціонального використання, збереження, відтворення, охорони природних ресурсів, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, компенсації шкоди за екологічним законодавством тощо.

У Основах законодавства України про охорону здоров'я здійснення конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля передбачає забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя територій і населених пунктів (ст. 27), створення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку (ст.28), збереження генофонду народу України (ст.29), запобігання інфекційним захворюванням, небезпечним для населення (ст.30).

Конституційне право на безпечне довкілля закріплено відтворено у інших актах національного законодавства України. Водночас ні в конституційному, ні у цивільному, ні у екологічному законодавстві не розкривається поняття «безпечне довкілля» як юридичної категорії.

У тлумачних словниках сучасної української мови термін «довкілля» розкривається у декількох значеннях, а саме як: а) «навколишнє середовище у відношенні до особи чи групи осіб, які в ньому перебувають»; б) природне навколишнє середовище, сукупність усіх живих і неживих об'єктів, що зустрічаються у певному регіоні без впливу людини; в) оточуючі люди щодо особи; г) навколишня місцевість; д) околиця.

Як бачимо, етимологія слова «довкілля» розкривається через поняття середовище і стосується людського життя у просторі і часі у навколишньому природному середовищі, тобто у біосфері, як зовнішній оболонці Землі, яка охоплює частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери, а також у середовищі, створеному внаслідок антропогенного впливу на біосферу, тобто у техносфері, а також перебування у соціальному середовищі, у якому живе і діє людина. Життєвий цикл людини у навколишньому середовищі відбувається у постійному взаємозв'язку «людина-довкілля», у якому навколишнє середовище людини у той чи інший момент за наявних чинників може чинити прямий чи опосередкований, негайний або віддалений позитивний або негативний вплив на людину, її здоров'я і життя. Так само і людина своїми діями може впливати на навколишнє середовище. Тому важливим для дослідження юридичної природи права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є врахування постійно діючої системи зв'язків «людина-довкілля», «людина-життя-довкілля», «людина-здоров'я-довкілля».

Наведені етимологічні значення терміну «довкілля» розкриваються у чинному екологічному законодавстві, зокрема у ст. 9 закону «Про ОНПС» йдеться про навколишнє природне середовище, суть якого визначається у ст.5 цього закону як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природних ресурсів, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Також законом до навколишнього природного середовища віднесені території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

У чинному земельному, містобудівному, цивільному, санітарно-епідеміологічному, трудовому, медичному та іншому законодавстві України поняття «довкілля» розкривається у значенні територій, населених пунктів, об'єктів містобудування, місця

праці, проживання, відпочинку, які можна віднести до поняття «техногенне середовище», або ж техносфера.

На основі аналізу норм чинного конституційного, адміністративного законодавства етимологічне значення терміну довкілля у правовому розумінні можна тлумачити як певну соціальну спільноту, яка становить окремі або ж об'єднані територіальні громади, адміністративно-територіальні одиниці, території з особливим правовим статусом тощо.

Відтак у юридичному значенні поняття «довкілля» є комплексною юридичною категорією, яка включає в себе навколишнє природне середовище (біосферу), техногенне середовище (техносферу), і соціальне середовище (сфера суспільного життя), яке за Конституцією України має бути безпечним для життя і здоров'я людини.

У чинному законодавстві України не розкривається поняття «безпечне» довкілля у контексті ст. 50 Конституції України. Також у чинному законодавстві не визначені критерії безпечного для життя і здоров'я довкілля. Тому вбачається, що основним критерієм для визначення поняття «безпечне» є відсутність небезпеки для людини, яку можуть створювати ті чи інші небезпечні фактори навколишнього середовища, або ж мінімізація настання небезпечних для життя і здоров'я ризиків від небезпечних природних, техногенних чи соціальних чинників навколишнього середовища.

Відповідно до ст. 50 закону України «Про ОНПС» екологічно небезпечним вважається такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. За цим законом основними критеріями якості або ж безпечності навколишнього природного середовища є екологічні стандарти і нормативи (ст. 31-33 закону «Про ОНПС»).

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи. Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

Згідно ст.1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» державні санітарні норми та правила, санітарно-гігієнічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-епідеміологічні правила і норми, протиепідемічні правила і норми, гігієнічні та протиепідемічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, санітарні регламенти (далі - санітарні норми) - обов'язкові для виконання.

Відповідно до ст. 2 закону України «Про основи містобудування» одним з головних напрямків містобудування є захист життєвого та природного середовища від шкідливого впливу техногенних і соціально-побутових факторів, небезпечних природних явищ, збереження культурної спадщини.

За цим законом при здійсненні містобудівної діяльності повинні бути забезпечені розробка містобудівної документації, проектів конкретних об'єктів згідно з вихідними даними на проектування, з дотриманням державних стандартів, норм і правил, розміщення і будівництво об'єктів відповідно до затверджених у встановленому порядку містобудівної документації та проектів цих об'єктів, раціональне використання земель та території відповідно до земельного законодавства тощо (ст.5 закону).

При цьому будівельні норми, державні стандарти, норми і правила встановлюють комплекс якісних і кількісних показників і вимог, які регламентують розробку і реалізацію містобудівної документації, проектів конкретних об'єктів з урахуванням соціальних, природно-кліматичних, гідрогеологічних, екологічних та інших умов і спрямовані на

забезпечення формування повноцінного життєвого середовища та якнайкращих умов життєдіяльності людини (ст. 16).

Відповідно до ст. 19 названого закону, при розробці та реалізації містобудівної документації суб'єкти містобудівної діяльності зобов'язані дотримуватись основних завдань та заходів щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів та екологічної безпеки територій, тобто дотримання встановлених природоохоронним законодавством вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, збереження та раціонального використання природних ресурсів, санітарно - гігієнічних вимог щодо охорони здоров'я людини, здійснення заходів для нейтралізації, утилізації, знищення або переробки усіх шкідливих речовин і відходів.

Закріплені у чинному законодавстві критерії безпечності довкілля за їх юридичною природою можна розглядати у якості кваліфікуючих ознак, за якими у встановленому законом порядку мають встановлюватись факти порушення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також визначатись підстави, форми, способи, порядок захисту такого права, включаючи й відшкодування шкоди, завданої таким правопорушенням, як це й передбачено ч. 1 ст. 50 Конституції України.

Проведений науково-теоретичний аналіз змісту норми ст. 50 Конституції України показує, що закріплене у ній право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди необхідно розглядати як соціальну цінність людини і державно-правове явище, яке визнається в суспільстві і має забезпечуватись державою шляхом законодавчого закріплення гарантій здійснення фізичними особами такого права та можливості юрисдикційного захисту у разі його порушення з відшкодуванням моральної і матеріальної шкоди.

Суб'єктами здійснення такого права є всі фізичні особи, яким за Конституцією України гарантуються рівні можливості кожному перебувати у безпечному для життя і здоров'я довкілля, вимагати насамперед від держави, а також від інших фізичних і юридичних осіб не заподіювати шкоду безпосередньо життю і здоров'ю людини, об'єктам навколишнього природного середовища, іншим об'єктам довкілля, своїми діями чи бездіяльністю не створювати загрози життю і здоров'ю людини, вимагати відшкодування заподіяної майнової, екологічної шкоди, а також компенсації моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Об'єктами здійснення такого права є довкілля, тобто складові елементи навколишнього природного середовища (біосфера - атмосфера, гідросфера, літосфера), техносфера (регіони міст, промислові зони, виробниче і побутове середовище) та соціальне середовище, вплив якого на людину має відповідати природним, а також законодавчо встановленим технічним, екологічним та іншим умовам безпечності її перебування у довкіллі.

За змістом суб'єктивне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля передбачає реалізацію таких законодавчо забезпечених можливостей: по-перше, постійного чи тимчасового перебування чи проживання в сприятливому навколишньому природному середовищі, безпечному для здоров'я і життя людини; по-друге, вимагати від держави, фізичних та юридичних осіб усунення будь-яких перешкод у здійсненні цього права відповідно до закону; по-третє, вимагати від фізичних і юридичних осіб припинення діяльності, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля; по-четверте, доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; по-п'яте, юрисдикційного захисту порушеного права з метою його поновлення (відновлення); по-шосте, здійснення захисту порушеного права шляхом відшкодування майнової та екологічної шкоди, а також компенсації немайнової (моральної) шкоди.

**ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ «РОЗУМІННЯ» У КОНТЕКСТІ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДИСКУРСУ СОЦІОЛОГІЇ, ФІЛОСОФІЇ, ПРАВА
(Б.КІСТЯКІВСЬКИЙ, Л.ПЕТРАЖИЦЬКИЙ, О.ЕРЛІХ)**

Омельченко В.Ю.

*(кандидат філософських наук, асистент Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

Анотація. В даній статті автор обґрунтовує переваги міждисциплінарного діалогу між соціологією, філософією і правознавством. З метою чого, автор осмислює аргументи «pro et contra» щодо розгляду соціології за взірцем природничих наук. Аналізує герменевтичний метод у контексті соціології права. Розглядає філософію права Б.Кістяківського; осмислює право як соціально-психічну реальність Л.Петражицького; аналізує поняття «живого права» О.Ерліха та вивчає засади історичної школи права. Обґрунтовує домінуюче значення філософії як методології розуміння щодо соціології права.

Ключові слова: соціологія права, живе право, суспільство, правова держава, філософія права, Б.Кістяківський, Л.Петражицький, О.Ерліх, Ф.Савіньї.

Аннотація. В настоящей статье автор обосновывает преимущества междисциплинарной связи между социологией, философией и правоведением. С целью чего, автор осмысливает аргументы «pro et contra» относительно рассмотрения социологии сообразно с образцом естественнонаучных наук. Анализирует герменевтический метод в контексте социологии права. Рассматривает философию права Б. Кистяковского; осмысливает право как социально-психическую реальность Л.Петражицкого; анализирует понятие «живого права» О. Эрлиха и изучает предпосылки исторической школы права. Обосновывает доминирующее значение философии как методологии понимания социологии права.

Ключевые слова: социология права, живое право, общество, правовое государство, философия права, Б.Кистяковский, Л.Петражицкий, О.Эрлих, Ф.Савиньи, Р.Иеринг.

Omelchenko V. Y. Philosophy as methodology of "understanding" in the context of interdisciplinary discourse of sociology, philosophy and law (B. Kistiakowsky, L. Petrazhitsky, A.Ehrlich)

In this article the author justifies the benefits of an interdisciplinary dialogue between sociology, philosophy, and jurisprudence. For the purpose the authoress interprets the arguments «pro et contra» for consideration of sociology in accordance with the model of natural-science. Analyzes and justifies advantages of the hermeneutic method in the context of the sociology of law. Critically comprehend the philosophy of law B.Kistyakovskogo. Interprets the right as a socio-psychological reality of the imperative type in the concept of L. Petrazhitskogo. Analyzes the concept of "living law" O.Ehrlich and studying conditions of the historical school of law F. Savigny, who interprets the law as a "national spirit". Substantiates the dominant role of philosophy as a methodology of understanding the sociology of law. Analytics and prediction are the functions of philosophy which are so essential for sociology of law. It is underlined the role and significance of the magnitude of philosophy in the structure illustrated above philosophical and legal studies, its ability to combine the variety of interpretations in severity concept, critically rethink and interpret past experience, analyze contradictions of dogmatic positive law. It is specified that the complete understanding of legal philosophy is impossible without the historical and philosophical component, which reestablishes communication of succession of ideas and concepts.

Keywords: sociology of law, living law, society, law-bound state, philosophy of law, B.Kistyakivsky, L.Petrazhitsky, E.Ehrlich, F. Savigny.

На нашу думку, сторінку досліджень царини соціології права слід розпочати з розставлення акцентів щодо методології її вивчення. Ми висуваємо гіпотезу, згідно якої філософія є однією з найефективніших методологій розумного пізнання, що дозволяє вивчати як природу соціальних відносин так і обґрунтовувати мовою «сильних аргументів» значущість права. На рахунок підтвердження даної тези, ми наведемо думку, А. Гейєра, який твердив, що функція філософії полягає у «розробці понять» [1, с.1], філософія має робити поняття чистими та ясними. Безперечно, що дана ідея А. Гейєра є цінною, втім аж ніяк не новою. Так, саме Г. Гегель репрезентував модель філософії як строгої науки, що оперує ясними поняттями. Філософія є наукою із строгим поняттєво-категоріальним апаратом, із джерел якої виводять підставу на самостійне існування й інші галузі знань і наук. «Філософія, саме тому, що вона є проникненням в розумне, і є осягненням наявного, і дійсного» [2, с.53]. На відміну від юриспруденції, яка за оцінкою мислителя зводиться до роботи із протиріччями, філософія покликана вивчати глибинні

засновки права і доводити їх достеменність у формі точного, конкретного, ясного поняття. Виходячи із такого підходу, ми пропонуємо розглядати філософію як дієву методологію «розуміння». Відповідно, ми стоїмо на засадах міждисциплінарного діалогу між соціологією, філософією і правознавством і будемо розглядати проблематику соціології права у масштабі соціогуманітарного дискурсу. Цілком очевидно, що право – це не лише кодекси нормативних зведень, але й «дзеркало» усіх суспільних процесів, що віддзеркалює культуру мислення спільноти, як її позитивні сторони так і усі можливі патології. Підтвердження цієї тези знаходимо у Б. Кістяківського (1868-1920), який зазначає наступне: «існування права – не в статтях і параграфах законів, надрукованих у кодексах, не в судових ухвалах і не в інших постановках органів влади, дотичних до правових питань, а у свідомості як цілої суспільності, так і поодиноких членів її» [3,с.98]. «Незаангажовані очі» є сліпими (мовою Н. Гудмена), ми завжди є упередженими і не можемо досягти рівня абсолютного пізнання. Загальновідомим є той факт, що базові категорії права такі як: права-обов'язки, свобода-відповідальність завжди є бінарними. Разом з тим залишається відкритим питання, як раціональні приписи позитивного права зробити дієвими і значущими для людей. Як досягти «ефекту дієвості» не зловживаючи механізмом санкцій і заборон? Зрештою, ключове завдання права не зводиться лише до його нормотворчої функції, адже право працює з «живими людьми, а не соціальними манекенами» (М. Алексєєв)[4], право повинно бути значущим для людей, тільки тоді воно буде дієвим. Як примирити теорію писаних правил із практикою розумних дій – це і є тим ключовим питанням, що формулює філософія відносно царини соціології права. Термін «соціологія права» був введений в науковий обіг у 1962 р. на V міжнародному соціологічному конгресі. В межах даної наукової розвідки ми будемо послуговуватись визначенням «соціології права», яке сформулював К. Жоль, згідно поглядів якого - це «система соціальних норм і відносин, що охороняється силою держави, яка надає відповідним нормам загальнообов'язковий, юридичний характер» [5, с.247]. Відповідно існують різні школи соціології права, зокрема, є італійська школа (А. Пагані, Г. Мартінотті, Е. Моріондо, Б. Леоні), французька (Е. Дюркгайм), польська (Л. Петражицький та його послідовники: Є. Ланда, Г. Піонтка, А. Подгурецький), австро-українська (Є. Ерліх), українська (Б. Кістяківський, Є. Спекторський). Перш ніж перейти до осмислення підвалин формування польської соціології права, варто згадати про основні постулати одного з теоретиків соціології як науки, а саме Е. Дюркгайма [6] – представника французької школи соціології. Останній вважав, що соціологія вивчає соціальну дійсність, яка характеризується специфічними властивостями, а соціальні факти існують незалежно від індивідів і домінують над ними. Це означає, що кожен з нас від народження отримує у спадок досвід попередніх поколінь у вигляді звичок, традицій, вірувань, які «сліпо» відтворюються і є нічим іншим як досвідом передсудів (пригадаймо Е. Гусерля, який бачив шлях виходу із природної настанови у застосуванні ейдетичної редукції в межах своєї концепції феноменології). Е. Дюркгайм говорить про два види соціальних фактів: матеріальні соціальні факти (система законодавства і механізм бюрократії) та нематеріальні (культура та соціальні інститути). Також можемо пригадати знаного представника вітчизняної школи соціології права - Б. Кістяківського, який наділяє поняття соціального життя такою характеристикою як стихійність. Як мислителя його цікавив не лише дескриптивний опис похідних наслідків, а перш за все пояснення їх першопричин. Б. Кістяківський приділяв прискіпливу увагу питанню методології наукового пізнання. Відтак, причину кризи соціальних наук вбачав у пануванні психологізму та у тому, що вони перебувають у «полоні соціальної філософії», в той час, як соціальні науки мають бути сконструйовані за принципом природничих наук і бути «чисто науковим знанням» [3,с.24]. Таким чином, Б. Кістяківський вважав, що соціальні науки мають набути свій статус об'єктивного наукового знання. Для цього необхідно переглянути методологію дослідження соціології та на підставі цього здійснити перегляд її поняттєво-категоріального апарату.

Дозволимо собі критично переосмислити вище зазначену ідею Б. Кістяківського щодо того, що соціологія має бути сконструйованою за взірцем природничих наук і наведемо деякі скептичні аргументи на рахунок цього. Даному питанню приділяє значну увагу, Г.-Г. Гадамер, який у роботі «Істина і метод» вказує на найбільш суперечливі методологічні колізії, які виникають при роботі із гуманітарним знанням. До числа яких і зараховує спроби представити методологію гуманітарного знання за «взірцем» природничих наук, де домінуючим постає індуктивний метод, а мета визначена пізнанням закономірностей [7, с.44]. Г.-Г. Гадамер застерігає від такої методологічної «плутанини» шляхом якої пішли Г. Гельмгольц і В. Дильтай. Перший з яких намагався обґрунтувати рівнозначність гуманітарних і природничих наук, однак обмежився лише розмежуванням двох видів індукції [7, с.46]. А.В. Дильтай долучився до звичного передсуду щодо того, що «природничі науки є взірцем для гуманітарних» наук [7, с.48]. На противагу такому підходу Г.-Г. Гадамер твердить, що в гуманітарних науках «ідеалом має бути розуміння самого явища в його однократній і історичній конкретності» [7, с.45]. У відповідності із таким підходом метою гуманітарного знання є пізнання передумов, які зумовлюють ті чи інші явища. Домінуючим є сам процес «розуміння» у тексті, взаємопорозуміння у діалозі, яке досягається шляхом проникнення до смислових пластів і це, за оцінкою, Г.-Г. Гадемера є нічим іншим як «мовним процесом» [7, с.447]. Відповідно, герменевтика є не просто мистецтвом, а методологією «розуміння». Досягнення рівня взаємопорозуміння з Іншим можливе в діалозі, а набуття значення «розуміння» в філософії позначається здатністю тлумачити та коментувати. Відповідно, ми вивчаючи питання соціології права також стоїмо на засадах герменевтичного методу «розуміння» та «тлумачення».

Перейдемо до осмислення поглядів Л. Петражицького (Leon Petrażycki)(1867-1931)[8], які заклали підвалини до дискусій та формування польського гуртка соціології права. Л. Петражицький був поляком за походженням, закінчив юридичний факультет Київського імператорського Університету Св. Володимира, а також був на стажуванні в Німеччині (Гайдельберзькому та Берлінському університетах). До речі, варто сказати декілька слів про роль «програм стажувань» у контексті розбудови вітчизняної освітньої системи. Берлінський університет заснований 1810 р. набув значення «взірця» університетської системи та науки для тодішньої Російської імперії. Стан освіти в Російській імперії за часів правління Миколи I зумовлений жагою запиту на розбудову національної університетської системи та утилітарною потребою формування резерву кадрів вихованих у лоні європейських наукових традицій. Звідси очевидно, що програми стажування закордон стали необхідною «цеглиною» для закладення фундаменту національної вітчизняної університетської системи за «взірцем» німецьких університетів Гайдельбергу, Мюнхену, Ляйпцигу, Галле, а особливо Берліну. Програми стажування «російських студентів» охопили географію більшості німецьких університетів, однак саме в Берлінському університеті сформувалася найбільша і найпродуктивніша «корпорація російських студентів» [9, с.136]. У даному контексті вживаючи поняття «російські студенти» ми маємо відзначити, що «про жодну національну або конфесійну диференціацію мова не йде...» [9, с.13]. А.Ю. Андрєєв, дослідник генези словосполучення «російські студенти» твердить, що ми як науковці не можемо твердо опертися на жоден із запропонованих нам критеріїв стосовно періоду історії Росії XVIII – першої половини XIX ст., ані на політичний, ані на територіальний, ані на національний. Останній критерій – національності взагалі не використовувався на даному історичному відтинку часу. Єдиним критерієм самоідентичності особи в Російській імперії була ознака віросповідання [9, с.13].

Повернімося до викладу поглядів Л. Петражицького, який 1892 р. захистив магістерську дисертацію за спеціальністю римського права у Київському імператорському Університеті Св. Володимира. В 1898 р. захистив докторську дисертацію, але вже у Петербурзькому університеті. З 1896 р. викладав у стінах Київського імператорського Університету Св. Володимира, а з 1897 р. стає приват-доцентом Санкт-Петербурзького

університету кафедри енциклопедії і філософії права. З 1898-1918 рр. очолював кафедру енциклопедії права Санкт-Петербурзького університету, з вересня 1905 р. по 1906 р. був деканом юридичного факультету. В 1921 р. емігрував до Польщі, де очолив кафедру соціології Варшавського університету. Створив юридично-соціологічну школу. Вважав, що сутністю права є емоції, переживання особливого типу, а саме атрибутивно-імперативного. Право поділяв на офіційне (яке санкціонується державою, є шаблоном і догматичним) та інтуїтивне (яке є динамічним, таким що адаптується до конкретної ситуації). Разом з тим, Л. Петражицький не ідеалізував інтуїтивне право. Відповідно, право – не є об'єктивною реальністю, а, навпаки, є своєрідною соціально-психологічною реальністю, що переживається і відтворюється конкретним суб'єктом права. Звідси, самоочевидно, що право є суб'єктивним сприйняттям соціальної реальності з усіма імовірними передсудами. «Право є психічним явищем і його елементи є елементами психічного акту» [8,с.22]. Погляди Л. Петражицького заклали підвалини для подальших дискусій, зокрема А. Подгурецький [10] писав про різні патології соціально-суспільних відносин на підставі чисельних прикладів ув'язнень.

Наразі зосередимо увагу на поглядах Ойгена Ерліха, які значно вплинули на розвиток вітчизняної соціології права. Ойген Ерліх (1862-1922) [11] народився в Чернівцях на Буковині. Навчався на юридичному факультеті Львівського та Віденського університетів. З 1896 р. обіймає посаду екстраординарного, а згодом 1900 р. ординарного професора римського права в Чернівецькому університеті (який на той час перебував у складі Австро-Угорської імперії). З 28 жовтня 1909 р. Ойген Ерліх запроваджує на юридичному факультеті Чернівецького університету новий навчальний курс з живого права. В межах якого поєднує правову теорію з психологією, соціологію з економікою, тобто курс живого права уособлював собою теорію міждисциплінарного дискурсу. В 1911 р. в одній із своїх чисельних статей вводить в науковий обіг поняття «живого права» (*lebendes Recht*). За ініціативи О. Ерліха в Чернівецькому університеті було створено кафедру філософії і соціології права. Інтерес до проблематики живого права для О. Ерліха був самоочевидним наслідком тієї соціальної реальності в якій він жив. Населення тодішньої Буковини вирізнялося національним різнобарв'ям і етнічним розмаїттям серед українців, росіян, угорців, румунів, словаків, австрійців, євреїв, що призвело до плюралістичного функціонування права. Так, офіційне судочинство було сформульоване німецькою мовою у відповідності до канонів австрійського імперського права. Разом, з тим, таке офіційне право не мало великого впливу на фактичне правове життя регіону, динаміка якого підпорядковувалась радше звичаям. «Навіть поверховий погляд на правове життя даного регіону переконує, що в повсякденній практиці кожного з названих народів діють абсолютно різні юридичні правила» [11,с.19]. Попри розмаїття правових культур, він вірив в існування універсального права, що об'єднує усі цивілізовані суспільства. Конструкція права, за О. Ерліхом тотожна правилам поведінки. У всіх правових системах є дещо спільне (правовий базис) і дещо специфічне (правова надбудова). Відповідно, у кожній правовій системі є своєрідності регіонального характеру, що відображаються на специфіці функціонування соціальних інститутів, якщо право не враховує умови свого функціонування, то воно приречено залишатися «правом в книгах». Ось чому видаються утопією спроби запозичити «рецепти» ідеальних правових систем і запровадити їх в іншому середовищі. Відповідно, побудова соціальних інститутів має виходити не з абстрактних ідеалів, а з джерел народного життя і саме соціології права належить торувати цей шлях. Звідси, О. Ерліх виводить відоме усім поняття «живого права», яке слід шукати «не в параграфах законів, а в шлюбних угодах, договорах про купівлю-продаж, винайм, кредити, іпотеки, в заповітах...» і т.ін. [11,с.485]. Ключовою точкою досліджень соціології права має бути царина живого права, дослідження конкретного, а не пошук абстрактного. Писане право грішить тим, що створює свою ідеальну реальність, але ж завдання правознавця полягає не в тому, аби створювати гіперреальність, а, навпаки, досліджувати реальне і конкретне. Таким чином, правові інституції ґрунтуються

не лише на правових нормах, а й на інших видах норм і соціальних стосунків. «Лише узгоджена робота усіх видів соціальних норм дає істинну картину дії механізму соціального буття» [11,с.110].

Вивчаючи доробок, О. Ерліха може скластися уявлення, що практика домінує над теорією. Для того щоб з'ясувати чи це є лише упередженням чи можливо достеменним фактом нам варто проаналізувати коло тих, хто впливав на становлення О. Ерліха як науковця. До такого кола належать засновники історичної школи права, зокрема Ф. К. фон Савіньї та Г.Ф. Пухта. Свій «сильний аргумент» на користь живого права, який полягає у тому, що право «не було створене виключно державою» [11,с.73]. О. Ерліх знайшов саме у джерелах історичної школи права. Попри таку прискіпливу увагу до царини живого права, О. Ерліх вважав, що одна з чільних переваг історичної школи права полягає у тому, що остання применшувала наукову цінність тих правових вчень, які орієнтувалися виключно на практичні цілі. В розмаїтті правових систем історичну школу права цікавив коефіцієнт наукової складової, їх цікавила сутність права, а не одна з його різнобарвних і варіативних форм. Очевидно, що будь-яке положення із царини практики потребує свого теоретичного обґрунтування. І право на таке критично осмислене та методологічно обґрунтоване судження належить саме філософії. Зазначимо про висхідні положення історичної школи права. У відповідності із поглядами останньої, джерелом права є «народний дух». Право не встановлюється законодавцем (системою законодавчої гілки влади), а формується «шляхом довільного органічного розвитку, з врахуванням культури, місцевих звичаїв і народного духу» [12, с.10]. На наш погляд, висхідні положення історичної школи права є досить суперечливими: якщо право залежить від розвитку народу, то чи не перетвориться воно на право ідентичностей? Право як одну з форм специфічного соціального досвіду, що відображає культурну специфіку, традиції, звичаєвість і відповідно передсуду певної культурної спільноти? Звичайно, що національне забарвлення притаманне будь-якому правовому ладу, однак чи варто вважати атрибут національності домінуючою ознакою права в цілому? Одну із засадничих робіт Ф. К. фон Савіньї «Про покликання нашого часу до законодавства і юриспруденції» (1814)[13] можна вважати маніфестом історичної школи права. Ф. К. фон Савіньї говорить про «картину реального розвитку права», наголошуючи, що не варто розглядати право як результат людської діяльності, навпаки, його слід розглядати як те, що дано апіорі, так само як мову і звичаї [12, с.75]. Тобто, адепт історичної школи права переконаний, що право є апіорно даним, а завдання дослідників має зводитись до розшифрування історичних слідів, тобто реставрації історичних фактів. Так, Р. Ієринг (критик історичної школи права) переконаний, що такі два елементи як національна складова та індивідуальність позначають стиль мислення Ф. К. фон Савіньї. Останній переконаний, що право буде значущим і дієвим лишень тоді, коли відображатиме своєрідну картину світу, відповідно і тип мислення конкретної нації. Ф. Савіньї переконаний, що ми маємо зберігати тісний зв'язок з минулим, аби кожне прийдешнє покоління не вигадувало свою картину світу. Кожній нації у спадок переходить історичний матеріал, певний генетичний код нації, відповідно розумна діяльність кожної епохи «має бути спрямована на перевірку цього матеріалу...на його оновлення і збереження його живим» [14, с.77]. Таким чином, в даній концепції (історичної школи права) цінність історичного матеріалу є вищою за діяльність осіб або законодавчу владу в цілому. Зауважимо, що аналіз історичного матеріалу не зводиться до його ідеалізації, в ньому шукають конструктивні елементи, причини причин, які уможливлюють усі інші похідні явища.

Р. Ієринг до числа досягнень історичної школи права зараховує боротьбу із «голим догматизмом і служінням авторитетам, а в історії права їй вдалося звільнитись від сліпого, некритичного поклоніння традиції...» [14, с.95]. В контексті осмислення засад історичної школи права звернемось до викладів Рудольфа фон Ієринга (1818-1892). Як правознавець, Р. Ієринга цікавить живе і реально функціонуюче право, де правовий порядок забезпечується боротьбою супроти несправедливості. Звідси, разуче несприйняття Р.

Ієрингом концепції історичної школи права Ф. К. фон Савіньї, Г. Пухта, згідно поглядів яких право виникає так само природно і невимушено, як і мова. Для Р. Ієринга право – поле боротьби інтересів супроти тих, хто намагається зберегти монополію власних інтересів. Він обґрунтовано доводить, що право не формується як «рослина», шляхом природної еволюції, навпаки, воно – створене людьми. Звідси, Р. Ієринг висновує, що наша готовність захищати право виявляє нашу правову зрілість і є індикатором якісного поступу нації. Саме в боротьбі за право загартовується правове почуття, правова відповідальність. Варто відзначити, що захист права, боротьба із свавіллям та правовим нігілізмом є «заповіддю морального самозбереження - обов'язком відносно суспільства», який набуває свого всезагального значення [15, с.24]. Неготовність встати на захист права тотожна моральній індиферентності. Більшість критичних зауваг на адресу історичної школи права зводяться до того, що остання нібито прагне підкорити сучасне право ідеалам минулого. При цьому не враховується той факт, що історичній школі властиво не звеличувати і ідеалізувати минуле, а лише критично переосмислювати та прискіпливо вивчати історичні факти. Ф. К. фон Савіньї, відповідаючи на подібні закиди щодо ролі історичного підходу, твердив наступне: «суть її полягає в рівноцінному визнанні цінності і незалежності кожної епохи, а найбільшого значення в ній надається лише тому, аби був усвідомлений живий зв'язок, що поєднує сучасність з минулим» [14, с.97], не розуміючи причин, ми лише будемо вдаватись до нескінчених інтерпретацій похідних явищ. Джерелами такого історичного матеріалу Ф. К. фон Савіньї визнає спадщину римського і германського права та усі їх похідні модифікації та інтерпретації [13, с.186]. Для того, аби послуговуватись матеріалом минулого, слід наново навчитись читати першоджерела та тлумачити їх. Ф. К. фон Савіньї висновує, що «наша теорія має стати більш практичною, а наша практика більш науковою» [13,с.190]. Приступаючи до опрацювання матеріалу, дослідник має актуалізувати своєю жагою запитів тексти минулого, до того ж «покликання науки полягає не в тому аби керувати життям, а в тому, аби оновлювати і удосконалювати його» [14, с.101]. З такої точки зору, ми можемо розглядати історичну школу права як одну з теоретичних настанов, яка стане у нагоді в контексті вивчення доробку О. Ерліха.

Розглянувши різні контексти і аспекти потрактувань феномену соціології права, варто зазначити, що динаміка соціальних змін не піддається чіткій диференціації, відповідно є відносною, тобто такою, що має свій термін призначення. Сучасне суспільство є відкритим, суспільством викликів, ризиків та змін, яке не можливо дескриптивно описати мовою алгоритмів та засобом чистої теорії. На наш погляд, межі соціології права та її метод емпіричного аналізу слід розширити міждисциплінарним діалогом з філософією. Цінність якої полягає в її здатності до критичного судження; в методології «сумніву і підозри»; в методології «розуміння» (мовою Г.- Г. Гадамера).

Оскільки, динаміку соціальних процесів неможливо зафіксувати і «законсервувати» в теорії, відповідно нам залишається послуговуватись пошуком причин та прогнозуванням похідних наслідків. Аналітика та прогнозування – це ті дві функції філософії, що стануть у нагоді соціології права.

Список використаних джерел

1. Гейер А. Краткий очерк истории философии права [Текст]/ А. Гейер. – Перев. с немецкого, под. ред. Н. Неклюдова. – СПб.: Тип. Н. Тиблена и К^о (Н.Неклюдова), 1866. – 151 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права [Текст] / Г. Гегель. – Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с. - (Филос. наследие).
3. Кістяківський Б. Вибране [Текст] / Б. Кістяківський. - Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». - К.: Абрис, 1996. – 512 с. - серія «Українські мислителі».
4. Алексеев Н. Н. Введение в изучение права [Текст] / Н. Н. Алексеев. – М. : Тип. Я. Г.Сазонова, 1918. – 184 с.
5. Жоль К.К. Социология (в систематическом изложении): Учеб. Пособие для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 431 с.- (Международная серия «Bibliotheca Studiorum»).
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии [Текст]. – Пер. с фр. и послесловие Л.Б.Гофмана. – М.: Наука, 1991. – 576 с. – (Социологическое наследие).

7. Гадамер Х. - Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики [Текст] / Х. - Г. Гадамер. - Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. - М.: Прогресс, 1988. - 704 с.
8. Петражицкий Л. Очерки философии права [Текст] / Л. И. Петражицкий. - СПб.: Тип. Ю.Н.Эрлих, 1900. - 138 с.
9. Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах XVIII – первой половины XIX века [Текст] / А. Ю. Андреев. - М.: Знак, 2005. - 432 с.
10. Podgórecki Adam. Zarys socjologii prawa. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. - 484 str.
11. Эрлих О. Основоположение социологии права/ Пер. с нем. М.В.Антонова; Под ред. В.Г.Графского, Ю.И.Гревцова. - СПб: ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. - 704 с.
12. Савиньи Ф. Система современного римского права [Текст] / Ф. К. фон Савиньи. - Т. I. - Пер. с нем. Г.Жигулина; Под. ред. О. Кутателадзе, В.Зубаря. - М.: Статут, 2011. - 510 с.
13. Савиньи Ф. О призвании нашего времени к законодательству и юриспруденции [Текст] / Ф. К. фон Савиньи// Система современного римского права. - Т. I. - Пер. с нем. Г.Жигулина; Под. ред. О. Кутателадзе, В.Зубаря. - М.: Статут, 2011. - С.128-207.
14. Иеринг Р. Историческая школа юристов [Текст] / Р. Иеринг// Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права. - Т. I. - Пер. с нем. Г.Жигулина; Под. ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. - М.: Статут, 2011. - С. 73-101.
15. Иеринг Р. Борьба за право [Текст] / Р. Иеринг. - Пер. с нем. П. П. Волкова. - М. : Тип. Грачева и К°, 1874. - 78 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДОЧИНСТВА

Пліш М.

(суддя)

Анотація: Автор розглядає теоретичні і практичні проблеми впровадження у законодавчу практику України принципу спеціалізації як передбаченої правової форми забезпечення справедливості правосуддя та законності судових рішень.

Ключові слова: судоустрій, принципи організації судів, принцип спеціалізації у судовій системі України.

Аннотация: Автор рассматривает теоретические и практические проблемы внедрения в законодательную практику Украины принципа специализации как определенной правовой формы обеспечения справедливости правосудия и законности судебных решений.

Ключевые слова: судоустройство, принципы организации судов, принцип специализации судебной системы Украины.

Summary: The author analyzes theoretical and practical problems of the judiciary specialization principle realization.

Key words: judicial system, judiciary principles, the judiciary specialization and principle in Ukraine.

Активізація зусиль Української держави у напрямі розгортання нового етапу судово-правової реформи зумовлює увагу як законотворців, так і суддівського співтовариства до переосмислення актуальних правових проблем організації і функціонування вищих спеціалізованих судів, у тому числі й у контексті перегляду відправних засад правового регулювання діяльності зазначених судових інстанцій.

Зокрема, особлива увага надається нині новим напрямкам демократизації судової влади, забезпечення державою прав і свобод людини і громадянина, усунення інституційних і функціональних недоліків у роботі цієї судової установи.

Проте, «незважаючи на позитивні здобутки, процес становлення незалежного адміністративного судочинства в Україні характеризується суперечливістю та непослідовністю. Даються взнаки консерватизм у підходах до реформування та брак чіткого бачення того, якою має бути дійсно демократична система адміністративного судочинства. За таких обставин адміністративні суди на сьогодні ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини у сфері публічного управління, рівень довіри до них з боку суспільства залишається вкрай низьким» [7].

На нашу думку, найсуттєвішою причиною названого явища є незавершеність напрацювання теоретико-методологічних засад організації та функціонування системи спеціалізованого судочинства.

Такими засадами видаються принципи соціальної справедливості і верховенства права, пріоритети судової влади у системі правової держави, врахування принципу поділу влади в організації та здійсненні судочинства, наукове забезпечення судово-правової реформи, принципи спеціалізації, інституційності та єдності організації правосуддя.

Аналізуючи як законодавство, норми якого регламентують процесуальні відносини у сфері судової адміністративної юрисдикції в Україні, так і практику його застосування зазначеними судами, А.О. Рибченко констатує наявність істотних проблем з реалізації принципу верховенства права, серед яких є перевага позитивістського підходу у правозастосуванні, відсутність керівних роз'яснень вищих судових інстанцій щодо правильного розуміння та застосування зазначеного принципу судами, неповна реалізація цього принципу у процесуальному законодавстві тощо [15, С. 4].

Звичайно, організація правосуддя, як і сама правова система будується на ряді відповідних принципів, тобто керівних начал, які визначають зміст, форми, особливості здійснення правосуддя та організації судової системи. Такими, окрім принципів розподілу влади, правової держави, правової визначеності, соціальної справедливості, верховенства права, є також принципи єдності судової системи та спеціалізації судів. У ряді робіт, присвячених осмисленню особливостей судово-правової реформи в Україні з врахування європейського досвіду, акцентується на тому, що реалізація згаданих принципів гарантує захист прав людини, сприяє повнішій реалізації права громадян на судовий захист, поглибленню знань суддів з окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню їх професіоналізму[13, С. 10]. Принцип спеціалізації поруч з іншими принципами організації судової влади абсолютна більшість вчених вважають одним із найважливіших в професійній діяльності суду, внутрішньо притаманним організації і діяльності судової системи як правозастосовчій інституції [8].

Дослідження цих проблем є не тільки відповіддю вчених та представників судового корпусу на запити практики судочинства, але й були спровоковані політичними обставинами, обумовленими ходом судово-правової реформи, змінами законодавства та широким обговоренням цих питань у суспільстві, потребами подальшої розбудови системи спеціалізованих судів в Україні, визначення місця і ролі у цій системі вищих спеціалізованих судів, рішеннями щодо ліквідації раніше існуючої системи адміністративної юстиції та Вищого адміністративного суду України.

В юридичній науці неодноразово наголошується на важливості диференціації в сучасних умовах судових процедур у контексті реалізації принципу спеціалізації судової діяльності,[22] а також на тому, що реалізація цього принципу допомагає захистові прав людини, сприяє повнішій реалізації права громадян на судовий захист, поглибленню знань суддів з окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню їх професіоналізму[13, С. 10] Відтак, “спеціалізація внутрішньо притаманна організації і діяльності судової системи як правозастосовчій інституції” [23].

Завдяки реалізації даного принципу поліпшиться доступність правосуддя, оскільки зацікавлені особи зможуть звернутися до більшої кількості судових органів; зросте якість ухвалюваних судових рішень у зв'язку з тим, що справи розглядатимуть більш кваліфіковані судді, які спеціалізуватимуться на розгляді певного виду справ [12, С. 7].

Отже, принцип спеціалізації в системі судоустрою сучасної держави є вагомою передумовою якісного судочинства, зменшення навантаження на суддів при одночасному дотриманні вимоги про простоту, і, як наслідок, ефективність судової системи;допомагає зменшенню судових помилок і збільшенню кількості законних та справедливих судових рішень [6, С. 17]; забезпечує вирішення окремих категорій юридичних спорів найбільш компетентними фахівцями, що дозволяє дати їм адекватну правову оцінку та винести справедливе рішення[14, С.29]; пов'язується з необхідністю глибокого вивчення та

правильного застосування суддями широкого масиву законодавчих актів, що використовуються для розгляду певної категорії справ у сфері управління [16, С. 37].

У юридичній літературі зазначається, що реалізація такого принципу вимагає, щоб кожний різновид судової юрисдикції здійснювали відповідні суди (цивільні, кримінальні, адміністративні тощо), в яких на підставі суб'єктного критерію може існувати також спеціалізація суддів [2, С.88].

Багато вчених сходяться на тому, що організація судів за принципом спеціалізації полягає у розмежуванні компетенції, поділі предмету діяльності судів на окремі сфери правосуддя та наступній диференціації за різними ознаками юрисдикцій, що логічно обумовлює побудову системи судів за їх спеціалізацією, сприяє поглибленому знанню суддями окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню професіоналізму суддів і, отже, більш надійному захисту прав і свобод людини і громадянина та юридичних осіб. Дехто з авторів таких конструктивних пропозицій, правда, потім зводить спеціалізацію суддів тільки до розподілу праці в конкретній судовій установі, закріплення суддів за певними категоріями справ, віднесених до юрисдикції даного суду [19, С. 9-12].

В.В. Городовенко обґрунтовує реалізацію принципу спеціалізації такими підходами: 1) спеціалізація як елемент побудови системи судів; 2) спеціалізація як принцип організації певної судової установи. Так, відповідно до першого підходу спеціалізація як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції означає організацію конкретних видів судів, що є елементами цієї системи, які наділяються відповідними повноваженнями, наявність яких дає можливість вирішувати справи, що є похідними від певного окремо взятого виду правових відносин. Для другого підходу характерним є розуміння спеціалізації у конкретній судовій установі, що означає визначення окремих суддів, які є спеціалістами або спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, що впливають із певного виду правовідносин [5, С. 13].

Один із відомих представників судового корпусу та вчений М.І. Смокович вважає, що створення системи спеціалізованих судів не є достатнім підтвердженням дотримання принципу спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції, оскільки ключовим у цьому питанні є чітке розмежування справ щодо їх належності до юрисдикцій відповідних спеціалізованих судів, а тому принцип спеціалізації забезпечує функціонування системи судочинства як комплексної системи інститутів, стадій та проваджень, в яких процедури, процесуальні дії повинні вчинятися за чітко визначеною процесуальною формою і не повинні суперечити одна одній [18, С. 30-31].

С.В. Глущенко вбачає призначення принципу судової спеціалізації у тому, щоб вирішити завдання організаційного наповнення судової системи. Він передбачає створення судових ланок з визначеною компетенцією у певних галузях матеріального права. Таким чином, сутність даного судоустрійного принципу полягає, на її думку, в тому, що в системі судів створюються певні підсистеми судових органів, уповноважених вирішувати справи певних категорій. Реалізація цього принципу: 1) дає підстави для створення окремих підсистем спеціалізованих судів; 2) дозволяє при здійсненні судочинства максимально врахувати особливості справ, що перебувають у провадженні відповідного суду; 3) надає додаткові гарантії справедливості правосуддя [3, С. 19].

Дослідниця також наголошує на тому, що принцип спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції може здійснюватися: 1) за її видами з утворенням систем спеціалізованих судів (галузева спеціалізація); 2) за суб'єктною ознакою; 3) у спосіб її визначення шляхом спеціалізації суддів у межах одного суду, в тому числі і вищого спеціалізованого суду. Тому спеціалізація судів і спеціалізація суддів з розгляду справ визначених категорій є поняттями нетотожними, оскільки останнє має продовження у побудові спеціалізованих судів за суб'єктним критерієм та використовується серед суддів, зокрема, і відповідного вищого спеціалізованого суду [3, С. 20].

Як бачимо, науковці сходяться в тому, що основною формою реалізації принципу спеціалізації судової системи є формування саме спеціалізованих судів. Так, Л.І. Фесенко під спеціалізацією судів розуміє створення певних судових органів (виду судів або їх системи), до компетенції яких належить вирішення певних спорів (справ) у визначеній сфері правовідносин за правилами відповідних судових процедур [20, С. 140].

Аналізуючи конституційний принцип спеціалізації судів України, він вважає, що саме відповідно до даного принципу в системі судів діють певні організаційно окреслені підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи окремих категорій, здійснюючи судочинство за нормами відповідних процесуальних законів. Реалізація принципу спеціалізації уможливорює утворення автономних судових ланок із спеціалізованою компетенцією у системі судів загальної юрисдикції [21, С. 10].

Водночас не варто, на наш погляд, ігнорувати і певні проблеми, що неминуче виникають за умов широкої зовнішньої спеціалізації судової системи: спрощення процедури призводить до послаблення гарантій захисту порушених прав; за умов комплексності сучасних правовідносин надто вузька спеціалізація є небажаною; виникають проблеми з розмежуванням компетенції між судами, що призводить до неможливості розгляду спору по суті або до його затягування; посилюються кадрові проблеми з наповненням спеціалізованих судів відповідними фахівцями; посилюється бюджетне навантаження за умов зростання кількості судів та збільшення чисельності суддів; виникають проблеми з визначенням підсудності конкретних судових спорів, що ускладнює судовий захист прав громадян [1, С. 13-14].

Отже, як ми переконалися принцип спеціалізації відіграє вагомий роль в організації системи судової влади, безпосередньо впливаючи і на виникнення вищих спеціалізованих судів. Разом з тим, на нашу думку, реалізація принципу спеціалізації, є правовим імперативом, який повинен мати органічне втілення не лише в організації відповідних вищих спеціалізованих судів, що очолюють відповідні ланки спеціалізованих судів, але і в такій організації їхньої діяльності, яка забезпечуватиме досягнення цілей такої спеціалізації на практиці.

Зокрема, така реалізація, на наш погляд, покликана, між іншим, слугувати втіленню в життя концепції “ефективного правосуддя” (Л.М. Москвич [10,11], А.О. Селіванов [17, С. 12-14]), яке, очевидно, повинне змінити неефективне, недоступне, неприйнятне судочинство і “вибіркове правосуддя”, яке викликало і продовжує викликати чимало нарікань як серед громадськості, так і серед представників самого суддівського корпусу сучасної України.

Між тим, як відомо, “реалізація принципів судової влади у вітчизняному законодавстві й правозастосовній практиці ускладнюється їх новизною для правової системи України” [4, С. 1].

Зазначене особливо стосується принципу спеціалізації, який уперше закріплений у Конституції України в 1996 р. і у наступних змінах до Основного Закону

Реалізація принципу спеціалізації обумовлює формування та діяльність вищих спеціалізованих судів як важливих елементів судової системи з огляду на роль останніх як обов’язкових елементів гарантування захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб, а також їх законних інтересів.

Через призму втілення на практиці згаданого принципу реалізується призначення спеціалізованих судів як гарантів забезпечення демократичної демонополізації судової влади.

Характерно, що в юридичній науці наголос робиться останнім часом на несуперечливості принципу спеціалізації принципів єдності судової системи, оскільки навіть за поліцентричної організації останньої всі суди повинні створюватися і функціонувати відповідно до законів, єдиних принципів організації тощо [11, С. 73-80]. Вважаємо, що в перспективі принцип єдності судової влади також має допомагати

уникненню конфліктів між різними видами спеціалізованих ланок єдиної судової системи держави.

Список використаних джерел

1. Аверченко Д.Г. Специализированные суды в системе органов судебной власти. Теоретико-правовое исследование. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 13-14
2. Бурак О.В. Організація системи спеціалізованих судів України в контексті конституційних приписів // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - №3 (16). – С. 88.
3. Глушенко С. Функциональные и организационные принципы судебной власти в деятельности Высшего специализированного суда // Закон и жизнь. – 2013. - №6. – С. 19.
4. Городовенко В. В. Принципи судової влади. Дис. ... докт. юрид. наук. – Х., 2012. – С. 1.
5. Городовенко В.В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя // Вісник Верховного Суду України. – 2008. - №1. – С. 13.
6. Гребенцов А.М. Развитие хозяйственной юрисдикции в России. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2001. – С. 17
7. Ковалевська Н. Проблема тлумачення принципу верховенства права в адміністративному судочинстві // [Електронний режим доступу]: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-167/>.
8. Куйбіда Р.О. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. - №9. – С. 82–91
9. Москвич Л. Принципи ефективної судової системи // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – №2 (61). – С. 103-11
10. Москвич Л.М. Проблеми підвищення ефективності судової системи. Дис. ... докт. юрид. наук. – Х., 2011. – 485 с.
11. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи. Монографія. – Х.: Фінн, 2009. – С. 73-80
12. Овечкин М.А. Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской Федерации. Конституционно-правовое исследование. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2006. - С. 7.
13. Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України “Про судоустрій України” / Селіванов А.О. (кер. авт. кол.), Є.В. Фесенко, Н.С. Рудюк та ін. / за наук. ред. А.О. Селіванова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 10.
14. Пилипенко Ю. С., Каримуллин Р. И. Российская судебная система в контексте нового Федерального конституционного закона // Журнал российского права. – 1998. - №1. – С. 29.
15. Рибченко А.О. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства. Дис. ... канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2013. – С. 4.
16. Салищева Н.Г., Хаманева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. – М., 2001. – С. 37.
17. Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності // Віче. – 2010. - №10. – С. 12-14.
18. Смокович М.І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 30-31.
19. Факас І.Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2009. – С. 9, 12.
20. Фесенко Л. Принцип спеціалізації судів у контексті судово-правової реформи // Право України. – 2011. - №6. – С. 140.
21. Фесенко Л.І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – О., 2011. – С. 10
22. Хомяков Г.А. Административный суд в Российской Федерации // [Електронний режим доступу]: <http://www.ksu.ru/infres/homyakov/h1.htm>
23. Шадура Д.М. Принцип спеціалізації у судочинстві та його зв'язок з судовою юрисдикцією // [Електронний режим доступу]: <http://www.shkrebet.com/ukr/article25.html>.

ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ В СФЕРІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Позняк О.П.

(магістр Навчально-наукового інституту права Університету ДФС України)

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Н.Б. Новицька

Анотація. В статті розглянуто поняття нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, визначено відмінності між цими поняттями. Автором виокремлено основні критерії розмежування нагляду за дотриманням трудового законодавства від контролю в цій сфері. Проаналізовано положення проекту Трудового кодексу та зроблено відповідні висновки щодо вдосконалення нагляду та контролю в сфері трудового законодавства.

Ключові слова: інтеграція, розмежування, нагляд, контроль, трудове законодавство, проект Трудового кодексу.

Аннотация. В статье рассмотрены понятие надзора и контроля за соблюдением трудового законодательства, определены различия между этими понятиями. Автором выделены основные критерии разграничения надзора за соблюдением трудового законодательства от контроля в этой сфере. Проанализированы положения проекта Трудового кодекса и сделаны соответствующие выводы по совершенствованию надзора и контроля в сфере трудового законодательства.

Ключевые слова: интеграция, разграничения, надзор, контроль, трудовое законодательство, проект Трудового кодекса.

Annotation. The article faces terms meaning of supervision and control concerning the following the labour legislation. It is determined differentiating between them. The author has already underlined the main criteria of supervision and control separation in this sphere. The Labour Code project has been analysed and relevant conclusions concerning labour laws in supervision and control sphere have been done.

Key words: integration, differentiation, control, supervision, labour legislation, project of the Labour Code.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 43 Конституції України, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю [1]. Це право є одним з основних соціально-трудових прав і передбачає можливість для громадянина заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Проте останнім часом значно збільшилась кількість порушень нормативних правил про працю всіма учасниками трудових та тісно пов'язаних з ними відносин. Як наслідок, ефективність захисту трудових прав, свобод та законних інтересів працівників сьогодні не відповідає цивілізованим стандартам, а отже, бажає кращого. Про це неодноразово відзначалось у науковій і публіцистичній літературі [2, с. 131].

Зокрема, за офіційними даними Державної служби з питань праці (далі - Держпраці) за останнє півріччя 2014 року з питань додержання мінімальних гарантій в оплаті праці перевірено 13 тис. 766 підприємств усіх форм власності. З них, на 343 підприємствах виявлені порушення розміру мінімальної заробітної плати.

В той же час, впродовж січня-травня 2015 року за постановами державних інспекторів з питань праці Держпраці взято участь у 318 перевірках на 307 підприємствах. В ході перевірок виявлено 976 порушень законодавства про працю, зайнятості та загальнообов'язкове державне соціальне страхування [3].

Сучасний етап функціонування трудових правовідносин характеризується стрімким розвитком законодавства покликаною адаптувати норми та інститути до вимог Європейського союзу, виключити положення, що є застарілими і не відповідають стандартам провідних європейських країн, виробити нові більш якісні підходи в регулюванні правовідносин, зокрема щодо захисту прав найманих працівників. Тому найважливішим завданням держави є доведення правових стандартів регулювання трудових відносин до рівня демократичної, соціальної та правової держави, проголошеної Конституцією України і характерної для провідних у соціальному відношенні європейських держав.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні здобутки присвячені нагляду і контролю знайшли своє відображення на дисертаційному рівні таких науковців, як В.М. Гаращук

[4], В.В. Жернаков, А.О. Замченко [5], А.С. Мельник, Є.М. Попович, О.Г. Серeda, А.О. Собакар, І.І. Шемелинець та інших.

Однак, на цей час, в умовах політики нашої держави щодо європейської інтеграції та розробки нового Трудового кодексу України, наукове надбання щодо наглядово-контрольної діяльності потребує вдосконалення в частині вироблення більш сучасних підходів в сфері праці та адаптації його до стандартів Європи.

Таким чином, проблематика нагляду та контролю в сфері трудових правовідносин нині є актуальною, що зумовлює необхідність проведення якісного дослідження даної теми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є аналіз доктринальних проблем розмежування нагляду та контролю в сфері трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві терміни «нагляд» і «контроль» у більшості випадків вживаються у поєднанні. Наприклад, норми щодо нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю в поєднанні містяться у главі XVIII Кодексу законів про працю України, а також в інших спеціальних нормативно-правових актах у сфері праці. При цьому нерідко в чинному трудовому законодавстві поняття нагляд та контроль закріплено як тотожні (зокрема, у п. 3 Положення про Державну службу України з питань надзвичайних ситуацій, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року №1052, закріплено, що відповідний орган забезпечує здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб) [6].

Водночас, у деяких актах поняття нагляд і контроль розмежовуються, хоч і закріплюються у поєднанні. У п. 1 Положення про Державну службу України з питань праці [7] закріплено, що Держпраці України «забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування...». В Законі України «Про охорону праці» [8] розділ VII має назву «Державний нагляд і громадський контроль за охороною праці», що вказує на розмежування нагляду і контролю.

Розмежування понять «нагляд» і «контроль» та їх функцій все ще залишається одним з найбільш дискусійних питань [9]. Це обумовлено наявністю різних підходів до визначення їх сутності та недостатнім нормативним регулюванням питання співвідношення відповідної компетенції щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності. Законодавець, при розробці нових або зміні існуючих нормативно-правових актів з питань нагляду і контролю практично не бере до уваги наукові розробки з цих питань. Тому інколи у нормативно-правовому акті при визначенні тих чи інших повноважень конкретного органу ідентичні функції позначаються або як наглядові або як контрольні.

Проте у науковій літературі досить багато є праць, в яких йдеться саме про не тотожність понять «нагляд» і «контроль» [10].

В.В Жернаков зазначає, що різниця між контролем та наглядом полягає в тому, що контроль як одна із функцій управління, суб'єкт управління контролює діяльність об'єкта по дотриманні норм і правил трудового законодавства, а нагляд полягає у перевірці спеціальним державним органом дотримання вимог чинного законодавства у сфері охорони праці [11, с. 237].

В. М. Гаращук також визнає існування певних відмінностей між контролем і наглядом, хоча одночасно і зазначає, що чинне законодавство знає випадки, коли контролюючий орган не має деяких з основних контрольних повноважень, що наближує його до нагляду (таке можна визнати за «зрізаний», або «неповний» контроль), а в діяльності прокуратури виявляється один з елементів контролю [4, с. 82]. На його думку,

контроль як форма державної діяльності відрізняється від нагляду тим, що він здійснюється повсякденно і безперервно, а нагляд - періодично, з чим не можна не погодитись.

Головне, на думку В. М. Гаращука, що відрізняє контроль від нагляду, це те, що контролюючий орган на відміну від наглядового, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта), а також те, що контролюючі органи (але аж ніяк не наглядові) мають право самостійно притягувати винних до правової відповідальності. Втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу та право самостійно притягати винних осіб до правової відповідальності і становлять основні відмінності контролю від нагляду [4, с. 83].

З точки зору В. І. Прокопенко, контроль – це організаційно-управлінська діяльність, що здійснюється вищими відомчими органами, профспілками, трудовими колективами, органами місцевого самоврядування. Він як перевірка дій власника проводиться не тільки з метою відповідності його дій трудовому законодавству, а й їх доцільності та ефективності, врахування передового досвіду організації роботи у певній галузі чи місцевості [12, с. 394].

О.В. Смирнов вважає, що контроль – це така діяльність уповноважених органів, яка спрямована на захист трудових прав працівників. У процесі контролю ці органи попереджають та виявляють порушення трудового законодавства, відновлюють трудові права працівників і притягують до відповідальності винних у порушенні цих прав [13, с. 357].

В свою чергу В.К. Колпаков вказує, що нагляд - це здійснення спеціальними державними структурами цільового спостереження за додержанням виконавчо-розпорядчими органами, підприємствами, установами й організаціями та громадянами правил, передбачених нормативними актами. Контроль є найбільш поширеним і дійовим засобом забезпечення законності. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює облік і перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції [9, с. 675].

На думку В.І. Прокопенко, під наглядом слід розуміти правову форму здійснення захисної функції по додержанню законності в трудових правовідносинах, відповідності дій власника підприємства або уповноваженого ним органу приписам трудового законодавства. Нагляд є особливою правозастосовною діяльністю. Орган, що здійснює нагляд, може вказати на допущені порушення, заявити подання щодо їх усунення, але не покарати, оскільки орган по нагляду не має відомчих повноважень щодо організації, яка перевіряється [12, с. 394].

Якщо контроль охоплює всі сторони діяльності підконтрольного об'єкта, зауважує А.П. Коренев, то сутність нагляду полягає в здійсненні спостереження за виконанням спеціальних правил і норм, установлених уповноваженими на це органами. Нагляд, як правило, має надвідомчий характер [14, с. 266].

Принципово іншою є думка А.О. Замченко. Науковець стверджує, що нагляд і контроль за дотриманням законодавства України про працю мають як загальні, так і специфічні особливості. І контроль, і нагляд можуть здійснюватись в однакових формах (перевірки, вимоги звітів, пояснень, надання вказівок та застосування санкцій тощо). Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства є різними методами, формами та способами забезпечення законності в регулюванні й реалізації трудових та тісно пов'язаних з ними відносин. Таким чином, контроль слід відрізнити від близького до нього виду державної діяльності - нагляду, хоча у них є ряд однакових рис, ознак, якостей та властивостей. Єдина у них і мета - забезпечення законності, попередження правопорушень та їх усунення [5, с. 39].

Водночас, ряд науковців вважає досліджувані поняття синонімами. Є. Старостяк визнає адміністративний нагляд різновидом надвідомчого контролю і визначає його як службову функцію по відношенню до нагляду взагалі [15, с. 19]. Д.М. Бахрах визначає, що

«важливу роль у досягненні цілей, поставлених перед суб'єктами виконавчої влади, відіграє контроль за дотриманням правових норм, тобто нагляд». [16, с. 244]. «Нагляд – це звужений контроль», констатують Д.М. Бахрах, С.Д. Хазанов та А.В. Дьомін [17, с. 432]. В.Є. Чіркін вважає, що «нагляд - це також контроль» [18, с. 11]. Такої позиції дотримуються І.П. Ільїнський і Б.В. Щетиніна [19, с. 42]. Є.В. Шоріна наголошує на тому, що «контроль - широке, збірне поняття» [20, с. 15].

Невизначеність термінів «нагляд» і «контроль» є частим явищем у сфері трудових правовідносин. Зокрема, ст. 260 КЗпП України містить назви органів, які вже давно не існують. Зокрема, повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної безпеки та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної безпеки здійснюються єдиним органом - Державною службою України з надзвичайних ситуацій.

В проекті Трудового кодексу України (далі - Проект ТКУ) окрему книгу присвячено контролю і нагляду за дотриманням трудового законодавства, в якій здійснено спробу розкриття понять державного нагляду і державного контролю за дотриманням трудового законодавства, а також розмежування функцій державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю. Зокрема, у ст. 346 Проекту ТКУ (має назву «Розмежування функцій державного нагляду і контролю») встановлено, що «органи державного нагляду проводять перевірки об'єктів нагляду, за результатами яких мають право давати роботодавцям обов'язкові для виконання приписи, припиняти експлуатацію підприємств, цехів, ділянок, машин, механізмів, устаткування, що створюють загрозу життю або здоров'ю працівників та притягати порушників до відповідальності у встановленому законом порядку» (ч. 2); «органи державного контролю проводять перевірки об'єктів контролю, за результатами яких мають право висувати перед роботодавцями вимоги щодо усунення порушень трудового законодавства та у разі їх невиконання – ініціювати притягнення винних осіб до відповідальності» (ч. 3) [21].

При цьому відповідно до ч. 1 ст. 344 Проекту ТКУ: «Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства, колективних договорів і угод здійснюється центральними органами виконавчої влади відповідно до їх повноважень, профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями в межах і в порядку, визначених законом». Державний нагляд за дотриманням трудового законодавства передбачає проведення уповноваженими органами виконавчої влади перевірок, постійного спостереження за дотриманням центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, роботодавцями вимог цього Кодексу, інших актів трудового законодавства, угод, колективних та трудових договорів (ч. 3). Державний контроль передбачає здійснення центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів АРК, органами місцевого самоврядування перевірок дотримання роботодавцями, які перебувають у сфері їх управління, вимог цього Кодексу, інших актів трудового законодавства, колективних угод, колективних та трудових договорів (ч. 4) [21].

О.Г. Середа, досліджуючи проект робить висновок про те, що нагляд та контроль у Проекті ТКУ пропонується відмежовувати за такими критеріями: наглядові органи мають право втручання в оперативну діяльність піднаглядних об'єктів, самостійно притягати винних до відповідальності; органи контролю не мають права втручання в діяльність підконтрольних об'єктів, а лише можуть висувати відповідну вимогу до роботодавця; не мають права самостійного притягнення винних до відповідальності [22, с. 500].

В цьому контексті варто підтримати і можливі критерії розмежування нагляду і контролю в сфері трудових правовідносин, розроблених та систематизованих О.Г. Середою. Зокрема науковець стверджує, що до числа спільних рис, доцільно віднести те, що нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства є основними функціями демократичної та правової держави і здійснюються з метою забезпечення законності при

реалізації прав, свобод та законних інтересів суб'єктів трудового права. Щодо відмінних рис, то нагляд носить зовнішню спрямованість щодо піднаглядних об'єктів: суб'єкти та об'єкти нагляду є елементами розбіжних системи органів. Контроль може здійснюватись і «всередині» системи (відомчий або внутрішньовідомчий контроль). Компетенція органів контролю включає можливість втручання в діяльність підконтрольного об'єкту, притягнення винних осіб до відповідальності. Нагляд обмежується констатацією певних фактів порушень трудового законодавства і включає лише можливість звернення наглядових органів до уповноважених органів з питанням про зміни в діяльності піднаглядного об'єкта, ініціацію питання про притягнення винних до відповідальності [22, с. 502].

Окрім того, серед науковців відсутній єдиний підхід щодо різновидів контролю та нагляду в сфері праці. Проте аналіз законодавства і практики його застосування дозволяє поділити нагляд і контроль на державний і громадський.

Як зазначає В.В. Жернаков, головна відмінність між державним наглядом і контролем та громадським контролем полягає в наявності у державних органів та інспекцій не лише контрольно-наглядових, а й владних повноважень, зокрема, давати власнику або уповноваженому ним органу обов'язкові для виконання приписи щодо усунення виявлених порушень, зупиняти діяльність підприємства або окремих його підрозділів у разі створення обстановки, небезпечної для життя і здоров'я працюючих, притягати винних до юридичної відповідальності. Натомість органи громадського контролю мають значні повноваження зі здійснення перевіркою діяльності щодо захисту трудових прав, проте не наділені засобами примусу. Усунути виявлені порушення, притягати винних до відповідальності вони можуть, звернувшись до компетентного державного органу [23, с. 302].

За змістом такої діяльності у сфері праці можна виділити: 1) загальний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю; 2) нагляд і контроль за охороною праці.

Окрім того, нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства здійснюється в двох сферах регулювання суспільно-трудова відносин: сфері встановлення умов праці й сфері застосування встановлених умов праці.

Згідно зі ст. 9 КЗпП України умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними. Разом з тим згідно із ст. 9-1 підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові, порівняно із законодавством, трудові й соціально-побутові пільги для працівників [24].

Іншою сферою наглядово-контрольної діяльності є застосування встановлених умов праці. Мова йде про відповідність правозастосувальних документів (наказів про прийняття, переведення, звільнення працівника та ін.) законодавству і локальним нормативно-правовим актам.

У свою чергу Н.Б. Болотіна стверджує, що при здійсненні наглядових і контрольних функцій за додержанням трудового законодавства відповідними органами використовуються різні види нагляду і контролю: попереджувальний, попередній, поточний і подальший, з чим не можна не погодитись [25, с. 690].

Попереджувальний нагляд і контроль здійснюється при встановленні локальних умов праці для того, щоб локальні норми не суперечили законодавству про працю.

Попередній нагляд і контроль сприяє запобіганню порушенням законодавства про працю, має місце переважно при застосуванні умов праці, здійснюваних власником спільно, за узгодженням або з урахуванням думки профспілкових органів або інших уповноважених на представництво трудовими колективами органів.

Поточний нагляд і контроль спрямований на запобігання порушенням законодавства про працю, виявлення допущених порушень і вживання необхідних заходів.

Подальший нагляд і контроль здійснюється при розгляді трудових спорів і виявленні вже допущених порушень з метою поновлення порушених прав працівників [25, с. 692].

Висновки. Отже, нагляд та контроль в сфері трудових правовідносин слід рахувати самостійними правовими категоріями, відмінність яких варто закріпити на законодавчому рівні.

На жаль, в проекті Трудового кодексу не до кінця усунуто проблему розмежування функцій нагляду та контролю. Законодавець проводить це розмежування лише за санкціями, які можуть бути застосовані до винних осіб.

Крім того, необхідно відмітити, що при розробці проекту Трудового кодексу України законодавець, на жаль, не взяв до уваги концептуальне бачення розмежування функцій наглядових та контрольних органів, розроблених професором В.М. Гаращуком. Видається, що саме при здійсненні наглядових функцій не має бути ніякого втручання в діяльність об'єкту нагляду. Тому книга сьома зазначеного проекту потребує чітких визначень та відмежування за змістом функцій нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, що позитивно вплине на підвищення ефективності діяльності контрольно-наглядових органів в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР із змін. та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Галич Р.В. Реалізація конституційного права працівника на захист : Монографія. – Дніпропетровськ: Форест, 2015. – 177 с.
3. Державна служба з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsp.gov.ua/>
4. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2003.
5. Замченко А.О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 171 с.
6. Положення про Державну службу України з питань надзвичайних ситуацій: Положення, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 №1052 із змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>.
7. Положення про Державну службу України з питань праці: Положення, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96 із змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF>.
8. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ із змін. і доп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
9. Колпаков В.К. Адміністративне право України: Підручник. / В. К. Колпаков. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 675.
10. Шемелинець І.І. Нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю: проблемні аспекти / І.І. Шемелинець, Д.Я. Семир'янов// МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС (ПРАВО, ДЕРЖАВА, ЕКОНОМІКА). - 2012. - № 3-4 (50-51). - С. 135-139.
11. Жернаков В.В. Правове регулювання праці: співвідношення трудового і цивільного права. / В. Жернаков // Право України. — 2000. — № 7. - С. 23-34.
12. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручн. / В.І. Прокопенко. – Х. : Консум, 1998. – 480 с.
13. Трудовое право: учебник / под ред. О.В. Смирнова. – М. : Проспект, 1997. – 418 с.
14. Административное право (Общая и Особенная части) / под ред. А.П. Коренева. – М. : МВД СССР, 1986. – 487 с.
15. Старостяк Е. Элементы науки управления/ Е. Старостяк. – М.: 1965.–423 с.
16. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов / Д.Н. Бахрах – М.: Изд-во БЕК, 1999. – 368 с.
17. Бахрах Д.Н. Административное право России: Учебник / Д.Н. Бахрах, С.Д.Хазанов, А.В.Демин – М.: Норма – Инфра-М, 2002. – 623 с.
18. Чиркин В.Е. Контрольная власть //Государство и право. – 1993. - №4. – С. 10-18.
19. Ильинский И.П., Щетинин Б.В. Конституционный контроль и охрана конституционной законности в социалистических странах //Советское государство и право. - 1969. - №9. – С. 40-44.
20. Шорина Е.В. Контроль и проверка исполнения – важные средства укрепления государственной дисциплины. – М.: Юрид. лит., 1978. – 318с.
21. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 №1658 із змін. і доп. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

22. Серета О.Г. Щодо співвідношення понять нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства / О.Г. Серета // Актуальні проблеми права: теорія і практика. - 2013. - №26.- С. 496-504.
23. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В.В. Жернаков, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. - Х.: Право, 2012. - 496 с.
24. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII із змін. і доп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
25. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 4-те вид., стер.-К.: Вікар, 2006. — 725 с.

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВІ ГРУПИ

Русаліна Л.
(підприсмець)

Анотація: У статті аналізуються законодавчі акти, які можуть юридичною підставою об'єднання підприємств на засадах сумісної діяльності та формування промислово-фінансових груп. Автор робить висновок, що промислово-фінансові групи в Україні або створюються на неформальних засадах, або ж підприємці взагалі відмовлялися від їх створення в силу недосконалості законодавства та жорсткого державного контролю, що і стало у кінцевому результаті однією із причин скасування Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні».

Ключові слова: промислово-фінансові групи, сумісна діяльність, Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні».

Аннотация: В статье анализируются законодательные акты, которые могут стать юридическим основанием объединения предприятий на основах совместной деятельности и формирования промышленно-финансовых групп. Автор делает заключение, что промышленно-финансовые группы в Украине либо создаются на неформальных принципах либо же предприятия вообще отказывались от их создания в силу несовершенства законодательства либо жесткого государственного контроля, что и стало в конечном итоге одной из причин отмены Закона Украины «О промышленно-финансовых группах в Украине».

Ключевые слова: промышленно-финансовые группы, совместная деятельность, Закон Украины «О промышленно-финансовых группах в Украине».

Annotation. In article it is analyzed the legislative documents that can be the legal basis of cooperation of companies for joint activity and for formation of industrial and financial groups. Author concluded that in Ukraine industrial and financial groups are created on informal agreements or companies declined the creation of such groups due to imperfection and hardness of national legislation that led to cancellation of Law of Ukraine "About industrial and financial groups in Ukraine".

Key words: industrial and financial groups, joint activity, Law of Ukraine "About industrial and financial groups in Ukraine".

Сьогодні промислово-фінансові групи є важливим сегментом будь-якої економіки. Однією із основних причин, якими обумовлена майже повна відсутність промислово-фінансових груп в Україні, є відсутність Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні». Але й у самому законі до його скасування не було норм, які б забезпечували належну державну підтримку створенню та діяльності цих груп.

Повертаючись до аналізу змісту Закону «Про промислово-фінансові групи в Україні» згадаємо влучну характеристику Н.О. Саніахметової, яка зазначала, що у теоретичному аспекті специфіка правового становища промислово-фінансових груп в Україні обумовлена їхніми особливостями як форм організаційного об'єднання можливостей різних суб'єктів господарювання за підтримки держави у вигляді інтеграції виробництва і фінансів, концентрації в одне ціле різних видів ресурсів, спрямованої на досягнення визначеної мети [10, С. 284].

Вже на початку першого десятиріччя цього тисячоліття наука визначила основні риси промислово-фінансових груп в Україні:

- промислово-фінансової групи відносяться до господарських організацій корпоративного типу;
- добровільність створення ПФГ обтяжена потребою у наданні згоди держави через рішення Уряду;

- законом передбачалися вимогами до учасників - наявність статусу юридичної особи;
- промислово-фінансові групи належали до господарських організацій, що здійснюють управління діяльністю (координацію) діяльності їх учасників та є вторинними структурами;
- у ПФГ у якості головної мети відсутня ціль одержання прибутку;
- законодавством передбачався різний склад учасників ПФГ (підприємства та інші господарські організації певної або різних галузей народного господарства);
- практика функціонування ПФГ в Україні ілюструвала їх тяжіння до монополізму, що обумовлювало необхідність погодження питання створення промислово-фінансових груп з Антимонопольним комітетом України і здійснення цим органом контролю за діяльністю ПФГ;
- за законодавством ПФГ в Україні не наділялись статусом юридичної особи [5, С. 291-292].

Проте, вже самі ці особливості містять у собі принципову суперечність з точки зору загальних засад цивільного права, оскільки його суб'єктами є лише фізичні та юридичні особи. Тому якщо промислово-фінансова група не були юридичними особами, то вони і не могли самостійно виступати як повноправні учасники цивільно-правових відносин. Саме тому Закон «Про фінансово-промислові групи в Україні» визначав, що право діяти від імені промислово-фінансової групи має виключно головне підприємство групи, а також те, що в Україні та за її межами інтереси групи представляє головне підприємство. Таким чином, говорити про те, що промислово-фінансова група є об'єднанням підприємств, установ, організацій слід дуже обережно, оскільки промислово-фінансова група за законодавством України не була класичним об'єднанням юридичних осіб, яке за своїм статусом є юридичною особою, а також забезпечує його збереження за членами цього об'єднання, що, зокрема, передбачалося Законом «Про підприємства в Україні» та Господарським кодексом України щодо асоціацій, концернів, консорціумів та корпорацій.

У зв'язку з цим, на наш погляд, більш юридично точним є визначення промислово-фінансових груп як об'єднання виробничих, фінансових, наукових та інших ресурсів підприємств, установ, організацій, що входять до її складу, для випуску певної кінцевої продукції, оскільки сама група не має статусу юридичної особи. Не утворюють члени групи і спеціальну юридичну особу, яка здійснює управлінську, організаційну та координаційну діяльність щодо кінцевої продукції групи, тобто об'єднання підприємств, установ, організацій у промислово-фінансову групу було їх неправосуб'єктним об'єднанням. Іншими словами, ПФГ за законодавством України були ресурсно-господарським комплексом, який формує, реалізує та розвиває виробничо-інвестиційну програму замкнутого циклу – від створення та випуску продукту, до його збуту, сервісу та оновлення [6, С. 37].

Тут варто згадати, що розрізняють дві основні форми організаційно-правової форми та два основні види зобов'язань за спільною діяльністю. При цьому спільна діяльність може бути спрямована на здійснення співробітництва у межах самостійного суб'єкта права – юридичної особи. Крім цього, учасники можуть обрати організаційно-правову форму їхньої спільної діяльності, що не передбачає створення юридичної особи. У цьому разі відносини, що виникають між учасниками, оформляються договором про спільну діяльність, який є юридичним фактом або підставою виникнення зобов'язання за спільною діяльністю і містить усі істотні та інші умови взаємовідносин сторін [7, С. 265]. При цьому слід зважити на те, що в обох випадках учасники добровільно чи вимушено поступалися часткою своєї самостійності та взаємовідносини між ними набувають ознак залежності [2, С. 210].

При цьому головною юридичною ознакою промислово-фінансових груп в Україні раніше було те, що український законодавець не надавав ПФГ статусу юридичної особи. За цих умов діяльність ПФГ за своєю природою була досить близькою до сумісної

діяльності, яка регулюється главою 38 чинного Цивільного кодексу України (ЦКУ). Згідно зі статтею 430 ЦКУ за договором про сумісну діяльність сторони зобов'язуються сумісно діяти для досягнення спільної господарської мети: будівництво і експлуатація міжколгоспного або державно-колгоспного підприємства або установи (що не передаються в оперативне управління організації, яка є юридичною особою), будівництва водогосподарських споруд і пристроїв, будівництво шляхів, спортивних споруд, шкіл, родильних будинків, жилих будинків і т.ін. Зрозуміло, що ПФГ утворюється не для будівництва жилих будинків та шкіл (не говорячи, вже про експлуатацію державно-колгоспного підприємства), проте головним при об'єднанні у ПФГ є спільна діяльність її учасників та головного підприємства по виробництву кінцевої продукції. До речі, саме тому договір, який мав укладатися учасниками та головним підприємством ПФГ за законодавством України отримав назву Генеральної угоди про сумісну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції ПФГ. Законодавча ж специфіка ж договору про сумісну діяльність у рамках ПФГ порівняно з іншими договорами про сумісну діяльність полягала перш за все в тому, що умови договору сумісну діяльність у рамках ПФГ регламентувалися законодавством більш жорстко і детально, ніж умови інших договорів про сумісну діяльність.

Свого часу В. Шретер писав, що об'єднання декількох осіб для спільного досягнення певної господарської мети зустрічається вже у глибокій старовині. Ідея спільних дій на підставі угоди там, де зусиль одного явно не вистачає для вирішення якогось життєвого завдання, сама по собі настільки проста та природна, що всюди, де ми зустрічаємо людину у суспільстві, ми зустрічаємо і договір товариства. Не має у минулому такого цивільного законодавства, яке не знало би інституту товариства [12, С. 463-474]. До цього можна додати, що ще у Інституціях Гая (II століття до н.е.) були досить детально викладені загальні положення цих договорів [8, С. 463-474].

Загальними ознаками договорів про сумісну діяльність визнаються [1, С. 174]:

- об'єднання двох або більше осіб (у цьому випадку договір матиме багатосторонній характер), яке не призводить до утворення юридичної особи;
- об'єднання вимагає як внесення певних вкладів, так і особистої участі кожного із суб'єктів договору в спільній діяльності;
- об'єднання створюється з метою одержання прибутку або іншої мети, не забороненої законодавством.

В свою чергу, О.В.Дзера та А.С.Довгерт виділяють наступні такі загальні риси договорів про сумісну діяльність [3, С. 755-756];

- вказана діяльність проводиться для досягнення будь-якої загальної (спільної) мети;
- сторони мають взаємні права та обов'язки (тобто сторона одночасно виступає у зобов'язанні і як кредитор, і як боржник), які опосередковані необхідністю досягнення загальної мети;
- майно учасників часто об'єднується у спільну власність;
- наявність у сторін договору про сумісну діяльність загального інтересу;
- чіткий організаційний характер;
- сама суть спільної діяльності, передбачає, як правило, певну зовнішню реалізацію, що вимагає від сторін вступати у відносини з третіми особами;
- тривалий характер зобов'язання із закінченням строку або з невизначеністю строку їх дії.

Таким чином, аналіз законодавства про сумісну діяльність дає підстави стверджувати, що промислово-фінансові групи в Україні де-юре були видом сумісної діяльності підприємств під жорстким державним контролем та регулюванням. Водночас, іноді висловлюються думки про те, що основою функціонування ПФГ може служити не один договір про спільну діяльність, а навіть ціла система договорів про таку діяльність, кожний із яких охоплює тільки тих учасників групи, які співпрацюють за даним

напрямок її діяльності [11]. Проте, на наш погляд, такий підхід характерний для “неформальних” ПФГ, а не для тих, які функціонували відповідно до закону.

На наш погляд, у наведених ознаках договорів спільної діяльності з точки зору віднесення до цих договорів угоди про промислово-фінансові групи окремої уваги заслуговують два моменти. Перший пов’язаний з наявністю загального майна учасників цього договору, а другий - з визначенням цього договору як організаційного.

Тепер кілька слів про об’єднання майна учасників договору про спільну діяльність як характерної риси цього договору. Якщо М.В. Венецька вважає цю умову обов’язковою, то О.В. Дзера та А.С. Довгерт зазначають лише, що майно учасників часто об’єднується у спільну власність. Звернемо увагу також на те, що за думкою А.Б. Савельєва договір про спільну діяльність по суті не вимагає об’єднання майна або інших вкладів учасників, достатньо лише домовитися про спільне досягнення будь-якої мети [9, С. 283]. Крім цього, слід згадати, що за ст.1130 Цивільного кодексу України прямо передбачено, що спільна діяльність може здійснюватись як на основі поєднання вкладів учасників (просте товариство), так і без поєднання вкладів учасників.

Зазначимо, що Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» прямо не встановлював, що у Генеральній угоді про сумісну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції промислово-фінансової групи необхідно було визначати порядок та умови проведення її членами внесення вкладів на здійснення спільної діяльності. Проте, слід погодитися з Н.О. Саніахметовою в тому, що серед інших умов, які сторони Генеральної угоди можуть внести до неї, згаданим Законом передбачався порядок та умови об’єднання майна [10, С. 288].

Оскільки учасники договору про спільну діяльність об’єднують у ньому свої вклади у спільну власність, це дозволяє віднести їх до майнових. Разом з тим утворення спільної власності не є метою договору про спільну діяльність, а виступає майновою передумовою для наступної діяльності учасників. Головне в ньому - формування особливого об’єднання осіб для здійснення ними спільної діяльності, що підкреслює організаційний характер договору. Таким чином, договір про спільну діяльність має не стільки майновий, скільки організаційний характер, що також є його специфікою на відмінність від інших договорів, які мають або лише майновий, або лише організаційний характер.

Таким чином, на наш погляд, промислово-фінансова група за Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні» виявилася об’єднанням виробничих, фінансових, наукових та інших ресурсів підприємств, установ, організацій, що входили до її складу, для випуску певної кінцевої продукції на підставі угоди про спільну діяльність, тобто вона були неправосуб’єктом об’єднанням юридичних осіб.

Слід зазначити, що серед договорів про сумісну діяльність як окремі їх види виділяються договори простого товариства та установчі договори. Крім цього, українському законодавству відомо ще одна досить специфічна різновидність договору про спільну діяльність - це договір про спільну діяльність за участю іноземного інвестора, особливості якого визначено у статтях 23 та 24 Закону «Про режим іноземного інвестування».

За думкою А.С. Довгерта договір сумісної діяльності, як він визначений у главі 38 чинного Цивільного кодексу України, є договором простого товариства [4, С. 759]. Відносно ж установчого договору, то він не тільки регулює взаємовідносини за спільною діяльністю (зокрема, відносини щодо створення юридичної особи та наділення її майном), а й визначає правовий статус юридичної особи, є складовою частиною установчих документів [4, С. 767]. Отже, головна відмінність між договорами простого товариства та установчими договорами полягає в тому, що, по-перше, установчий договір завжди спрямований на утворення юридичної особи. У зв’язку з цим договори про промислово-фінансові групи не можуть бути віднесені до установчих договорів. По-друге, внаслідок виконання договору простого товариства (у частині передачі майнових вкладів) його

учасники стають співвласниками (пайовими власниками) цього майна, а внаслідок виконання установчого договору єдиним власником всього майна стає новоутворенна юридична особа.

Таким чином, Генеральну угоду про спільну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції промислово-фінансової групи можна було би визначити як угоду простого товариства. Проте, на нашу думку, це не зовсім так з наступних причин. По-перше, це пов'язано з тим, що угода про промислово-фінансову групу може безпосередньо і не передбачати об'єднання майна її членів у спільну власність. Можемо згадати, що згідно зі статтею 2 Закону «Про промислово-фінансові групи в Україні» взаємні зобов'язання головного підприємства групи та інших її учасників щодо виробництва проміжної продукції промислово-фінансової групи можуть бути оформлені двосторонніми угодами про поставки проміжної продукції або надання відповідних послуг. У зв'язку з цим цілком допустиме виникнення таких промислово-фінансових груп, у членів яких спільне майно не утворюється, а кінцева продукція збирається на головному підприємстві із проміжної, яка поставляється на головне підприємство на підставі відповідних договорів поставки та надання послуг.

Друга причина, за якою договір промислово-фінансової групи не варто розглядати як договір простого товариства полягає, на наш погляд, в тому, що за договором простого товариства його учасники ведуть спільні справи за загальною згодою. Це означає, що вирішення всіх питань спільної діяльності вимагає одностайності учасників. Причому учасники договору про просте товариство можуть доручити керівництво їх спільною діяльністю одному із учасників, що за звичаєм оформлюється договором доручення. Натомість, за договором про промислово-фінансову групу право діяти від імені групи мало лише головне підприємство, яке також представляло інтереси відповідної промислово-фінансової групи не в силу доручення інших учасників групи, а в силу спеціальної норми чинного раніше Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні». Таким чином, на наш погляд, більш доцільним є розгляд Генеральної угоди про спільну діяльність щодо виробництва кінцевої продукції промислово-фінансової групи як окремого специфічного виду договорів про сумісну діяльність, характерними ознаками якого виступають наступні ознаки:

- ведення спільних справ промислово-фінансової групи на підставі доручається головному підприємству групи;
- спільна власність учасників промислово-фінансової групи може утворюватись, якщо це передбачено договором про промислово-фінансову групу;
- промислово-фінансова група має спеціальну мету, для досягнення якої вона і утворюється - випуск певної кінцевої продукції;
- промислово-фінансова група створюється тільки для виконання певної державної програми чи проекту.

Слід зазначити, що у законодавстві інших країн відомі утворення промислово-фінансової групи, учасники якої створюють її головне підприємство як юридичну особу. Саме по такому шляху їх розвитку пішов російський законодавець, що, до речі, стало одним із чинників більш жвавого розвитку цих груп у Росії.

Варто зазначити, що держави-учасники СНД 6 березня 1998 року уклали спеціальну Конвенцію про транснаціональні корпорації, яку Україна ратифікувала згідно з відповідним Законом від 13 липня 1999 року. Вказана Конвенція встановлювала загальні засади співробітництва її учасників у сфері створення та діяльності транснаціональних корпорацій, до яких за статтею 2 Конвенції відносяться юридична особа або сукупність юридичних осіб, які:

- мають у власності, господарському віданні чи оперативному управлінні відокремлене майно на територіях двох або більше сторін;
- утворені юридичними особами двох і більше сторін;
- зареєстровані як корпорації у відповідності з цією Конвенцією.

Отже, ми є свідками системних протиріч між чинним раніше Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні» та Конвенцією СНД про транснаціональні корпорації, яка ратифікована Україною. Впливає, що промислово-фінансові групи в Україні із залученням іноземного капіталу можуть утворюватись на підставі названої Конвенції.

У цієї ж статті спеціально уточнено, що поняття «транснаціональна корпорація» за цією Конвенцією включає до себе різні транснаціональні структури, в тому числі фінансово-промислові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства з іноземною участю і т.п. Стаття 8 Конвенції передбачає, що сторони можуть на паритетній основі застосовувати заходи, що не суперечать їх законодавству, та спрямовані на стимулювання створення та діяльності корпорацій, в тому числі на: надання державних гарантій для залучення різного роду інвестиційних ресурсів, включаючи заставу; здійснення безмитного ввезення та вивезення обладнання, продукції, робіт, послуг та переміщення капіталу між учасниками корпорації; скасування подвійного оподаткування учасників корпорації на території сторін, де діє корпорація чи її підприємства-учасники.

На нашу думку, корисним для підвищення ефективності утворення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні стало би надання їм права утворювати головні підприємства з статусом юридичних осіб. За Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні» ці угруповання утворювалися та діяли як неправосуб'єктні об'єднання їх учасників на підставі договору про спільну діяльність у межах промислово-фінансової групи.

Звідси логічний висновок: недосконалість Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні» провокувала небажання суб'єктів підприємницької діяльності або об'єднуватися у неформальні ПФГ або ж взагалі відмовлятися від об'єднання інституційного капіталу.

Список використаних джерел

1. Венецька М.В. Сумісна діяльність// Договір у цивільному і трудовому праві [Текст] : довідник / Я. М. Шевченко [та ін.] ; ред. Ю. С. Шемшученко, Я. М. Шевченко ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - К. : Видавничий Дім "Юридична книга", 2000 . Ч. 1. - [Б. м.] : [б.в.], 2000. - 278 с.
2. Вінник О.М. Шляхи вдосконалення господарського законодавства України з питань правового становища господарських суб'єктів як основної ланки економіки України. В кн.: Концепція розвитку законодавства України. Матеріали науково-практичної конференції. -Травень 1996 р., Київ. - С. 208-210.
3. Дзера О.В та Довгерт А.С. Поняття та основні види зобов'язань за спільною діяльністю// Зобов'язальне право. За ред. О.В.Дзери - Київ. - 1998 - С.755-756.
4. Довгерт А. С. Поняття та основні види зобов'язань за спільною діяльністю. Договір простого товариства. Установчі договори. // Цивільне право України/ Підручник: Кн.2 / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 640 с.
5. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К., 2003. – 198 с.
6. Костицький В. В. Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К., 2003.
7. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності [Текст] : Навч.посібник / В. В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 556с.
8. Римское частное право// под ред. Новицкого И.Б. та Перетерского И.С. – М. - Юрист, 1994 - 544 с.
9. Савельев С.А.. Договор простого товарищества в российском гражданском праве// Актуальные вопросы гражданского права. – Москва – 1998 – С.283.
10. Саніахметова, Н. О. Підприємницьке право [Текст] / Н. О. Саніахметова. – К. : А.С.К., 2001. – 704 с.
11. Финансово-промышленные группы и конгломераты в экономике современной России. Фонд «Центр политических технологий». Руководитель проекта И.М.Бунин. - [Електронний режим доступу]<http://www.nns.ru/analytdoc/fpg.html>
12. Шретер В. Н. Советское хозяйственное право (право торгово-промышленное). - м.; л., 1928. - 332с.

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ І НАУКИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Сердюк Н.А.

(голова Київської міської організації «Асоціація українських правників», кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету)

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу відродженню духовності, яку необхідно починати з розвитку національної освіти. Сама система освіти на Україні повинна в прискореному порядку створити набір істинних знань на основі найсучасніших досягнень науки, а в їх основі повинні лежати знання наших предків, що дозволили їм вижити в суворих умовах минулих століть. Автор акцентує увагу, що якість життя залежить від матеріальних умов приблизно на третину, а на дві третини – від духовних та інтелектуальних факторів: високих ідеалів, відчуття свободи і справедливості, якості освіти, залучення до культури та інші. Визначено, що пріоритетним напрямком соціальної держави у формуванні промислово-технологічного потенціалу є створення потужної науково-дослідної бази.

Ключові слова: соціальна рівність, національна освіта, система освіти в Україні, вищі навчальні заклади, фінансування освіти

Annotation. Social may be state that in its development has reached a certain level, and, above all, overcame social stratification of society, "lost" needy population.

Quality of life depends on the material conditions, and also from spiritual and intellectual factors: high ideals, a sense of freedom and justice, quality of education, acculturation and others.

The revival of spirituality must begin with the development of national education, and the education system in Ukraine shall as soon as possible a set of true knowledge, which is based on the latest achievements of science. And they are based on knowledge of our ancestors, which allowed them to survive in the harsh conditions of past centuries.

For this purpose, we need to to introduce segregation of boys and girls due to the prevailing situation in society of violence, physical and informational dictates of tyranny.

In educational establishments of higher education should be a powerful experimental base of scientific research combined with pilot production. So the way higher education - is the transformation of universities in industrial parks (manufacturing high technology), technical and scientific city (research centers and manufacturing high technology areas where there is a social and recreation).

Our young people getting education, leaving the country *in search of a better* life, traveling abroad. Attached by us the money in training professionals working in other states. We do not expect compensation costs for "free" training smart our heads when leaving their work to other countries, to create fund education funding through the sale of our intellectual resources. Although it is a problem of global importance.

The creation of jobs and a worthy wages - a guarantee that young people will work at home, although it is not the entire list of the factors that attracted people to live in a particular place, also important infrastructure items, communications, recreation. This is one of the main goals state that protects its resources, and especially intellectual, which is the basis for future development of the country and nation.

Spirituality of nation in education seen in relation to the organization of its education system, its availability and quality, the ability to receive it for life, thus continuously improving their knowledge base, which is the basis of actions of society, providing it development.

The priority direction of the welfare state in the formation of industrial and technological potential is creation a strong research base.

First, it is one of the areas where you can create many new jobs, bringing the state a significant profit. Secondly, this environmentally friendly workplaces that do not harm the environment. Third, those jobs, develop the intellect of the nation. Fourth, this production, allowing save significant natural resources needed to future generations. Fifth, it is an attractive job for young people, the results of which they could be proud, as national achievements. Ukraine still has considerable potential scientific research that allows for a short period of time within 5-7 years to provide a significant improvement of life materially and culturally and turn the country into a blooming garden.

Keywords: social equality, national education, the education system in Ukraine, universities, education funding

У сучасних конституціях багатьох країн продекларовано, що вони (держави) є соціальними. Єдиної думки щодо визначення терміну “соціальна держава” на сьогодні не існує. В основному, всі визначення цього поняття ґрунтуються на проведенні державою соціальної політики та виконанні соціальних функцій. Але, необхідно визнати, коли на

певному етапі свого існування держава лише проводить соціальну політику, то вона ще не є соціальною. Соціальною може бути держава, яка в своєму розвитку вже досягла певного рівня і, в першу чергу, поборолася соціальне розшарування суспільства, “позбулася” нужденних верств населення.

В більшості випадків, науковці наголошують на сутнісних характеристиках соціальної держави, говорячи, про соціальну допомогу “нужденним верствам населення” [1, 78; 2, 8], гарантуванні “кожному прожитковий мінімум для гідного існування” [3, 54-55], про “оподаткування для здійснення виплат... бідним у формі виплат на основі перевірки матеріального стану...” [4, 7-8]. Але, за наявності таких верств населення, не можна говорити про державу, як про соціальну. Така держава тільки-но стала на шлях побудови соціальної держави. Тому, соціальною держава може бути, тоді коли вона виконає основні завдання і функції соціальної держави, а її населення буде мати встановлений державою належний соціальний захист.

Проблемами побудови соціальної держави, співвідношення соціальної та правової держав займаються вчені різних країн серед яких Барр Н., Берг А., Б'юкенен Дж., Головащенко О., Данич О., В. Костицький, Мілецький В., Панкевич О., Севрюков Д., Сіленко А., Скрипнюк О., Феррер М., Халс М., Хіндрікс Дж., Хома Н., Шульженко Ф., Якубенко В.

Істинно соціальна держава – це держава, де соціальна політика спрямована на задоволення інтересів народу не за залишковим принципом, а як головний обов'язок влади. Що б в житті не трапилося, ніхто не повинен опинитися в принижуючій бідності. Всім повинні бути надані умови гідного існування. З цією метою з громадських фондів безкоштовно задовольняються базові життєві потреби, забезпечуючи гарантії справедливої соціальної рівності. Одночасно кожній людині надається свобода підвищення індивідуального благополуччя за рахунок власної праці. Тим самим, гарантується справедливість соціальної диференціації, стимулюючої дух творчого змагання.

Якість життя залежить від матеріальних умов приблизно на третину, а на дві третини – від духовних та інтелектуальних факторів: високих ідеалів, відчуття свободи і справедливості, якості освіти, залучення до культури та інш. І не завжди вони йдуть паралельно. Щоб бути інструментом політичного управління, якість життя повинна мати чіткі показники. Такими є найважливіші людські цінності (виражені в статистичних індикаторах): – саме життя (його тривалість); – відтворення роду (народжуваність); – наявність сенсу життя (крайній ступінь безвихіддя – самогубства); – доброта відносин між людьми (крайній ступінь нелюдяності – вбивства); – справедливість розподілу власності (індикатор несправедливості – грабежі, розбої) та ін. [5, 18]

Відродження духовності необхідно починати з розвитку національної освіти, сама система освіти в Україні повинна в прискореному порядку створити набір істинних знань на основі найсучасніших досягнень науки, а в їх основі повинні лежати знання наших предків, що дозволили їм вижити в суворих умовах минулих століть. Водночас, освіта є складовою частиною духовності людини і від її рівня залежить якість людських ресурсів тієї чи іншої держави. У добу інформаційних технологій неможливо бути цивілізованою державою без наявності освітнього комплексу, покликаного здійснювати високоефективну підготовку громадян. Система освіти, як складова частина духовності, повинна вирішувати завдання, пов'язані із забезпеченням систематизації знань, створенням навчальної літератури, розробкою методики викладання, підготовкою викладацького складу та забезпеченням матеріальної бази процесу навчання. Крім цього, необхідно займатися підготовкою наукових кадрів та перепідготовкою фахівців, які отримали освіту, щоб нація не відставала від рівня цивілізаційних знань, які постійно збагачуються. Для обміну науковою інформацією необхідно проводити конференції, симпозіуми, виставки і брати участь в них, публікувати праці з науковим дослідженням вітчизняних вчених і переводити зарубіжних авторів, практикувати творчий обмін

фахівцями з іншими країнами. По-перше, це піднімає імідж країни, а по-друге, дає можливість знайомитися з передовими знаннями.

Необхідно активно переходити на нові технології в освіті. Вона повинна набути рис індустріальності. Школи варто перетворити на центри, подібні Артеку, які повинні розташовуватися і національних парках або заповідних зонах. У таких центрах можна здійснити концентрацію сучасних технічних засобів, чого не дозволяють зробити наші школи-маломірки, стиснуті житловими і виробничими кварталами. У центрах є можливість розмістити зали (лекційні, комп'ютерні, танцювальні, технічні...) та ефективно їх використовувати. З'являється можливість здійснення технічної підготовки хлопців основам моделювання та технічної творчості, де знайдеться місце картингу та автомобілям, тирам, басейнам, авіатехніці (планери, легкі літаки), кінного спорту, радіоелектроніці, маршрутами по виживанню і т.п. У таких центрах повинні працювати не лише педагоги, а й вихователі з позакласної роботи, медики, інженери і фахівці різних напрямків діяльності – це ціла індустрія виховання підростаючого покоління. Сьогодні ми про таке виховання і навчання взагалі не говоримо. Ми повинні піклуватися про майбутнє нашої країни, про наших дітей. Саме вони продовжать будувати соціальну державу, основу, якої в наших силах закласти вже сьогодні тим самим забезпечивши собі гідну старість.

У підготовці людських ресурсів слід виділити ряд етапів: дошкільний період, шкільний, професійно-технічне навчання, спеціально-технічне, вища освіта, наукова підготовка, перепідготовка. Викладання необхідно здійснювати в потужних індустріальних центрах нового типу, оснащених матеріально-технічною базою з новітніх зразків, де учень міг би ознайомитися зі складними технічними засобами, активно відпочивати і розвиватися, отримувати якісне харчування, форму для занять і перебувати під наглядом лікарів і фахівців. Необхідно розробити нормативи оснащення таких центрів матеріальною базою, яка повинна оновлюватися при моральному старінні її елементів.

Слід ввести роздільне навчання хлопчиків і дівчаток у силу сформованої в суспільстві обстановки насильства, фізичного диктату та інформаційного свавілля. Це створить між ними певну дистанцію, що усуне фізичну взаємодію і виникнення конфліктних ситуацій. Це буде виховувати у дітей та підлітків загальноприйняті норми моралі й відповідне ставлення – повагу до особистості та гідності один одного. Роздільне навчання було скасовано більшовиками.

Намагаючись зрівняти у правах чоловіків і жінок, вони не врахували, в першу чергу, фізіологічні особливості обох статей, що призвело до багатьох проблем зі здоров'ям і успішності у навчанні.[6]

У вищих навчальних закладах повинна бути потужна експериментальна база наукових досліджень, об'єднана з дослідним виробництвом. Ці установи повинні стати технопарками, де функціонують виробництва, і техноцентрами, де студенти не тільки працюють, а й повноцінно живуть. Традиційне сидіння за лекційними столами сьогодні втрачає свій сенс, коли існують інформаційні системи передачі знань, але знання без практики залишаються мертвим вантажем, оскільки практика – критерій істини. Тому, шлях вищої освіти – це перетворення вузів в технопарки (виробництва високих технологій), технічні і наукові міста (наукові центри та виробництва високих технологій, де є зони соціальної сфери та відпочинку). Таке переоснащення має стати метою інвестиційних програм держави, яка намагається реанімувати діюче виробництво, що не має того ефекту, який досягається при фінансуванні розвитку освіти і науки. Це десятки тисяч робочих місць, це високі технології, це престиж і імідж країни, це молода еліта нації, її майбутнє.

Наша молодь, отримуючи освіту, залишає країну у пошуках кращої долі, виїжджаючи за кордон. Вкладені нами гроші в навчання фахівців працюють на інші держави. Ми не передбачаємо компенсації затрат за “безкоштовну” підготовку наших

розумних голів при від'їзді їх на роботу в інші країни, щоб формувати фонд фінансування освіти за рахунок продажу наших інтелектуальних ресурсів. Хоча це проблема світового значення, але розвинені країни мовчать про це, адже їх такий стан справ в умовах ринкової економіки влаштовує. Тому створення робочих місць і гідна заробітна плата – гарантія того, що молода людина залишиться працювати на батьківщині, хоча це не весь перелік факторів, який приваблює людину до життя в конкретному місці, важлива й інфраструктура побуту, комунікацій, відпочинку. Це одне з основних завдань держави, яка береже свої ресурси, а особливо, інтелектуальні, що є основою майбутнього розвитку країни і нації.

Без відповідного рівня освіти людина не в змозі належним чином усвідомлювати навколишній світ, вважати себе єдиною з ним і дбайливо ставитися до нього. Потенціал духовності без належної освіти не може розквітнути і залишається недорозвиненою дитиною, що завжди викликає співчуття. У нашій країні в цьому становищі знаходиться вся нація, освіта переходить на комерційну основу. Це прирікає молоде населення в умовах багаторічної економічної рецесії на малодосвідченість, нецтво, безкультур'я і бездуховність. Таке населення під впливом сил, які маніпулюють свідомістю, легко стає знаряддям руйнування державності і засад духовності нації. Отримання знань, участь в освітньому процесі має стати обов'язком кожного громадянина України. І оцінкою її якості буде не гаманець батьків, а демонстрація реальних здібностей молодій людині через участь її в практичних заходах, які будуть складовою частиною іспиту з перевірки її професійної зрілості на практиці. Оцінку цих здібностей буде здійснювати суспільство, оскільки фахівець буде включений в управління високопродуктивними потужними виробничими процесами, де будь-яка помилка може дорого обійтися суспільству, що використовує потужні енергоустановки, нанотехнології, генну інженерію, біотехнології та ін.

Духовність нації у сфері освіти проявляється у ставленні її до організації системи освіти, її доступності та якості, в можливості отримувати її протягом життя, тим самим безперервно удосконалюючи свою базу знань, які є основою дій соціуму, що забезпечують йому розвиток.

Важливим фактором суспільного розвитку є наука, яка сьогодні стала продуктивною силою. У розвинених державах витрачають значні кошти на розвиток науки. Це демонструє Австрія, скандинавські країни, Японія та ряд інших держав. Таке фінансування окупається сторицею. Наукові розробки дозволяють економити матеріальні ресурси, знижувати енергоємність продукції, впроваджувати у виробництво і побут нові, більш досконалі предмети, устаткування, агрегати, матеріали та енергоресурси. У науці знаходить своє покликання талановита молодь, яка, отримавши знання від старшого покоління, віддає їх на благо нації і сама примножує їх. Молодь розвинених країн не їде за кордон у пошуках кращої долі і свого прожитку. Ці держави проводять політику, яка дозволила їм позбутися шкідливих виробництв, вони вивезли їх в країни, що розвиваються, залишивши у себе інтелектуальні та екологічно чисті виробництва. В обмін за свою високотехнологічну продукцію вони отримують необхідні сировину, матеріали, енергоносії, інше. Ми ж відправляємо свій талановитий, освічений народ під землю за вугіллям, до доменів, що пашиють вогнем, до шкідливого хімічного виробництва і пишаємося цим.

Розвинений світ давно вже прийшов до високих технологій, створює робочі місця не у вигляді кіосків на торгових ринках, а в техноцентрах. Сьогодні світові відомі цілі міста – техноцентри в раніше відсталих країнах, таких як Індія (Бенгалуру), Сінгапур, що спеціалізуються на випуску продукції по хай-тек технологіями. Ми ж, втрачаючи свій потенціал, продовжуємо пишатися своїми колишніми перемогами над нашими колишніми суперниками, що давно і далеко за своїм рівнем розвитку обігнали нас. Сьогодні вони здатні вільно скупити всі наші вцілілі ресурси. Деякі наші вчені ще зберігають потенціал своїх наукових шкіл, але передавати його нікому – молодь у науку не прагне, матеріальна

база застаріла, фінансування досліджень вкрай скорочено, науковий потенціал минулого застаріває. Науку намагаються перевести на комерційну основу. На жаль, багато хто не розуміє, що наука – це розвідка, а науковець не завжди має, а іноді і не може мати умови для створення чогось нового. Для проведення експериментів необхідні спеціально облаштовані лабораторії, ангари, аеродроми, полігони і т.п. та матеріли, які іноді звичайному науковцю недоступні оскільки вони соціально небезпечні (радіаційні ізотопи, бактеріологічні штампи та інш.) або дорогоцінні. Крім того, науковці можуть отримати негативний результат, а як відомо, для науки негативний результат – теж результат. Хоча і в негативних напрямках, з часом, знаходяться ефективні відкриття. Це можна порівняти зі звалищами відходів на великих підприємствах. Вчора це були відходи, сьогодні – цінна сировина.

Пріоритетним напрямком соціальної держави у формуванні промислово-технологічного потенціалу є створення потужної науково-дослідної бази. По-перше, це один з напрямків, де можна створити велику кількість нових робочих місць, що приносять державі вагомий прибуток. По-друге, це екологічно чисті робочі місця, які не приносять шкоди навколишньому середовищу. По-третє, ці робочі місця, розвивають інтелект нації. По-четверте, це виробництва, що дозволяють економити значні природні ресурси, необхідні наступним поколінням. По-п'яте, це приваблива робота для молоді, результатами якої вона може пишатися, як національними досягненнями. Україна на сьогоднішній день має значний потенціал наукових розробок, який дозволяє за короткий відрізок часу протягом 5-7 років, забезпечити суттєве підвищення рівня життя в матеріальному і культурному плані і перетворити країну на квітучий сад. [7]

Науково-технічні досягнення дозволять скоротити тривалість робочого дня, про скорочення якого з часів більшовиків жодна влада не говорила. Це ж дозволить знизити вік виходу громадян на пенсію, який нещодавно був підвищений нашою владою.

Уважне ставлення до науки, розуміння її ролі в розвитку суспільства, її значення для майбутнього, говорить про духовність нації. Впровадження наукових досягнень у виробництво звільняє людину від рутинної роботи, важкої фізичної і тупої розумової праці, вивільняє час для пізнання світу, його законів, формує шанобливе ставлення до нього, як до нашого спільного дому, часткою якого є ми самі. Наука – один із шляхів розвитку тріади нашої духовності (знань, моралі, совісті). Сьогоднішнє ставлення до неї в державі говорить про нерозуміння її ролі для розвитку духовності суспільства і визначає рівень бездуховності нашої “еліти” (управлінців), покликаної, за великим рахунком, вести народ до зірок, бути його провідником до нового життя. Цю роль можуть виконувати мудрі люди, які мають знання і життєвий досвід, які виховали дітей і онуків, які розуміють і відчувають життя. Еліта отримує свої посади від народу за свій творчий потенціал, що проявляється у творенні культурно-інтелектуальних цінностей, що переходять наступним поколінням, адже еліта є елементом, що формує суспільство, а не самовдоволенням самозванцем, що все підгрибає під себе, не продукує нічого нового, прогресивного, що просуває націю вперед.

Духовність нації і держави у сфері науки визначається у ставленні суспільства до організації процесу пізнання нових таємниць існуючого світу і використання їх для блага громадян, в системі навчання цим знанням молодого покоління.

Як було сказано вище, еліта – це частина суспільства, яка представлена індивідуумами, здатними продукувати і створювати цінності інтелектуального, духовного і матеріального плану, вічні в часі. Цими цінностями користується покоління за поколінням, і вони не втрачають своєї значущості для нації і представляють цінність для міжнародного співтовариства. Нація може ефективно розвиватися лише за наявності в ній достатньої кількості еліти (мудреців), що досягає критичної маси на трьох рівнях соціуму, які займаються трьома сферами знань: філософією (сферою загальних знань); технікою і технологіями; управлінням суспільства. Знання формують у свідомості членів суспільства ментальний план, де проявляють уявлення про конструкції держави, створюють

віртуальну модель цільових установок – образи майбутнього стану суспільної моделі і образи елементів її складових, визначають принципи життєдіяльності, що забезпечують її рух до встановленої мети. Еліта повинна мати знання про три сфери людського буття – світобудову, природу, суспільство і людину. Першою сферою є сфера загальнолюдських знань про наше буття – сфера філософських, релігійних знань, які основна маса соціуму отримує від вчителів у вигляді філософських, релігійних, езотеричних концепцій і учень. Ці знання говорять про пронизуючу світобудову, що підпорядковується певним законам, що властиві як людині, так і суспільству.

У другій сфері повинні знаходитися представники професійних, галузевих знань – “творці реальності” (вчені та спеціалісти практики вищої кваліфікації, які продукують знання загальносвітового рівня у галузевій і фундаментальній науці). У третій сфері повинні працювати “координатори” – досвідчені фахівці, що розбираються у функціонуванні суспільного механізму. Вони працюють сьогодні не тільки в органах державного управління, що забезпечують взаємодію ресурсного потенціалу всіх галузей, але й представниками постійно зростаючої кількості малих соціальних систем (громадських організацій). Інтеграція їх взаємодій дозволить досягати оптимального народногосподарського результату в інтересах усіх членів суспільства. Духовне життя нашого суспільства зараз, жодним чином, не регулюється, область цих знань не сформована. Це підтверджується наявністю всіляких шкіл, академій, центрів, клубів, що вивчають психіку, свідомість і можливості людини. Цю науку нам ще належить створити, користуючись при цьому знаннями наших предків, відновлюючи їх по крупицях.

Система державного управління повинна бути здатною матеріально (об’єктно) та інтелектуально (суб’єктно) служити об’єднанню та згуртуванню нації в єдиний організм, який рухається до поставленої мети, який в кожний наступний період стає все більш розвиненим і функціональним. Під розвиненістю і функціональністю нації мається на увазі зростання за певний відрізок часу її духовності, професійних здібностей і навичок, наукових знань, збільшення матеріального комплексу і його можливостей в більш короткі терміни вирішувати більш складні завдання, тобто створювати більш досконалі конструкції рукотворного середовища з підвищеною функціональністю, потрібною суспільству.

Отже, перетворення, що назрівають у суспільстві, вимагають матеріального забезпечення нових процесів, які все більше будуть заявляти про себе. Основним пріоритетом держави, що взяла за основу свого розвитку ідеї соціальної держави, має стати освіта і виховання громадян, які набувають в ході цього процесу здатність до наукового мислення, що забезпечує подальший розвиток суспільства. Тільки громадяни, озброєні знаннями, можуть створювати ефективні системи виробництва і соціальної взаємодії, як цілісні комплекси з зумовленими, передбачуваними причинно-наслідковими результатами.

У цьому випадку перед державою, як інститутом регулювання суспільних відносин та розвитку, постає завдання щодо створення ефективної системи освіти і науки, що забезпечує виховання мислення громадян в устремлінні до творчих процесів творення, заснованих на конструктивній і спільній їх взаємодії.

Список використаних джерел

1. Севрюков Д.Г. Еволюція соціальної держави в Західній Європі: історико-теоретичні аспекти: монографія / Д. Г. Севрюков. – К.: “Талком”, 2014. – 422.
2. Батура Н. Ю. Політичні передумови та чинники становлення соціальної держави : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Наталія Юріївна Батура. – К. Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
3. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олег Зіновійович Панкевич. – ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2003. – 182 с.
4. Buchanan J. The Political Economy of the welfare State / The Industrial Institute for Economic and Social Research. – Stockholm. 1988. – 30 p.
5. Гундаров И. А. Социогуманизм для союзного государства – основа демографического возрождения Беларуси и России // Социальное знание и проблемы консолидации белорусского общества :

материалы междунар. науч.-практ. конф.; г. Минск, 17–18 ноября 2011 г. / ред. кол.: Котляров И.В. (гл. ред.) и др.; НАН Беларуси, Ин-т социологии НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2011. – С. 16-20.

6. Иванов О. Розподільне навчання хлопчиків і дівчаток. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://megasite.in.ua/41590-rozdilne-navchannya-hlopchikiv-i-divchatok.html>

7. Письмак В. П. Региональные аспекты специального режима инвестирования: теория и практика, проблемы и решения. – Донецк.: Изд-во “Донецчина”, 2000. – 255 с.

УДК 340.12

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ ЯК СКЛАДОВОЇ СУДОУСТРОЮ

Сидор В.Д.

*(доктор юридичних наук, професор Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»)*

Факас І.Б.

*(кандидат юридичних наук, доцент, Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»)*

Анотація. Досліджено підходи до реформування системи господарських судів як складової судоустрою України. Аналізуються соціологічне розуміння права, держави та суспільства, методологічні підстави поглядів Євгена Ерліха. Автори обґрунтовують можливість застосування соціологічного підходу до вирішення даної проблеми.

Ключові слова: соціологія права, Є. Ерліх, судова реформа, господарські суди.

Аннотация. Исследованы подходы к реформированию системы хозяйственных судов как составляющей судостроительства Украины. Анализируются социологическое понимание права, государства и общества, методологические основания взглядов Евгения Эрлиха. Авторы обосновывают возможность применения социологического подхода к решению данной проблемы.

Ключевые слова: социология права, Е. Эрлих, судебная реформа, хозяйственные суды.

Sydor V.D., Fakas I.B. The sociological approach to reforming the system of commercial courts as part of the judicial system

Annotation. Researched approaches to reforming the system of commercial courts as part of the judicial system of Ukraine. Analyzes the sociological understanding of law, state and society, methodological grounds Eugene Ehrlich views. The authors justify the possibility of a sociological approach to solving this problem.

Key words: sociology of law, E. Ehrlich, judicial reform, economic courts.

Сучасна наука про суспільство, соціологія, розглядає право як функцію суспільства. Вона не може обмежуватися вивченням лише правового положення. Вона повинна розглядати все право в його соціальних стосунках й умістити правове положення в цю соціальну структуру. Через це передумовою є якнайширше знання про всю структуру суспільства, всі його інституції, й не лише ті, які врегульовані законами [1, с.167].

Постановка проблеми. Необхідність застосування соціологічного підходу викликана тим, що система господарських судів, як складова судової системи, не в змозі завжди відповідати суспільним потребам. Неможливо досягти досконалості судової системи, оскільки через певний час вона може не відповідати суспільним відносинам, які стрімко розвиваються.

Ступінь наукової розробки. Родоначалником соціологічного підходу в розумінні права є всесвітньо відомий, видатний вчений-юрист – Євген Ерліх. Можливості використання соціологічного підходу Євгена Ерліха до здійснення правосуддя досліджувались в працях М.В. Антонова, В.С. Бігуна, А.А. Бутирського, О.Г. Кобан, В. П. Марчука, А.В. Федіної, О.К. Черновського та ін.

Метою статті є дослідження підходів до реформування системи господарських судів як складової судоустрою України та можливість застосування соціологічного підходу до вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Господарські суди утворюють окрему спеціалізовану гілку в цій системі та розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх підсудності. До таких справ належать зокрема, справи про банкрутство, корпоративні спори, щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Нині в Україні триває судова реформа, основними завданнями якої є повне реформування системи судоустрою; імплементація оновлених конституційних засад правосуддя на законодавчому рівні для забезпечення незалежності (деполітизації) судової влади; посилення відповідальності судової влади перед суспільством.

За цих обставин оптимізація системи господарських судів як складової судоустрою набуває особливої актуальності. Останнім часом активно обговорюється питання про доцільність побудови судової системи тільки за територіальним принципом та відмову від господарської спеціалізації.

На тлі судової реформи, що відбувається наразі в Україні, ідею ліквідації господарських судів було закладено в законопроекті № 1497 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів», що на початку 2015 р. розглядався Верховною Радою України. Законопроект було підготовлено народними депутатами України VIII скликання та Міністерством юстиції України разом з ініціативною групою «Реанімаційний пакет реформ» [3, с. 48].

Основними аргументами авторів законопроекту проти системи господарських судів стали: високий рівень корупції в господарських судах, невелика завантаженість суддів, різне застосування норм права, зважаючи на неузгодженість положень Цивільного і Господарського кодексів, а також деяких положень Кодексу адміністративного судочинства України. За даними Верховного Суду України, у 2015 році місцевими загальними судами розглянуто майже 4 млн. справ, тоді як місцевими господарськими – 223 931 справ [4].

Противники ліквідації господарських судів відзначали, що ці суди не лише забезпечують захист економічних інтересів кожного суб'єкта господарювання та народного господарства в цілому, а й активно впливають на формування нових економічних відносин у державі, прискорюють структурні та інституціональні зміни в економіці, сприяють поліпшенню інвестиційного клімату, підвищенню ефективності інвестиційних процесів. Господарські суди швидко, що дуже важливо, і переважно правильно розглядають справи, які індукують рух величезного обсягу коштів, виявляють факти вилучення їх з економічного обігу країни, передання до рук неефективних господарчих агентів, установлюють неплатоспроможність підприємств тощо [5].

Таким чином, господарські суди упродовж більш як двадцяти років своєї діяльності постійно перебували і продовжують перебувати в епіцентрі всіх соціальних проблем нашого суспільства.

Сучасне зарубіжне законодавство по-різному вирішує питання про те, які суди повинні розглядати економічні (господарські) спори. Як правило, ця дилема вирішується одним із двох способів: або створюються суди спеціальної юрисдикції, уповноважені розглядати економічні справи, або такі справи підвідомчі судам загальної юрисдикції.

Більшість країн, які входили до складу Радянського Союзу, зберегли перший варіант - це, зокрема, Економічний суд Азербайджанської Республіки, Державний арбітраж Республіки Вірменія тощо.

У США, Великобританії та більшості країн ЄС традиційно віддано перевагу другому підходу. У США на даний момент діє ряд спеціалізованих судів: трудовий, претензійний, суд з митних справ, апеляційний суд з митних і патентних справ, податковий, військові суди та ін. Проте установи, наділені правом вирішувати певні

суперечки, не є судовими органами у повному сенсі слова; найчастіше вони являють собою адміністративні органи, що займаються квазісудовою діяльністю.

Європейські держави взагалі не знають спеціалізованих судів з таким обсягом повноважень, як у господарських судів, переважна більшість країн Європи взагалі не мають окремих судів для вирішення справ за участі суб'єктів господарювання [3, с. 53].

У ФРН здійснення господарського судочинства покладається на цивільний сектор загальних судів, зокрема, палату з торгових справ і фінансові суди, при цьому вирішення економічних справ здійснюється професійними суддями і народними засідателями колегіально, а у випадку незначних сум позовів - одноосібно. Позови на суму до 500 євро не приймаються до зазначених судів і не розглядаються [3, с. 53-54].

Вивчення європейського досвіду діяльності комерційних судів, безумовно має важливе значення з точки зору можливості його запозичення в національну судову систему.

Зауважимо, що з набранням чинності Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. в нашій державі збережено систему господарських судів, однак вона трансформується з чотирьохланкової в триланкову у зв'язку із подальшою ліквідацією Вищого господарського суду України та утворенням в складі Верховного Суду України Касаційного господарського суду.

Успіх правової реформи багато в чому залежить і від застосування нових методологічних підходів в розумінні суті права, його ролі та застосування. [6, с. 59]

На думку Н. Ващилиної, судова реформа насамперед повинна усунути проблему розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій, якісний та оперативний розгляд справ, а також виконання судових рішень», – крім того, поспішність, необґрунтованість і дефіцит суспільного обговорення з такого важливого питання дискредитує саму ідею судової реформи» [7].

Аргументи, висловлені як прихильниками, так і противниками ліквідації господарських судів потребують подальшого наукового осмислення, однак не можна не відзначити, що переважна більшість таких аргументів пов'язується з користю чи шкодою, в першу чергу, саме для держави.

В той же час, на переконання Є. Ерліха, держава – це орган сприяння суспільству, вона зокрема сприяє здійсненню заснованого в ньому права. Це розуміння віддзеркалює розуміння ролі державного права і держави Ерліхом. На перше місце в системі «державо-суспільство» Ерліх ставить суспільство [8, с. 108].

Сьогодні лише окремі науковці акцентують увагу на тих наслідках, які може спричинити знищення напрацьованої десятиліттями практики розгляду господарських спорів як для економічної сфери, так і для суспільно-політичного життя країни [9, с. 75].

На наш погляд, критерієм доцільності проведення судової реформи в державі має бути, перш за все, її користь для суспільства, для пересічного громадянина. Які позитивні зміни в своєму процесуальному статусі відчує учасник господарського процесу.

Як відомо, мережа апеляційних господарських судів функціонує таким чином, що юрисдикція апеляційного господарського суду поширюється на 2-5 областей, відповідно їй знаходиться такий суд в одному з обласних центрів, місті Києві. Звідси слідує, що сторони, які проживають (знаходяться) за межами обласного центру, у якому знаходиться апеляційний господарський суд, змушені витратити додатковий час і кошти (на переїзд, проживання) з метою участі в судових процесах.

Непоодинокі випадки, коли одна сторона у справі з'являється до апеляційного господарського суду, а інша – ні. За відсутності підтвердження, що інша сторона належним чином повідомлена про час і місце розгляду справи, така справа не може бути розглянута судом і, як наслідок, відкладається на іншу дату. А це знову додаткові витрати для сторони, яка прибула в судові засідання.

На наш погляд, вищезазначені обставини негативно позначаються на забезпеченні права на доступ до правосуддя, що особливо важливе у світлі обов'язку дотримання

державою та її органами розумних строків при розгляді справ, принципів правової визначеності, передбачуваності закону та на що неодноразово вказував Європейський суд з прав людини.

Висновки. Реформування національної системи господарських судів та наближення її до судової системи європейського зразка не можливе без застосування соціологічного підходу. Він дає можливість суб'єкту права більш динамічно реагувати на суспільні потреби та інтереси, ніж це робить законодавець.

Список використаних джерел

1. Євген Ерліх Соціологія права / Ерліх Євген // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III – №1-2. – С.161-167.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Помазанов А.В. Господарські суди: ліквідувати не можна реформувати/ А.В. Помазанов // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 12(170). – с. 46-58.
4. Стан здійснення судочинства в Україні в 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d17027fca3b933f6c2257f930027876a>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/111030-do_yakih_naslidkiv_dlya_ekonomiki_ukraini_prizvede_likvidaci.html.
6. Кобан О.Г. Можливості застосування соціологічного підходу Євгена Ерліха у здійсненні правосуддя / О.Г. Кобан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 4. – С. 56-62.
7. Матеріали круглого столу на тему: «Господарські суди в світлі судової реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zk.arbitr.gov.ua/sud5008/135536/>
8. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) / В.С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 105-125.
9. Святогор О.А. Ліквідація господарських судів – реформа чи шкода? / О.А. Святогор, І.В. Кременовська // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 67-75.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

Теремцова О.М.

(Київський національний університет ім.. Тараса Шевченка)

Науковий керівник – д. ю. н., професор М.І. Хавронюк

Анотація: У статті розглядаються проблемні питання щодо відповідальності медичних працівників за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. Проаналізовано виникнення кримінальної відповідальності медичних працівників за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків в зарубіжних країнах.

Ключові слова: халатність, відповідальність, медичні працівники.

Olena Teremtsova The precis aims to analyze the issue of medical criminal offences.

Ensuring the rule of the law is usually achieved by complying with criminal standard requirement; therefore, the members of the society who are not complying by committing crimes are violating the rule of the law which cannot be restored except through criminal liability. Sensus stricto, "the criminal liability means the offender's obligation to be subjected to criminal penalty, as a consequence for perpetrating an offense".

Concept of negligence is different in civil, criminal law and jurisprudential. The jurisprudential concept of negligence defies any precise definition, Indian jurisprudential thought is well stated in the Law of Torts- Ratanlal and Dhirajlal- accordingly the definition involves three constituents of negligence 1) a legal duty to exercise due care, 2) breach of the said duty; and 3) consequential damage.

Doctors and medical practice have to be treated differently. Civil negligence, according to many law systems, is the breach of a duty to care. Someone who is found guilty of civil negligence is found to have not acted in the way a reasonable person would in the same situation. The negligent act must result in injury or loss, and often falls under tort laws. Criminal negligence is different because the defendant is accused of intentionally acting in reckless fashion without regard to the safety of others, and as such, the offense falls under criminal codes.

The alleged negligence should be of gross nature to attract criminal liability. The centre and state governments while framing necessary guidelines for proving negligence against a doctor on a complaint, should

include at least three government doctors in the board of doctors with two members of the board of same specialty i.e. of the doctor against whom the complaint has been lodged and one specialist of forensic medicine keeping in view the legal implications of the complaint.

Many a complaint prefer recourse to criminal process as a tool for pressuring doctor for extracting unjust compensation.

A private complaint may not be entertained unless the complainant produces prima facie evidence before the Court in the form of a credible opinion given by another competent doctor to support the charge of rashness or negligence on the part of the accused doctor.

The service done by doctor is the noblest of all. They have to be protected.

The loss of reputation suffered by a doctor can not be compensated by any standards.

A doctor should not be arrested in a routine manner.(simply because a charge has been leveled against him). Unless his arrest is necessary for furthering the investigation or for collection evidence or unless the investigation officer feels satisfied that the doctor proceeded against would not make himself available to face the prosecution unless arrested, the arrest may be withheld.

Keywords: *negligence, responsibility, health care workers.*

Актуальність. Держава гарантує охорону здоров'я кожної людини відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, Конституцією України [1] та іншими законодавчими актами. Зокрема, згідно зі ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801 медичні та фармацевтичні працівники зобов'язані надавати своєчасну та кваліфіковану медичну та лікарську допомогу [2].

На жаль, медичні працівники в процесі здійснення своєї професійної діяльності іноді скоюють злочини проти життя та здоров'я. Серед останніх найбільшу питому вагу мають злочини, що скоєні внаслідок неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до професійних обов'язків (ст.140 КК України) [3].

До невиконання медичним працівником своїх професійних обов'язків законодавець відносить – невиконання, а саме невчинення ним певних дій при наданні лікарської допомоги хворому, які він повинен був вчинити. Разом із тим – під неналежним виконанням таких обов'язків, законодавець відносить: вчинення необхідних дій не в повному обсязі чи вчинення не тих дій, що необхідно було вчинити.

Невиконання, чи неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків є наслідком недбалого чи несумлінного ставлення до них, під яким слід розуміти погане, байдуже, без неналежної старанності, неухважне, неакуратне, халатне їх виконання.

Актуальність теми дослідження визначається помітним зростанням злочинів із тяжкими наслідками, що здійснюються особою внаслідок неналежного виконання своїх професійних обов'язків.

Практичні працівники зазнають серйозних труднощів із виявленням цих злочинів, формуванням доказової бази, кваліфікацією таких діянь і притягненням порушників до кримінальної відповідальності. Багато в чому це пояснюється об'єктивними труднощами встановлення причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) медичного працівника та наступними суспільно небезпечними наслідками.

Це є актуальністю дослідження проблеми кримінально-правової боротьби зі злочинами проти життя і здоров'я, що вчиняються медичними працівниками.

Халатність – злочин проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх обов'язків унаслідок несумлінного або недбалого ставлення до служби, якщо це спричинило істотне порушення прав і законних інтересів громадян або організацій, або законом, що охороняють інтереси суспільства або держави.

Халатність може бути визначена як – порушення обов'язку, викликане бездіяльністю зробити те, що має зробити особа відповідно до покладених на неї прав та обов'язків. Більш коротке визначення – «недбалість в якості правопорушення є порушенням юридичного обов'язку піклуватися, що призводить до пошкодження, небажану відповідачем позивачеві». Визначення включає в себе три складові недбалості:

- 1) Юридичний обов'язок виявляти належну турботу з боку лікарів в межах своєї компетенції;
- 2) Порушення зазначеного обов'язку;
- 3) Непрямий збиток.

Недбалість в контексті медичної професії обов'язково потребує лікування з виявленою різницею. Випадки з професійної недбалості відрізняються один від одного. Проста відсутність медичної допомоги, помилкове судження або нещасний випадок, не є доказом недбалості з боку медичних працівників. Лікаря не може бути притягнуто до відповідальності за халатність тільки тому, що існує кращий альтернативний курс або метод лікування або просто тому, що більш досвідчений лікар не був задіяний в лікуванні. Стандарт медичної допомоги, при оцінці практики лікаря, яку було застосовано, судити слід на той період часу, коли стався інцидент, а не на дату судового розгляду.

Лікаря може бути притягнуто до відповідальності за халатність на одному з двох висновків: або він не мав необхідної майстерності, якою б мав володіти або він не скористався цією майстерністю.

Деякі випадки медичної недбалості включають в себе:

- Помилки в діагностиці. Нездатність діагностувати стан або помилкового діагнозу стану, такі як: рак, інсульт або серцевий напад. Затримка в діагностиці також затримує належне лікування й може призвести до серйозних наслідків та шкоди пацієнтові.

- Неправильне лікування. Нездатність забезпечити відповідне лікування для умов або надання неправильного лікування (наприклад: забезпечення неправильний тип фізичної терапії, неправильний курс хіміотерапії, неправильний тип переливання крові або невідповідні антибіотики та маніпуляція післяопераційних ран).

- Неправильне медикаментозне лікування. Надання невідповідних ліків або неправильне дозування, щодо прийому ліків, що призводять до шкоди, передозування або смерті пацієнта. Це має відношення щодо призначення ліків, що саме по собі не є небезпечним, але це може викликати серйозні побічні ефекти в пацієнтові з відомою алергії або історії хвороби побічних реакцій.

- Відмова від лікування медичного стану. Нездатність лікувати або діагностувати захворювання своєчасно. Цей тип відмови може призвести до ускладнень, таких як втрата кінцівки, органу, або, навіть, призвести до смерті.

- Відсутність інформованої згоди. Нездатність отримати інформовану згоду пацієнта до медичної процедури, що призводить до заподіяння шкоди пацієнту (якщо лікар не ставить до відома пацієнта, про наслідки, що можуть статися після хірургічного втручання. Така процедура, в деяких випадках має п'ятидесятивідсотковий випадок щодо негативних наслідків, а саме – параліч пацієнта на все життя. Якщо пацієнт після медичного втручання стає паралізованим, лікаря може бути притягнуто до відповідальності, навіть, якщо операцію було зроблено за всіма критеріями медичного втручання, тому що пацієнт міг би відмовитися від операції, якщо його було б попереджено про ризик).

- Анестезіологічні помилки. Нездатність правильно управляти анестезією, щоб передбачити взаємодію між анестезією та іншими лікарськими засобами в системі пацієнтів або ж введення анестезії пацієнту, який має побічні (алергічні реакції) від ліків.

Наприклад, Справа Барнет проти Челсі і Кенсінгтон комітет Memorial Hospital Management (1969). Обставини справи: Вночі, три чергові працівники медперсоналу в відділенні лікарні швидкої допомоги, під час обходу лікаря, пили чай. Згодом один із чергових – помер, і виявилось, що чергові працівники медперсоналу знепритомніли від наслідків отруєння миш'яком, який знайшли в чаї. Було встановлено, що лікар, який зобов'язаний надати невідкладну медичну допомогу, побачивши чергових працівників медперсоналу в непритомному стані, фактично не мав змоги надати їм медичної допомоги, й це стало наслідком порушення обов'язку лікаря. Проте, було також

встановлено, що на той час лікар надавав допомогу іншому хворому, й нічого не міг вдіяти, щоб врятувати життя чергових працівників медперсоналу.. Один із чергових працівників медперсоналу (як пацієнт) помер від отруєння миш'яком, а не через відсутність надання медичної допомоги з боку лікаря. Отже, не було халатності.

У справі Болама, коли пацієнт постраждав під час ЕСТ, було встановлено, що лікар не був би винен в халатності, якби він діяв відповідно до практики, прийнятої в якості власне відповідальним органом медичних фахівців у даній галузі. Це означає, що лікар якби проводив лікування, як інші, то ніяких негативних наслідків не настало. Отже лікаря було звинувачено в халатності за те, що він недотримався чітко встановлених правил, що потягло за собою настання тяжких негативних наслідків.

Справа Лаксман проти Трімбака (Laxman Balkrishna Joshi v. Dr. Trimbak Baru Godbole). Молода особа 20 річного віку потрапила в аварію на морському березі неподалік міста Пуна (Індія). Наслідком аварії став - перелом стегнової кістки лівої ноги. Місцевий лікар тимчасово прив'язав дерев'яні дошки до ноги, та швидкою доправив до лікарні на лікування. Відповідач не надав конкретні доручення своєму помічникові, а саме щодо введення 2-х ін'єкцій морфію перед проведенням операції. Помічник ввів пацієнту тільки одну ін'єкцію морфію в результаті чого молодий хлопець помер через недостатньої кількості анестезії.

Суд нижчої інстанції та Верховний суд ухвалив, що відповідач несе відповідальність за смерть молодого хлопця й було присуджено компенсацію 3000 рупій. Верховний суд також погодився з постановою суду нижчої інстанції і заявив, що це був явний випадок медичної недбалості й відповідач зобов'язаний відшкодувати збитки родині хлопця. В даному випадку спостерігається, що лікар порушив свій обов'язок турботи по відношенню до пацієнта. Справи про неправильне дозування при анестезії є дуже частими, це є причиною того, що в даний час навіть інші медичні працівники, такі як стоматологи відмовляються вводити ін'єкції, навіть якщо вони кваліфіковані в цій галузі й чекають кваліфікованого анестезіолога, щоб прийшов і ввів ін'єкцію.[5]

Як висновок автор пропонує, привести у відповідність чинне законодавство України, щодо питання відповідальності медичних або фармацевтичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків у кримінальному законодавстві на прикладі досвіду зарубіжних країн.

Автор вважає, що краще попередити настання наслідків за неналежне виконання професійних обов'язків ніж із настанням смерті пацієнта порушувати кримінальну справу.

За чинним законодавством України не передбачено застереження лікаря, щодо використання розумної й, зазвичай, обережності за своїм розсудом при лікуванні пацієнта, навіть, якщо це був лікар вищої майстерності (Індія), або високої кваліфікації. За законодавством України лікар або фармацевтичний працівник несе повну кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. [Основи законодавства України про охорону здоров'я](#). Верховна Рада України; Закон від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. //Документ 2801-12, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2016, підстава [928-19](#). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
3. [Кримінальний кодекс України](#) Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. / (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131). //Документ 2341-14, чинний, поточна редакція — Редакція від 18.03.2016, підстава [1022-19](#). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Codul Penal al Romaniei (Legea nr. 286/2009), Publicat in Monitorul Oficial, Partea I nr. 510 din 24/07/2009, care a intrat in vigoare la data de 1 februarie 2014, actualizat la data de 23 octombrie 2014. – Citeste
5. Уголовный кодекс Индии – Режим доступа: – <http://gradkidlore1988.onv-group.ru>
6. Medical negligence and legal remedies, by Anoop K Kaushal, universal law publishing Co. Pvt. Ltd.

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІR ПРАКТИКИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ЗМІ

Чекалюк В.В.

(кандидат наук із соціальних комунікацій, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. Викладено наукове бачення творення репутації держави, розглянуто приклади підсилення іміджу держави на міжнародній арені шляхом створення фахових ІR іміджевих агенцій. Позиціонування та сприйняття країни, її віддзеркалення у ЗМІ - пріоритетна складова інвестиційно привабливої держави, стратегічний розвиток якої залежить від багатьох факторів, серед яких ключова роль належить працівникам медіа. У дослідженні йдеться про підсилення рейтингу державного іміджу. Популярності України у світовому інформаційному просторі для подальшого позитивного стабільного іміджу й розвитку ринку ІR.

Складовою залучення інвестицій є побудова системи комунікацій з інвесторами крізь призму інструментів медіа, що сприятиме виходу України у рейтинг топ бренд і підсилуватиме інвестиційну привабливість, позитивний імідж, дасть змогу заручитися довірою інвесторів, залучити нових партнерів. Наведено приклади налагодження контактів з інвесторами.

Ключові слова: медіа, імідж, країна, зв'язки з інвесторами (Investor Relations), бренд, фахові агенції.

Annotation. Those who invested in Ukraine in the past, could be not so happy with the result, to which the justice system have been a hindering factor, the laws that have been limiting activity, taxation and many other things. But how can a situation be changed 2016-2017? Ukraine is a country with a great potential in all the specters: in natural ones as well as in human resources, not speaking of the fact that it's in the center of Europe. But these are well known facts since long ago. it is necessary to invest in Ukraine. The problem of state image making is one of top priorities sfor politicians, economists, statesmen, teachers and research workers. Image is one of priorities of a successful country. Strategic development of a country depends on many factors, the key role being played by image making policy, public representation and positioning of public persons to the nation. Each country is keen to spread as many positive facts about itself as possible. Positive positioning in world markets attracts investors and helps to develop both country and its people. The article examines existing methods of positioning of a state for inner and outer audiences. This research regards a country as a product which must be presented as economically attractive and competitive in modern world. We use media technologies as instruments of image making and examine media as tools used in state's imagemaking. We started to work on the strategy: logic was the following: European living standards we are striving for consist of certain indicators in various spheres. They are GDP per capita, volume of international investments, budget indicators, credit rating, salaries, life expectancy etc. European countries differ in their development levels.

Key words: image, brand, media, press, Investor Relations – IR, social opinion.

Вступ. Стратегічний розвиток країни залежить від багатьох факторів, серед яких ключова роль належить веденню іміджетворюючої політики щодо створення і позиціонування державного бренду. Вагомим фактором у формуванні іміджу є економічна стабільність, що зазвичай гарантується злагодженою роботою підприємств (державних і комерційних компаній). Позитивне позиціонування держави сприяє залученню інвестицій й подальшому розвитку її підприємств. У ЗМІ необхідно культивувати все найкраще (зоохочувати інвесторів до співпраці), серцевиною має бути первинний універсальний код українця, що базується на засадах історичної пам'яті, традиціях і культурі, інтелектуальному надбанні. Формула успішної інвестиційно привабливої держави полягає у внутрішній необхідності кожного щодня удосконалюватися самому й змінювати на краще своє оточення. Держава – це люди. Громадяни, їх вчинки – основний елемент іміджу країни.

Актуальність. Кожна з держав, представлених на мапі, прагне стати визнаним світовим брендом. Поняття «бренд» передбачає статус і високий рівень життя, лідерство у багатьох сферах. Успішному бренду передують дипломатичність публічних кроків державних лідерів і представників країни за її межами, а також клопітка праця іміджмейкерів щодо створення відповідного іміджу, що визначає пріоритетну складову успішної держави.

Future Brand щороку офіційно оприлюднюють рейтинги і прогнози вимірювання країн як брендів. Індекс Країн 2014-2015 відкриває Японія – коронована як сильна країна

бренд-2014. В Топ-10 країн брендів 2014 потрапляють в рейтинговій послідовності від лідерства до спадання: Японія, Швейцарія, Німеччина, Швеція, Канада, Норвегія, Сполучені Штати Америки, Австралія, Данія і Австрія. Зазначимо, що Україна жодного року не потрапляла в ТОП десятку. Держава, як будь-який інший об'єкт іміджу, – це товар, який необхідно подати у вигідному, конкурентному світлі. У більшості країн державою передбачено створення, затвердження і виконання офіційних програм «Бренд країни». Україна використовувала подібний досвід лише одного разу – напередодні Євро 2012. В період з 2013 по 2015 рр. українська держава існує в умовах іміджевої невизначеності, причому це стосується не тільки локального, а й глобального інформаційного ринку. Ризики і нестабільність у економіці, невизначеність лідерів країни щодо векторів розвитку країни, АТО, втрати територій, державної цілісності, криза в гуманітарній сфері та ін. фактори - пряма перешкода формуванню бренда України.

Мета дослідження. Проаналізувати практичний досвід залучення інвесторів та застосування на практиці світових тенденцій творення державного іміджу, держави-бренда з використанням медіа інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники, дипломати, науковці-практики серед яких Г. Удовенко, К. Бендукідзе, Б. Гаврилишин, П. Кривонос, Лі Куан Ю, Том Адамс, А.Д. Гулієв, В. Пекар, О. Пономар та ін., виходили з різних уявлень про сутність іміджу, дипломатію, психологію, масову комунікацію, процеси сприйняття інформації та закономірності формування громадської думки, розвитку й удосконалення сфери зв'язків з інвесторами (Investor Relations - IR).

Методи. Метод компаративного аналізу ми застосовуємо для порівняння інноваційних змін, що відбуваються у більшості пострадянських країн. Методи наукового прогнозування – для визначення перспектив розвитку інноваційної системи в новому комунікаційному просторі IR; метод моделювання – для розробки її концептуальної моделі; метод термінологічного аналізу – для уточнення понятійного апарату предметної сфери дослідження Investor Relations - IR.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1990 по 2016 рр., вибір цього періоду є не випадковим, а зумовлений кардинальними політичними, економічними змінами в країнах Східної Європи, які призвели до переоцінки цінностей, зміни бізнес моделей, стимулювали інвестиційний інтерес до України.

В умовах стрімкої глобалізації інформаційні технології застосовуються здебільшого з метою поліпшення інвестиційного клімату. За умов удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій істотно посилилося значення іміджу держави, що є пріоритетом у діяльності дипломатів, ЗМІ, загалом у системі міжнародних відносин та зв'язків з інвесторами (Investor Relations - IR). Імідж України, відзеркалений у ЗМІ, авторка розглядаємо як ключовий сигнал для ТОП-держав щодо рівня довіри до неї й бажання IP партнерства. Зв'язки з інвесторами (Investor Relations - IR) - це сфера діяльності, що межує із іміджологією, економікою, політологією, фінансами, юриспруденцією (правом), PR і дипломатією. Популярність цього напрямку діяльності й відповідно професіоналів зростає. IR-сферою цікавляться все більше фахівців. Національний інститут зі зв'язків з інвесторами США (NIRI) трактує Investor Relations як довгострокову стратегію, що охоплює фінансові, комунікативні та маркетингові елементи і дає інвесторам можливість отримати уявлення про поточний стан компанії (країни) та її перспективи. Поняття «зв'язки з інвесторами» було сформульовано Ральфом Кордінером (компанія General Electric) в 1953 році. Перші IR-служби поширювали фінансову інформацію про фірму, прес-релізи про річних звітах та фінансові результати. У 1969 році був створений Національний інститут по зв'язках з інвесторами (США) - перша професійна асоціація. Пізніше подібні організації з'явилися в країнах Західної Європи, які в 2008 році утворили Глобальну мережу IR (GIRN) [1].

IR - передбачає використання публічних комунікацій та інформаційних каналів для отримання необхідної реакції акціонерів або інвесторів, стимулювання, підвищення їх

інтересу до конкретного емітента. IR-діяльність підрозділяється на кілька частин і охоплює всі процеси, що стосуються питання інвестицій. Обов'язки IR-менеджера передбачають спрощення та усунення проблем під час налагодження інвестиційних партнерських проєктів. В умовах глобальної фінансової кризи багато компаній зіткнулися з підвищеними ризиками на ринках капіталу, пов'язаними з труднощами залучення фінансування і проблемами в системі комунікацій з інвестиційним співтовариством, тому фах IR менеджера набуває популярності, зумовлений попитом на консультантів з питань взаємодії з інвесторами та інвестиційного маркетингу та іміджмейкінгу. В Україні з 2014 року особлива увага приділяється залученню інвестиційних потоків як ефективного інструмента зміцнення економіки держави. Розроблено низку моделей формування комфортного інвестиційного клімату, створено кластерні утворення, обґрунтовано доцільність й основні принципи ефективного функціонування підприємств кластеру, зокрема форми, методи, функції та інструменти; вдосконалено методичний підхід до оцінки ефективності функціонування та перспективні напрямки розвитку інвестиційних кластерів.

У прагненні стати надійним і прогнозованим партнером Україна намагається проявляти, насамперед, турботу про захист прав інвесторів, лідер держави орієнтується на досвід світових реформаторів, зокрема Лі Куань Ю та ін. Щоб зацікавити й захистити інвестора, підсилити рівень довіри до держави, розвивається науково-практична сфера IR, в контексті якої створено IR іміджеві агенції, мета котрих - виконання інформаційно-аналітичної, просвітницької, іміджетворюючої та фахової консультативної функції.

Основні мсєджі IR іміджевих агенцій – це презентація українського ринку як пілотного для нових продуктів й готового для роботи з інвесторами. Під час зустрічі з українською делегацією у Давосі у січні 2016 р. один із засновників VimpelCom Ltd Ori K. Фабела заявив, що в минулому році українська економіка за ключовими показниками стала цілком конкурентоспроможною у світовому масштабі. Україна повинна бути помітною частиною глобальної економіки й вже готова до цього [2].

Основні результати дослідження. Емпірична база дослідження складається з матеріалів та висновків, порталів інвестиційних агенцій, рейтингів FutureBrand, програми «Бренд України», медіа текстів, прес- і пост-релізів, оприлюднених у ЗМІ та на офіційних урядових порталах, зокрема МЗС, Державного агентства України з туризму та курортів. Оприлюднені матеріали доступні для широкого загалу, є інструментами формування іміджу, репрезентують країну, формуючи уяву про неї у громадськості та потенційного інвестора і є цінними для даного дослідження. Матеріали було відібрано за ключовими словами «інвестиційна привабливість країни», «імідж України», «державний імідж», «формування громадської думки», «імідж підприємств», «залучення інвестицій», «державний бренд», «позиціонування України», «IR агенції». У кількісному співвідношенні було проаналізовано близько тисячі публікацій, документів та інформаційних заміток.

Бренд (англ. brand) – комплекс понять, які узагальнюють уявлення людей про відповідний товар, послугу, компанію або особистість. Широко використовується в маркетингу та рекламі, але тим не менш є фінансовим поняттям.

У контексті застосування поняття «бренд» у потенційного інвестора з певною країною виникають певні асоціації: Велика Британія – королева; США – Магдональдс; Росія – нафта і війна; Ізраїль – Єрусалим і Мертве море; Китай – Китайська стіна, традиції і подробиці оригінальних речей; Франція – Ейфелева вежа, якісний сир і вино, Dior, автомобілі Peugeot и Citroen; Італія – Колізей та модний одяг і взуття, Ватикан; Японія – самураї, сумо, імператор, гейші, суши, науково-технічні досягнення і т.д. Щодо України пропонуємо наступні асоціації: потужний аграрний сектор, тваринництво, вигідне географічне розташування, сприятливий клімат і багата історична спадщина, релігійні пам'ятки, що може слугувати позиціонуванню як релігійно-паломницької Мекки. Україна - туристично-привабливий регіон, вишиванки стали трендовим вбранням світових

модниць у 2015-2016 рр. The New York Times назвав українську вишиванку трендом літа 2016 року [3].

Уточнимо поняття «імідж держави». Пропонуємо судження, що має науково-практичне значення, а саме: державний імідж – цілеспрямовано створений державний образ, що передбачає комплекс взаємозалежних між собою характеристик державної системи; сформований на основі реальних історичних подій і фактів. Сприймаємо його як репутацію, сформовану з використанням очікувань та стереотипів у свідомості громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, залучення медіа інструментів. Уданому випадку йдеться про діяльність іміджево-інвестиційних агенцій для формування сприятливого інформаційно-івестиційного середовища у ЗМІ. Завдання іміджмейкерів та ІР менеджерів – за допомогою медіаінструментів забезпечити позитивне трактування і сприйняття державного бренда, щоб асоціації з країною викликали здебільшого позитивні асоціації, емоції, образи. Дієвим інструментом для досягнення завдань є ЗМІ, саме через призму подачі матеріалів у медіа відбувається формування громадської думки про імідж. Сприйняття бренда у ЗМІ має бути не лише емоційним, а й підтвердженням наочними прикладами (статтями, історичними фактами, фото і відеоматеріалами, модною атрибутикою), що доводять заявлені постулати і факти: екологічність, політична й економічна стабільність, висока культура й якість життя, розвинений туризм, позитивна репутація лідерів країни у ЗМІ.

Пропонуємо власне, авторське, визначення терміну «державний бренд» і «бренд України». Державний бренд (*авт.*) – це поєднання історичних цінностей і сьогодення країни, її образ, імідж, репутація громадських і державних діячів, участь у міжнародних проектах, рівень освіти і освіченості громадян, сучасна медична сфера, наукові та спортивні і культурно-мистецькі досягнення. У конкурентному, маркетингово розвиненому Всесвіті брендинг є основою стратегії, що має підсилити конкурентну спроможність країни. Держави, що інвестують у імідж, використовують брендинг, щоб досягти результатів у всіх сферах, зокрема бізнесі і науці, бути цікавими для інвестицій, туризму та експорту, мати перспективні, прибутковими галузі, а не збиткові. Бренд України (авторське визначення) – це певною мірою ідентифіковане географічно місце розташування країни і комплекс асоціацій, пов'язаних із нею. Рівень сприйняття України у світі диктується матеріалами, висвітленими у ЗМІ, зумовлений способом життя громадян. Станом на 2014-2016 рр. Україна досягла апогею популярності у світі, проте її імідж потребує клопіткої фахової роботи. Відлякуючими факторами для позитивного сприйняття є складна політична ситуація, заангажованість медіа і високий показник корупції, нестабільність економіки, тотальна рецесія, нерентабельність підприємств, екологічна проблема – ЧАЕС. Позитивними, сприятливими є: активні реформи у всіх сферах, прогресивність поглядів дипломатів, патріотизм деяких політиків, відкритість і бажання комунікувати зі іншими державами, інтеграція у світові товариства, демонстрація у ЗМІ еволюції державотворення. Фактор, що підсилить авторитет держави, – боротьба з корупцією не на словах і прозорість системи за схемою пріоритетів: Народ – Держава – Стабільна економіка – Права людини.

Україна еволюціює, стрімко змінюється, за роки, що минули після Революції Гідності, відбувся прорив, перезавантаження системи. Україна до 2013 року й після - це дві різні країни. У фокусі світової спільноти - підтримка євроінтеграційних прагнень України, проблема мирного врегулювання ситуації на сході України, є прояв зацікавленості іноземного товариства співпрацею з Україною, зокрема у питаннях приватизації, інвестиційного клімату. Після «Євромайдану» у 2014-му країна перебувала в стані ейфорії, але не було стратегії, ні довгострокової, ні навіть середньострокової, Українці відстоювали своє право на європейські стандарти життя, що складаються з набору конкретних показників в різних сферах, зокрема ВВП на душу населення, іноземні інвестиції, параметри бюджету, умови для бізнесу, кредитний рейтинг, достойні зарплати,

висока тривалість життя і т.д. Для залучення інвесторів необхідно підтримувати існуючих і заохочувати нових у ЗМІ позитивними новинами.

Авторський кейс. Щоб почався зовнішній туристичний потік, потрібно продемонструвати світу розвинений внутрішній туризм: якісні дороги, зручне транспортне сполучення, розвинену інфраструктуру, конкурентний сервіс й багату історичну спадщину. Так, під час роботи над проектом «Золота підкова Черкащини» акцент був зроблений на готовність області приймати гостей на задовільному рівні, забезпечити місцеве населення робочими місцями. Інвестиційну привабливість створювали соціальні й культурно-мистецькі проекти, зокрема такі, як «Гетьманські вечори», де авторка як радник губернатора була ініціатором соціального проекту. Для піднесення іміджу України на Черкащині відновлювали історичні пам'ятки і традиції, налагоджували роботу дитячих козацьких таборів, серій майстер-класів, тренінгів, конкурсів, проходили навчально-виробничу практику для студентів, волонтерів, налагодження системи нетворкінгу (англ. networking) [4].

Імідж держави формується під впливом мистецьких проектів міжнародного значення. Саме мистецька платформа є однією із ключових у закладенні фундаменту співпраці України по багатьом проектах що стосуються економічної стабільності та налагодження партнерських зв'язків на внутрішньому ринку і з-закордонними партнерами і інвесторами. Не лише дипломатичні представництва, а й іміджеві та інформаційні агенції, ЗМІ та окремі журналісти, висвітлюючи події, культурно-мистецькі проекти, впливають на сприйняття держави в цілому. Від професіоналізму, порядності і патріотизму кожного з працівників медіа залежить формування громадської думки та іміджу в цілому. При вивченні досвіду висвітлення подій, представлених на мистецькій платформі, виникає розуміння того, що мистецтво – це, насамперед, люди. Вагома місія митців, творчих проектів - формування іміджу країни, формування громадської думки. Очевидною є потреба у створенні фахових IR агенцій, мета яких не лише проводити фахові консультації, а й формувати, підтримувати і тиражувати у свідомості різних соціальних груп через образи певне позитивне уявлення про Україну, а відтак залучати партнерів. Підставою для позитивного сприйняття вбачаємо діяльність дипломатів, громадських діячів, митців і спортсменів, а також владних структур, усіх типів організацій, дотримання традицій, проведення заходів та акцій, що утверджують авторитет держави, ідентичність нації, імідж окремих політичних лідерів та окремих індивідів, презентують інвестиційну привабливість країни, а це у сукупності формує успішність політичного бренду України на світовій арені. Тиражований у ЗМІ імідж держави у формі новин та аналітичних матеріалів має базуватися на конкретних подіях, фактах, підтверджених фото- і відеоматеріалами, документами й коментарями експертів.

У 2014-2016 рр., спостерігаючи за тиражуванням у ЗМІ теми популярності країни, стаємо свідками того, як Україна переходить із категорії країна в бренд. У 2014 р. дослідження Future Brand задекларували, що не всі з 75 досліджених країн можна кваліфікувати як «бренд». Справді, тільки 22 відповідають критеріям і мають конкурентну перевагу над іншими. Щоправда, Україна розглядається світовими експертами як перспективна держава на шляху до того, щоб стати брендом. Потенційні інвестори і бізнес партнери, світові корпорації заявляють, що вони будуть торгувати охочіше з країною брендом, ніж просто «країною» [5].

Факторами, що визначають країну як бренд є висока якість продукції-послуг; туристичне прагнення відвідати країну; інтерес до навчання в країні; екологічна безпека і сприятлива комфортна інфраструктура; більш ніж задовільний рівень життя громадян; низький рівень корупції; відсутність воєнно-політичних конфліктів та економічної кризи (позитивний імідж підприємств). Щоб країна стала цікавою для зовнішнього інвестора, вона має бути насамперед комфортною для внутрішнього інвестора.

За результатами щорічного дослідження FutureBrand, Том Адамс, генеральний директор департаменту стратегії на FutureBrand, оприлюднив пріоритети у формуванні

державного бренда: «Дослідження цього року показує, що наявність сильного бренда країни приносить конкурентну перевагу в плані туризму, залучення інвестицій, споживчі переваги для бізнесу. Традиційним пріоритетом є популяризація на державному рівні ідентичності країни, робота над репутацією, що формують корпоративний споживчий бренд. Для тих країн, які ще не досягли статусу «бренда», у висновках пропонується цінна інформація про методи, які сприятимуть формуванню бренда у подальшому і підняттю у іміджевому міжнародному рейтингу» [5, там же].

Пропонуємо розглядати країну як товар. Успішний досвід процесу іміджетворення пропонується запозичити у держав, що досягли статусу бренда і вдало створили позитивний імідж. Для прикладу розглянемо Сингапур. До розвитку держави, створення бренду Сингапуру має пряме відношення її очільник Лі Куань Ю. Його вважають архітектором реформ країни, яка ще півстоліттям назад була буквально осередком хабарництва, не в останню чергу – з «історико-культурних» причин. Піднявши рейтинг Сингапуру, Лі Куан Ю сам увійшов у топ світових лідерів, став легендарною особистістю. Він був бажаним експертом на світових форумах. Боротьба з корупцією - першочергова проблема, за яку взявся перший прем'єр-міністр Сингапуру Лі Куан Ю в 1959 році (коли Сингапур став самокерованою територією, але ще не набув повної незалежності - це сталося у 1965). Лі Куан Ю [6] своїх спогадах писав, що постійно насаджував принципи верховенства закону та рівності всіх перед законом, включаючи вищих чиновників та своїх родичів. Багатьом методи роботи антикорупційного бюро можуть здатися дуже далекими від демократичності, а іноді і відверто авторитарними, але своє плоди вони принесли. Сингапур сьогодні у ЗМІ, міжнародних рейтингах фігурує як одна з найменш корумпованих держав світу, сприятлива для ведення малого, середнього і великого бізнесу. Сингапурці пишаються своєю державою. Цитуючи Лі Куан Ю; «Якщо неправильно керувати країною, всі розумні люди поїдуть з неї», [6, с. 228]. Є над чим подумати, дбаючи про імідж України...

Перспектива. Інвестиційна привабливість та статус державного бренду визначається тим, наскільки інвестору комфортно працювати з такою країною. Реформи у Сингапурі було б просто неможливо реалізувати без потужних інвестицій. Лі Куан Ю залучив зарубіжні компанії. «Ми вітали кожного інвестора. Ми просто із шкіри вилазили, щоб допомогти йому почати виробництво», - пише у своїй книзі «Сингапурська історія: з «третього світу в перший» [7, с. 188] Лі Куан Ю. Лідер поставив собі завдання - перетворити Сингапур на торговельно-фінансовий центр усієї Південно-Східної Азії. І йому це вдалося. Тепер уже самі іноземні підприємці, знаючи, який високий рівень особистої безпеки, охорони здоров'я, освіти, телекомунікацій, транспорту і обслуговування у Сингапурі, прагнуть організувати там свій бізнес.

Сингапур 2014-2015 р. - державний бренд, один з найбільших морських портів планети, центрів нафтопереробки, виробництва електроніки та електротехніки, науки. Місцева валютна біржа – у десятці найбільших у світі. Сингапур входить у першу десятку країн світу за рівнем ВВП на душу населення. Щорічно приймає кількість туристів, співмірну з чисельністю місцевого населення. Показовий досвід вирішення кадрових питань у Сингапурі на початку 1960-х. Перший прем'єр-міністр Сингапуру прекрасно розумів, як важливо мати надійну команду. «Мій підхід полягав у тому, щоб поставити найбільш здібну людину, яка була у моєму розпорядженні, на чолі найбільш важливого міністерства. Зазвичай це було міністерство фінансів, а в період отримання незалежності – міністерство оборони. Наступний найбільш здатний з міністрів, що залишилися, отримував найбільш важливий з портфелів, що залишилися» [7, с. 235].

ЗМІ у Сингапурі перебувають під контролем держави і використовуються для формування іміджу країни, підсилення бренду: «Я дав їм чесний уряд, я дав їм прогрес, я щороку підвищую якість освіти їхніх дітей, якість медичного обслуговування. Ми підвищуємо рівень культури, допомагаємо мистецтву» [7, с. 411]. «Я не вважаю, що демократія - це краща форма правління для усіх країн, і що вона пошириться по всьому

світу. Якби це було так, чому західні країни намагаються її усім нав'язати силою?» - полемізує Лі Куань Ю з читачами своїх мемуарів. У світлі процесів, які переживає Україна на етапі свого становлення як незалежної держави, головне, щоб на зміну рецесії прийшла стабільність, керівники були прагматичні, прихильні національним інтересам політики-професіонали, котрі не бояться прийняття стратегічних і часом непопулярних, проте далекоглядних рішень, продуманих і цілеспрямованих, а не продиктованих миттєвою необхідністю і вже тим більше міркуванням особистої вигоди, заради власного PR, а виключно - в інтересах країни. Цей досвід є цінним для України. Також орієнтиром є досвід Естонії, яка здолала важкий шлях становлення від гучних корупційних скандалів у ЗМІ, до стабільної інвестиційно-привабливої країни, яка пропонує іноземним інвесторам усі інструменти для віддаленого ведення бізнесу, включаючи e-residence, електронні підписи і електронну бухгалтерію.

Методи й рекомендації для фахівців:

Україна потребує розширення мережі спеціалізованих агенцій Investor Relations, що повною мірою інформуватимуть світову спільноту про можливості бізнес інвестицій. Необхідні зручні сайти, доступні іноземними мовами, наповнені професійною інформацією з реальними координатами менеджерів, що спеціалізуються по певному напрямку та регіоні. Український IR досвід скромніший від закордонного, тому популяризація Investor Relations на часі, як на фінансовому, економічному, так і медійному ринках. Необхідне фахове навчання фахівців IR практики підвищення інвестиційної привабливості українських підприємств. Завдання у підготовці фахівців – це вміння персоніфікованої роботи з потенційним інвестором, орієнтуватися не лише на стандартні IR технології, відпрацьовані на заході, а такі, що враховують специфіку й ментальність українського сектору. Йдеться про проведення фахових тренінгів, створення бази корисних професійних контактів, об'єднання знань, досвіду, ідей - на шляху до масштабних результатів у вдосконаленні IR в Україні

Реалії сьогодення, глобалізація та інші суспільні чинники й проблеми диктують нові умови для створення інвестиційного клімату. Саме нестабільність спонукає дипломатів, іміджмейкерів, науковців до дій і пошуку ефективних шляхів формування іміджу, що спричиняє стрімку еволюцію галузі інвестор рілейшинз та системи соціальних комунікацій. Фундамент патріотизму, відчуття єдності й відповідальності за свої вчинки і бажання працювати задля громади і Батьківщини закладається у колективі спершу у школі, потім на підприємстві й на рівні держави.

Творення іміджу держави у ЗМІ. У світі Україну сприймають як державу, котра останні 10 років швидко розвивається. Досліджуючи тематику, вважаємо необхідним створення фахових IR агенцій як своєрідних кластерів з метою формуванню атрактивного іміджу України у світі. Медіа-кластер (авт.) – це певна комунікативна група фахівців (IR менеджерів, журналістів, іміджмейкерів, фотографів, юристів, економістів, фінансових аналітиків, IT фахівців та ін.), котрі об'єднані в агенцію і працюють за кордоном для атрактивного позиціонування країни. Мета діяльності - викликати здоровий інтерес до України на рівні держав і громадян - бажання відвідати її як турист, бути лояльнішими до українців, котрі перебувають за кордоном. Найдієвішим каналом творення репутації, формування, трансформації та тиражування іміджу об'єкта є медіа. Місія ЗМІ у формуванні іміджу держави відбувається під впливом таких факторів, як історичне минуле (політичні і культурно-мистецькі події, екологічні та ін. катастрофи, війни, революції, наукові досягнення, спортивні перемоги, конфлікти між державами і всередині країни), туристичні особливості й географічне положення країни, дії публічних осіб та громадських діячів, їх вплив на формування іміджу держави. Матеріалом для формування позитивного іміджу держави у світових медіа є якісні інформаційні приводи. У роботі іміджево-інвестиційних агенцій варто акцентувати увагу на тиражуванні позитивної іміджетворюючої інформації, а не розпорошуватися на спростування негативних факторів й зосередитися на індивідуальній роботі з потенційним інвестором.

Імідж підприємств, політичні й економічні реалії, сьогодення диктують нові умови для творення державного іміджу. Україні необхідно підкорегувати діяльність ЗМІ як інструмента творення іміджу країни, вийти на новий рівень співпраці ЗМІ і державних органів, удосконалити внутрішню редакційну політику. Як це зробити без конфлікту інтересів і хаосу у суспільстві, які інструменти необхідні для цього – головна тема для досліджень міжнародних і вітчизняних експертів. Медіа механізми формування позитивного державного іміджу у XXI ст. використовуються іміджмейкерами, політологами, ІР аналітиками, дипломатами, науковцями на повну потужність. Вплив ЗМІ на формування іміджу держави - беззаперечний. Медіа органи формують і програмують імідж держави. Яким буде імідж України у світі напряду залежать від економічної стабільності, матеріально добробуту українців, життєдіяльності середнього класу, подачі матеріалів у ЗМІ, їх впливу на цільову аудиторію. Правильна інформаційна кампанія - основа успішної держави: економічна незалежність і стабільність, послідовна дипломатична політика, інвестиційна привабливість держави, високий рівень туристичного інтересу до країни, військова міць та готовність і бажання лідерів налагоджувати дипломатичні відносини на всіх рівнях.

Досягти прихильності до нашої держави із залученням медіаінструментів можна за допомогою таких засобів висвітлення матеріалів, як: аттрактивне позиціонування; міфологізація (звернення до історичної спадщини); заохочення та зосередження на певній позитивній події міжнародного значення, відповідний пакет законів. В умовах глобалізації виникає потреба у подачі спрощеної лаконічної інформації. Імідж держави на світовій арені має бути лаконічним і зрозумілим, схематичним і обґрунтованим (підтверджений конкретними матеріалами у ЗМІ, що відповідають очікуванням певної аудиторії). Будь-який імідж, а особливо позитивний, має бути підкріплений багаторічною репутацією, тобто відображати узагальнені минулі або тривалі сприйняття, позиції, оцінки, враження і уявлення від певних подій. Загальний історичний імідж країни формується тривалий час на основі багатьох характеристик. До уваги беруться географічне розташування, туристична привабливість, кліматичні умови, етнічний, релігійний склад населення, ментальні особливості тощо. Проте зазначений фундаментальний імідж держави дещо видозмінюється завдяки щоденній медіаактивності. З появою електронних ЗМІ та соціальних мереж - формується значно швидше і має великі можливості для трансформації, оскільки ґрунтується здебільшого на змінних характеристиках. Це, зокрема, політико-правова система, рівень розвитку економіки, демократії. Створення фахових ІР агенцій за кордоном - необхідний інструмент для формування аттрактивного іміджу України у світі й залучення інвестицій у економіку.

Висновок. Фактори формування іміджу держави які вважаємо сприятливими і цікавими для тиражування у інформаційному просторі: насамперед, це сенсаційні резонансні події з позитивним забарвленням, майстерно подані іміджмейкерами для широкого загалу. Наука іміджелогія – засіб дипломатії: економічної, юридичної, інформаційної та політичної. Виникає питання, як оцінювати імідж, за якими критеріями, адже те, що для одних невдача, для інших може бути успіхом. Результати дослідження спрямовані на розуміння специфіки ІР в Україні, акцентуємо на тому, що розуміння сторін можливе лише під час діалогу, а діалог у масштабах держави й міжнародних партнерів будується за допомогою недейних комунікацій. Очікування суспільства дуже високі – у влади висока планка. Преса бере активну участь у процесах залучення іноземних інвестицій в Україну, у контролі за зближенням українських та західних регуляторних стандартів. Питання комунікацій і залучення інвесторів, творення привабливого іміджу держави актуальне й не вирішене, немає єдиного алгоритму творення іміджу, проте очевидним є те, що саме інформаційні агенції та ЗМІ є головними комунікаторами, що формують меседжами й матеріалами враження про державу, громадську думку, впливають на рішення потенційних інвесторів працювати чи чекати

кращих часів. Про об'єкт іміджетворення, в даному випадку про державу, як інвестиційно-привабливий проект, говорить її історія і репутація, саме репутація – та вирішальна складова рішення співпрацювати чи ні інвестору.

Список використаних джерел

1. Kordiner Ralph, Investor Relations, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investorsuk.co.uk/investor-relations.php>
2. Фабел О., Світовий бізнес форум у Давосі 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2015/01/26/523752/>
3. The New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/news/the_new_york_times_nazvav_vyshyvanku_trendom_lita_221285.html
4. Інтерфакс Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/257789.html>
5. Адамс Том. Річний звіт 2014 р. / Том Адамс FutureBrand launches the FutureBrand Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.futurebrand.com/cbi/2014.
6. Лі Куан Ю. Сингапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю. Том 1 / Лі Куан Ю. – К. : Видавництво Олексія Капусти, 2007. – 550 с.
7. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Сингапурська історія: 1965-2000. Мемуари Лі Куан Ю. Том 2. / Лі Куан Ю. Пер. з англ. К. Сисоевої – К. : Видавництво Олексія Капусти, 2011. – 684 с.

УДК 342.7-053.2 (477)

ПРАВО НА ЖИТТЯ ДИТИНИ, ЩО ЗНАХОДИТЬСЯ НА ПРЕНАТАЛЬНІЙ СТАДІЇ РОЗВИТКУ

Шрамова О.С.

(студентка 1-го курсу магістратури юридичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка)

Науковий керівник: доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної
академії правових наук КУкраїни, проф. Василь Костицький)

Анотація. У статті розглянуті основні юридичні підстави визнання природного права на життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку. При визначенні моменту початку життя людини необхідно враховувати досягнення біології, біоетики, ембріології, а також виходити із засад моральності та людяності, визнання життя дитини найвищою цінністю як до, так і після народження.

Ключові слова: право на життя, ненароджена дитина, права ненародженої дитини, права дитини.

Аннотация. В статье рассмотрены юридические основания признания природного права на жизнь ребенка, находящегося на перинатальной стадии развития. При определении момента начала жизни человека необходимо учитывать достижения биологии, биоэтики, эмбриологии, а также исходить из принципов моральности и человечности, признания жизни ребенка наивысшей ценностью как до, так и после рождения.

Ключевые слова: право на жизнь, нерождённый ребенок, права нарождённого ребенка, права ребенка.

Abstract. In this article the author considers the right of a child, who is at the prenatal stage, subject to the right to life and proves it. The fact, that a human life begins at conception, is proven by biological, bioethical, embryological sciences and should be taken into account by jurisprudence. Current approaches, adopted by Ukraine regarding the recognition of new human life, do not meet moral requirements of humanity, religious norms and scientific facts.

International documents on human rights whether confirm or do not exclude the recognition of the right to life of the child before birth. For example, Convention on the Rights of the Child in Art. 1 determines a child as “every human being below the age of eighteen years”. The Preamble of the Declaration of the Rights of the Child highlights children’s need for special care and protection, “including appropriate legal protection, before as well as after birth”. These formulations mean, the right to life of the unborn child is already recognized and protected by international law.

The Constitution of Ukraine also recognizes the inalienable right of every person to life. However, other legislative acts in Ukraine of lower level narrow the meaning of this norm and recognize the rights of the unborn children only indirectly and insignificantly. In Ukraine the abortion “at will” is allowed until the 12 weeks of pregnancy.

The right to life of the child should be recognized as a highest value both before and after birth. A woman’s right to control her own body does not include the right of disposal of a child’s life, because a child is not a part of a woman’s body. From the moment of conception a new individual with unique genome arrives.

Women's ability to dispose of the right to motherhood ends when the right to life of the unborn child begins.

Key words: *right to life, unborn child, rights of unborn child, children's rights.*

Вступ. У преамбулі Загальної Декларації прав людини зазначається, що нехтування і презирство до прав людини призвели до варварських актів, що обурюють совість людства [2]. Десятки тисяч таких варварських актів щороку досі мають місце в Україні [9], щорічна кількість таких актів у світі рахується мільйонами.

Питання визнання права на життя за дитиною, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, ставиться в залежність від критеріїв початку життя людини, що обговорюються представниками різних наук – біології, медицини, біоетики, юриспруденції тощо. Поки науковці дискутують, діти продовжують помирати, адже на пренатальній стадії розвитку вони не мають можливостей самозахисту своїх прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового статусу дітей, що перебувають на пренатальній стадії розвитку, все частіше стає предметом наукового інтересу вітчизняних та зарубіжних правників. Дослідженням тих чи інших аспектів правового статусу ненароджених дітей займалися такі вітчизняні науковці, як, зокрема С.І. Шимон, О.Г. Рогова, О.В. Розгон а також зарубіжні – С.Е. Шиндяпін, І.В. Понкін, В.В. Єремян, М.Н. Кузнєцов, А.А. Понкіна, Є.Б. Крилова тощо. Між тим, український законодавець досі не визнав дитину на пренатальній стадії розвитку суб'єктом права на життя, що свідчить про необхідність теоретичного обґрунтування правових підстав визнання суб'єктом права на життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку.

Постановка завдання. Обґрунтувати правові підстави визнання дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, суб'єктом права на життя.

Результати дослідження. Право на життя дитини, що перебуває на пренатальній стадії розвитку, впливає з природного невід'ємного права людини на життя і відповідає моральним і релігійним нормам щодо цінності життя ненародженої дитини і необхідності його захисту.

Усталені в юридичній науці уявлення про початок життя дитини в момент її народження протирічать усім існуючим науковим позиціям сучасної біомедицини відносно питання про момент виникнення людського життя. Найбільш поширеною є точка зору, відповідно до якої початок життя людини пов'язується із заплідненням яйцеклітини [16, 2]. Зокрема, професор ембріології В.О. Голіченков зазначав: «Було б прекрасно, якби суспільство дозріло до розуміння, що переривання життя людини неприпустиме ні на якій стадії: ні на стадії зиготи, ні бластоцисти, ні пізнього ембріону, ні народженої людини, ні людини глибоко похилого віку, ні безнадійно хворого» [10]. Схожої думки притримується О.Г. Рогова: «Внутрішньоутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини і має бути захищеним правом так само, як і життя людини після народження на будь-якій його стадії» [14].

Фундаментальною працею, присвяченою правовим підставам визнання цінності життя, людської гідності і права на життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку є доповідь [13], підготована групою фахівців у складі трьох докторів і одного кандидата юридичних наук у зв'язку зі зверненням Представництва Російської Православної Церкви в Страсбурзі. Автори доповіді дійшли висновку, що найбільш обґрунтованим (з природничонаукової, етичної, соціальної і юридичної точок зору) видається правий підхід, реалізований в законодавстві низки держав, що виражається в визнанні моменту початку дії права на життя людини і захисту цього права з моменту зачаття.

Міжнародні документи, присвячені правам людини, підтверджують або не виключають визнання права на життя дитини до її народження. Так, відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття

раніше». У ст. 6 вказаної Конвенції визнається невід’ємне право кожної дитини на життя [6]. Преамбула Декларації прав дитини визнає потребу дитини, з огляду на її фізичну та розумову незрілість, у спеціальній охороні та піклуванні, «включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження» [3]. Відповідно до ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., «Право кожного на життя охороняється законом» [5]. Схоже формулювання має ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Кожна людина має право на життя...» [2]. Ст. 1 Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. визначає застосування вказаної Конвенції «... до дітей, які не досягли 18-річного віку» [4].

Наведені формулювання фундаментальних загальновизнаних міжнародних документів наводять на думку, що право на життя дітей, які знаходяться на пренатальній стадії розвитку, вже отримало нормативне закріплення на міжнародному рівні, однак тлумачення цих норм не завжди відображає дійсний природно-правовий статус зачатой, але не народженої дитини як людського індивідуума, на якого поширюються природні права людини.

Конституція України в ст. 27 також визнає невід’ємне право кожної людини на життя [1]. Зміст вказаного конституційного положення, реалізуючись в нормах галузей українського законодавства, зазнає звуження. Так, відповідно до ст. 281 ЦК України, фізична особа має невід’ємне право на життя і не може бути позбавлена життя. Штучне переривання вагітності, відповідно до п. 6 вказаної статті, дозволяється за бажанням жінки, якщо термін вагітності не перевищує дванадцяти тижнів, а у випадках, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України», дозволяється штучне переривання вагітності від 12 до 22 тижнів [7]. Таким чином, в Україні дозволяються аборти «за бажанням» жінки до 12 тижнів вагітності, а вже існуюче життя дитини на пренатальній стадії розвитку ставиться у залежність від «бажання» жінки стати матір’ю.

Так зване право на аборт є антиподом права на життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, в юридичній літературі його відносять до соматичних прав, що за своєю природою можуть відноситись до другого покоління прав людини [11, 49]. Слід зазначити, що соматичні права загалом і право на аборт зокрема активно критикуються і визначаються як такі, що суперечать нормам моралі і не схвалюються релігією. Так, в 2011 р. з’явилася Декларація «Статті Сан Хосе», що являються експертним свідченням міжнародного закріплення прав ненароджених дітей, а також експертним свідченням того, що ніякого права на аборт не існує [15]. В грудні 2013 року Європейський Парламент відмовився визнати так зване «право на аборт» одним з фундаментальних прав людини [17].

Варто підкреслити, що наявність у дитини до моменту її народження права на життя не є антиподом репродуктивного права жінки. Жінка може вільно розпоряджатися своїм репродуктивним правом, доки вона не порушує права іншої людини. При цьому на одній чаші терезів лежить право жінки на материнство, а на іншій – право ненародженої дитини на життя. Постає питання – де має бути межа диспозитивного права жінки на материнство? Очевидно, що ця межа пролягає там, де почалося нове життя, право на яке не може бути свавільно порушене.

Рада Європи ще в 1986 р. у своїй Рекомендації № 1046 по використанню ембріонів і плодів людини в цілях діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання і торгівлі визначила, що юридичний статус ембріону і плоду наразі не визначений законом. За 20 років жодних якісних змін не відбулося: дитина, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, не визнана суб’єктом права. Юридичні підходи до визначення моменту початку життя людини необхідно переглядати з урахуванням надбань інших наук, що є компетентними у цій сфері – біології, біоетики, ембріології. Невизнання в Україні цінності життя дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, не витримує ніякої критики, не відповідає нормам моралі, вимогам

людяності, релігійним нормам. Питання визнання дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, суб'єктом права на життя потрібно розглядати, виходячи з наступних положень:

(1) життя дитини має визнаватися найвищою цінністю, як до, так і після народження;

(2) право жінки на розпорядження власним тілом не включає право на розпорядження життям дитини, оскільки дитина тілом жінки не є. З моменту запліднення виникає новий людський індивідуум з унікальним геномом, відмінним від геному жінки;

(3) право жінки вільно розпоряджатися своїм правом на материнство закінчується там, де починається право ненародженої дитини на життя. З моменту початку життя і розвитку дитини в утробі жінки остання має вважатися такою, що вже розпорядилася своїм диспозитивним правом на материнство;

(4) право ненародженої дитини на життя починається з моменту зачаття;

(5) з моменту зачаття право жінки на материнство трансформується в обов'язок захисту права дитини на життя.

Висновки. Право на життя є одним з основоположних людських прав, що належать людині від Творця, а не від держави. Людство пройшло тернистий шлях до загальносвітового визнання природного права кожної людини на життя, яке належить кожній людині без будь-яких виключень. Про це свідчить і аналіз положень міжнародних нормативних правових документів з прав людини, які визнають право кожної людини на життя.

Дитина, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, також є живою людиною. З моменту зачаття починається нове людське життя, і, відповідно до християнських уявлень, з цього моменту у дитини з'являється душа. Не випадково Конвенція про права дитини визнає дитиною кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку, а Декларація прав дитини наголошує на необхідності правового захисту, у тому числі до народження дитини. Зазначені міжнародні норми мають пріоритет над національним законодавством України, не суперечать Конституції України, а тому мають бути імplementовані в українське законодавство.

Визначення обсягу прав дитини на пренатальній стадії розвитку потребує подальших ґрунтовних і системних теоретичних досліджень, з подальшим невідкладним впровадженням їх результатів в законодавство.

Список використаних джерел

1. Україна. Конституція (1996). Конституція України [Текст]: офіц. текст. – Офіційний вісник України. – 2010. - №72/1 Спеціальний випуск. – стор. 15. – стаття 2598.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [Текст]. - Голос України. – 2008. - № 236.
3. Декларація прав дитини від 20.11.1959 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення - 19.04.2016).
4. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 [Текст]. Офіційний вісник України. – 2007. - № 91, стор. 86, стаття 3355.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Текст]. - Офіційний Вісник України. – 1998. - № 13. – стор. 270.
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 [Текст]. - Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. - №1. – стор. 205.
7. Україна. Закони. Цивільний кодекс України [Текст]: [Прийнятий Верховною Радою 16.01.2003 р.: станом на 01.04.2016 р.]. - Голос України. – 2003. - № 45.
8. Постанова КМУ від 15.02.2006 № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [Текст]. - Офіційний Вісник України. – 2006. - №37.
9. За даними МОЗ України, кількість штучних абортів у 2013 році – 91877, у 2014 – 70694 [Електронний ресурс]. – URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/07/2/196622/> (дата звернення – 07.04.2016).
10. Голіченков В.О. Ембріон не може заявити свої права, це можемо зробити ми [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.pravmir.ru/mgu-embrion-ne-mozhet-zayavit-svoi-prava-eto-mozhem-sdelat-my/>
11. Ивентьев С.И. Соматические права с точки зрения четвертого и пятого поколений прав человека [Текст]. - ФЭН-Наука. - № 3/2012. – с. 49-51.

12. Крылова Е.Б. Соотношение права женщины на материнство и права ребенка на жизнь [Текст]. - Ученые записки Российского государственного социального университета. - №5/2012. - с. 29-31.
13. Понкин И.В., Еремян В.В., Кузнецов М.Н., Понкина А.А. Доклад «О правовых основаниях правового признания ценности жизни, человеческого достоинства и права на жизнь ребенка, находящегося на пренатальной стадии развития» [Электронный ресурс]. - URL: http://ruskline.ru/analitika/2014/11/13/o_pravovyh_osnovaniyah_pravovogo_priznaniya_cennosti_zhizni_chelovech_eskogo_dostoinstva_i_prava_na_zhizn_rebyonka_nahodyawegosya/ (дата звернення – 07.04.2016).
14. Рогова О.Г. Право на життя в системі прав людини [Електронний ресурс]: автореф. дис. ...канд. юр. наук (12.00.01)/ Рогова Олена Геннадіївна. - Харків, 2006. - Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/167559>
15. Статті Сан Хосе [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.sanjosearticles.com/?page_id=638&lang=ru (дата звернення – 07.04.2016).
16. Шиндяпин С.Э. К вопросу о моменте признания правоспособности эмбриона человека [Текст]. - Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - № 12 (140)/2014. - с. 1-6.
17. European Parliament Rejects Abortion as a human right [Электронний ресурс]: The Washington Times. - Режим доступу: <http://www.washingtontimes.com/news/2013/oct/25/european-parliament-rejects-abortion-human-right/> (дата звернення – 07.04.2016).

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондента НАПрН України В.В. Костицького на монографію кандидата юридичних наук, доцента Новицької Наталії Борисівни «Захист суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства»¹ : монографія / Н.Б. Новицька. – Дрогобич: Коло, 2016. – 452 с.

Становлення України як демократичної правової держави обумовило гострі потреби нового розуміння багатьох соціальних цінностей, у тому числі моральних. Разом із позитивними реформаційними процесами, що мають за мету принципове оновлення економічних, політичних, ідеологічних, правових та моральних підвалин, у суспільстві загострюються певні негативні явища, пов'язані з інформаційною антиукраїнською війною, руйнуванням системи соціальних цінностей. Зазначені процеси відбуваються в умовах постійного постачання на ринок кіно-, відеопродукції та інших товарів, що пропагують культи расової дискримінації, жорстокості, насильства, порнографії. Безумовно, ці фактори негативно впливають на світогляд молоді, провокують загострення радикалізму, прояви ксенофобії, нацизму. Можна стверджувати, що у соціумі сформувався запит на нову функцію держави. Пов'язану із захистом суспільної моралі.

Підставами для такого твердження є те, що питання захисту суспільної моралі виокремилися як важлива група суспільних відносин у силу розвитку глобального інформаційного суспільства, в якому стирається грань між реальністю та віртуальним світом, небезпеками деформацій світоглядних основ нового покоління у силу впливу засобів масової комунікації.

Тому достатньо вчасним та актуальним є дослідження особливостей правового забезпечення реалізації цієї нової функції сучасної держави кандидатом юридичних наук, старшим науковим співробітником Новицькою Н.Б., що знайшли своє відображення у монографії «Захист суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства». Це одне з перших монографічних досліджень механізмів захисту громадян від негативного впливу продукції, що завдає шкоди гармонії суспільних відносин, обумовлене реальними потребами теорії та практики застосування адміністративного законодавства з метою забезпечення ефективного захисту суспільної моралі адміністративно-правовими засобами.

Ознайомлення із основними положеннями, висновками та пропозиціями монографії вказує на вдалий концептуальний підхід до розгляду та вирішення проблеми дослідження.

Монографія складається з шести розділів кожен з яких пов'язаний із складовими елементами діяльності держави щодо захисту суспільної моралі.

Перший розділ присвячений теоретико-методологічним аспектам захисту суспільної моралі. Позитивним в дослідженні є те що авторка намагалася розглянути дане питання з різних точок зору – філософської, соціальної, правової та ін.

Важливою складовою монографії є другий розділ, в якому Н.Б. Новицька розглядає генезис адміністративно-правового забезпечення захисту суспільної моралі та робить висновок, що в кожен історичний період встановлюється своя чітка система імперативних норм, які визначають не тільки обов'язковість певних дій учасників інформаційних відносин, а і повноваження певних органів держави щодо здійснення контрольних

¹ Новицька Н.Б. Захист суспільної моралі в умовах трансформації інформаційного суспільства: монографія / Н.Б. Новицька. – Дрогобич: Коло, 2016. – 452 с.

функцій та відповідного покарання, за невиконання певних обов'язків людини і громадянина як умови та меж реалізації прав і свобод інших людей і громадян.

Науково обґрунтована логіка авторських поглядів дозволяє їй зробити висновок, про те, що мораль не може бути сталою категорією, адже суспільство постійно знаходиться у пошуку нової системи моральних і духовних цінностей, які б відповідали сучасним запитам. Новицька Н.Б. стверджує, що і сама людина, і мораль є надзвичайно мінливими. Основною причиною зміни норм суспільної моралі є зміна суспільного ладу та ідеології. Звичайно, тут можуть бути певні контраверсійні судження, але вони у цілому не спростовують цю тезу, а тільки ілюструють множинність поглядів на проблему.

Новицька Н.Б. правильно стверджує, що держава в умовах формування інформаційного суспільства повинна реалізовувати комплексну державну політику в інформаційній сфері, метою якої є формування єдиної комплексної громадсько-державної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження мотивації українського суспільства на здоровий спосіб життя, недопущення в електронних та інших засобах масової інформації поширення продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, у тому числі пропаганди культу насильства та жорстокості, расової і національної ворожнечі, фашизму, неофашизму, українофобії, антисемітизму, ксенофобії, нетерпимості, образи нації чи людини за національною ознакою тощо.

Цікавою з точки зору досліджуваної проблеми є позиція авторки щодо ролі громадських організацій, висловлена у третьому розділі. Не можемо не погодитися, що саме громадські організації як інститути громадянського суспільства покликані запобігати моральній деградації українського суспільства, а їх діяльність має бути спрямована на формування духовних моральних цінностей. Не маючи повноважень ухвалювати остаточні рішення щодо визначення державної політики у сфері захисту суспільної моралі, ці організації вступають у взаємодію з державними органами та у процесі такої взаємодії вони впливають, здійснюють тиск на владу, громадський контроль та оцінку.

Викликає інтерес запропонований дослідницею механізм проведення експертизи інформаційної продукції на предмет її віднесення до такої, що завдає шкоди суспільній моралі.

Практичною спрямованістю характеризуються окреслені Н.Б. Новицькою заходи, необхідні для удосконалення державно-правового захисту суспільної моралі, яким авторка вважає проведення комплексного моніторингу з метою отримання даних про зміни стану суспільної моралі - одного з інструментів розробки та реалізації державної соціальної політики.

Необхідно зазначити, що при підготовці цієї праці використаний цікавий емпіричний матеріал, достатня кількість джерел вітчизняних і зарубіжних відомих вчених з розглянутої тематики. При вивченні теми та формулюванні висновків також широко застосовується зарубіжний досвід захисту суспільної моралі. Акцентовано увагу на позитивному досвіді правового обмеження свободи інформації в практиці Європейського суду з захисту прав людини.

Аналізуючи проведене у монографії дослідження, необхідно зауважити, що питання діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у сфері правового забезпечення захисту суспільної моралі висвітлено на високому науковому рівні, а пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, які надаються в монографії, потребують особливої уваги та реалізації, як наприклад, прийняття концепції захисту суспільної моралі. Необхідно зазначити, що це одне з перших монографічних досліджень механізмів захисту громадян від негативного впливу інформаційної продукції.

Отже, в представленому науковому виданні Новицька Н.Б. обґрунтовано та послідовно подає результати дослідження правового забезпечення захисту суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства. У такому ракурсі реалізації авторських напрацювань запропонована книга може бути корисною широкому колу

науковців, викладачам, студентам вищих навчальних закладів і не тільки юридичного спрямування, юристам-практикам та усім, хто цікавиться сучасними проблемами інформаційної безпеки українського соціуму.

ВІТАЛЬНІ АДРЕСИ

ЗАСЛУЖЕНЕ ВИЗНАННЯ

(на пошану професора М.Г. Братасюк)

Гідних, самодостатніх людей завжди веде якась ідея і чим духовно глибшою й досконалішою є людина, то й ідея та багатша, величніша. І коли є оця велика ідея, то вона веде по життю, не питаючи, не дає дрімати, стимулює, надихає, підносить.

Цьогоріч, ближчим часом святкує знакову подію у своєму особистому й професійному, творчому житті відомий вітчизняний науковець, філософ й правознавець, ветеран вищої школи України Марія Григорівна Братасюк.

Вона – талановитий вчений, толерантний опонент, відомий педагог й вихователь студентської молоді, знаний і популярний не лише в столичних колах, а й у науково-освітньому товаристві України, а головне – самодостатня, гідна, добродісна людина. Викладач, просвітитель за освітою та покликанням, вона багато років працює у вищій школі й пройшла трудовий шлях від студента до науковця, від асистента до професора, від учениці звичайної сільської школи до автора багатьох навчальних посібників, за якими навчається вже не одне покоління студентської молоді. Нині М.Г. Братасюк – доктор філософських наук, професор, автор понад 280 наукових праць, в т.ч. двох десятків монографій та навчальних посібників.

Вона, без перебільшення, стала прикладом, життєвим дороговказом для численних своїх учнів, студентів, аспірантів, багатьох молодих колег, з ким довелося разом працювати чи йти по життєвій дорозі, немало з яких самі вже належать до когорти знаних в Україні вчених, фахівців своєї справи. Навчаючи інших поважати знання, любити працю, не зраджувати власній мрії, вона й на сьогоднішній день вірна своїм переконанням і така ж наполеглива на шляху до вершини знань.

Сьогодні науковий багаж і відповідний авторитет Марії Григорівни у галузі філософської й правничої науки багатий і незаперечний; знають її не лише на батьківщині, а й у науково-освітніх центрах Європи.

У 1986 р. вона захистила кандидатську дисертацію на тему: "Роль суб'єктивного фактора в розвертывании и разрешении социальных противоречий" зі спеціальності „соціальна філософія”, а в 1995 р. – відповідно і докторську зі спеціальності 09.00.05 – “історія філософії”. Тема докторської дисертації має назву: "Етно-національне відчуження як філософська проблема (історико-філософський аспект)". Наукове звання доцента отримала у березні 1992 р., а звання професора присвоєно Вищою атестаційною комісією України в жовтні 2002 р.

А вступала Марія Григорівна в науку сміливо, не вагаючись, без хистких сумнівів і пересторог. Вступила одразу й потужно, і це відчули її старші колеги та товариші по Івано-Франківському інституту нафти та газу. Бо була певна в своїх силах, у власних знаннях та уміннях. Розпочинала свій шлях у науці з посади асистента кафедри філософії згаданого закладу. Дуже швидко її помітили на кафедрі, у виступах на робочих засіданнях, на наукових конференціях, у її власних наукових публікаціях. Не зважаючи на специфіку тогочасного громадсько-політичного життя, засилля компартійної ідеології її перші власні кроки у науці супроводжувались об'єктивністю констатації фактів, розумною аргументацією, тверезими й неупередженими оцінками і, наскільки то було можливим, сміливими прогнозами та пропозиціями. Особливо це було помітним на тому фоні, що працювала вона в галузі суспільствознавчих дисциплін і від представників цієї галузі традиційно очікували певних усталених стереотипів поведінки, як тоді говорили – “поміркованої”, “виваженої” поведінки. Але вона мала сміливість бути собою, не кривити душею, говорити те, в чому переконана, відстоювати те, у що вірила сама.

На даний час загальний стаж роботи Марії Григорівни у вищій школі – понад 36 років. Крім згаданого закладу, вона працювала: старшим викладачем, доцентом, старшим науковим співробітником Тернопільського педагогічного інституту (університету) (1987-

1996 рр.), професором кафедри теорії держави та права Юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства (1996-2003 рр.), професора кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Київського національного університету внутрішніх справ (2004-2012 рр.). У 2012-2013 рр. працювала в посадах професора та завідувача кафедри теорії та історії держави і права Київського університету права Національної академії наук України, а в 2013-2014 рр. – професора кафедри права Київського національного лінгвістичного університету. Останні два роки працює в посаді професора кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка. Основну роботу з 2009 р. успішно поєднує з працею в Інституті післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тож досвід, як видно, напрацьовано багатий, а по суті – неоціненний. Тим більше, що відгуки про її роботу скрізь лише схвальні.

З приходом у вищу школу, переповнена творчими задумами, енергією, прагненням вчитися і вчити, вона дуже швидко проявила себе як відповідальний і люблячий свою справу педагог, знаючий й вимогливий викладач, працьовитий та принциповий науковець. Ці дуже цінні риси та ще досвід, який з кожним роком додавав фаховості, стали тим надійним ґрунтом, на основі чого вона швидко зростає в своїх професійних інтенціях і можливостях. Їй доручають самостійно та разом з провідними викладачами кафедри вести викладання базових навчальних дисциплін, розробляти методичні рекомендації з вивчення окремих навчальних курсів, формувати нові навчальні програми.

Маючи, як уже йшлося, у своєму багажі одночасно і філософську, й юридичну освіту, фахово та результативно працює у цих двох галузях соціогуманітарного знання. У яких би закладах і на яких ділянках вона не працювала, за увесь час роботи характеризувалась виключно позитивно. Виконання функціональних обов'язків забезпечує в повному обсязі, до роботи ставиться сумлінно, творчо. Спектр її наукових інтересів досить широкий і різноплановий, що свідчить про креативні можливості дослідника й потенційну здатність плідно та однаково ефективно працювати в багатьох суміжних галузях. Їй властивий системний світогляд, вона має широкий кругозір, багатий досвід, відзначається цілеспрямованістю й працьовитістю.

Неодноразові стажування в провідних наукових установах та навчальних закладах України, співпраця з науковими лабораторіями, активна участь у наукових конференціях та інших наукових заходах, а також робота над конкретними науковими проблемами висококонцептуального рівня в перші роки незалежності України у співпраці з видатними вітчизняними вченими І.В. та А.К. Бичками, М.В. Кашубою, А.А. Козловським, О.В. Скрипнюком, а також науковцями-державними та політичними діячами С.П. Головатим, М.І. Козюброю, М.В. Костицьким, О.А. Устенком та рядом інших викристалізують природні здібності Марії Григорівни, забезпечують їй авторитет в колективі навчального закладу та любов студентської аудиторії.

Її науковий авторитет незаперечний як в галузі філософії, так і в правознавстві та їх окремих предметних розділах. Як уже згадувалось, вона – автор понад 280 наукових публікацій, в т.ч. 11 монографій, серед яких 3 одноосібні та 4 за її редакцією, ряду навчальних посібників та більш як 30 навчально-методичних праць. Має публікації у зарубіжних наукових виданнях. Найзначнішими з них є роботи з проблем філософії культури, громадянського суспільства, антропологічної природи права, окремих аспектів онтології, гносеології та аксіології права, методології права, верховенства права, правового закону. Основні наукові інтереси вченого лежать в площині історії світової та української філософської думки, історії філософії права, філософсько-правових проблем сучасності, правової антропології, методології права.

На сьогодні її перу належить цілий ряд фундаментальних наукових праць, актуальність яких вимірюється не лише сьогоднішнім днем, а, без сумніву, буде залишатись такою ще довгий час. До їх числа слід віднести, насамперед, монографії: “Культура та національне відчуження”. - Тернопіль-Київ, 1994; “Етно-національне

відчуження: філософсько-соціологічний аналіз”. - У 2-х книгах. - Тернопіль, 1997-1998; “Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в сучасній Україні”. - Тернопіль, 1999. (у співавт.); “Трансформація правової системи України: євроінтеграційний вимір”. – К., 2009. (у співавт.); “Громадянське суспільство і правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації”. – К., 2012. (у співавт.); “Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів”. – К., 2010. (у співавт.); “Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики”. – К., 2010. (у співавт.); “Контамінація раціонального та ірраціонального в методології правознавства”. – К., 2013. (у співавт.). Три останні із зазначених видані за її загальною редакцією.

Крім того, як уже зазначалося, вона автор багатьох навчальних посібників для вищої школи, в т.ч. таких, як “Нариси з філософії права”. - Тернопіль, 2002.; “Філософія права”. - Ч.1. - Тернопіль, 2002.; “Філософія права”. - Тернопіль, 2006.; “Антропоцентрична теорія права”. – К., 2010. та інших.

Щоби бодай хоч якось доторкнутись до змісту її праць, зримо відчуті їх головну ідею та справжню суть, наведемо кілька назв робіт різних років (крім уже раніше згаданих): “Персоналістичне право як форма прояву персоналістичності сучасної історії” (1998), “Громадянське суспільство як рушій історії” (1998), “Неправовий закон як особлива форма несвободи” (1999), “Неправо: філософсько-правовий аналіз” (2000), “Приватне життя як загальнолюдська цінність і необхідна засада ствердження правової держави” (2001), “Раціональне та ірраціональне в українській правовій свідомості” (2001), “Неправо в умовах сучасних українських реалій” (2002), “Істина та істинність в праві” (2003), “Власність як чинник розвитку права” (2004), “Аксіологічний підхід до права в контексті сучасної правничої методології” (2005), “Філософсько-світоглядне знання як засіб формування сучасного юридичного мислення” (2006), “Громадянське суспільство як суб’єкт творення правової держави” (2007), “Роль метатеоретичного знання в контексті формування сучасного правового мислення” (2007), “Значимість ідеалізму права в сучасному українському правовому розвитку” (2008), “Вітчизняна законотворчість: проблема критеріїв якості” (2009), “Людська гідність як джерело європейських стандартів прав людини” (2010), “Українська правова традиція: аксіологічний вимір” (2010), “Принцип верховенства права як конституційна засада правового розвитку сучасної України” (2011), “Духовно-етичні засади праукраїнської правової культури” (2012), “Сучасні тенденції розвитку методології дослідження правової системи України” (2012), “Сучасна концепція прав людини: методологія дослідження” (2013), “Державоцентристська модель юридичної освіти в сучасній Україні: кризовий стан та можливі шляхи подолання” (2014) тощо. Хай непідготовлений читач дарує авторові цих рядків за такий довгий і сухий перелік праць науковця, а от фахівець, сподіваюсь, лише порадіє такій деталізації.

Без будь-якого сумніву, це саме той випадок, коли вже одна назва роботи говорить за себе і пояснювати більше нічого не потрібно. Бо це очевидно, як Божий день, це аксіома. Для фахівця це своєрідний експрес-аналіз, кинувши на який навіть побіжний погляд, можна одразу зрозуміти: хто перед тобою і чого він вартий, який його світогляд і на що він взагалі потенційно здатний. Тим же, хто професійно цікавиться творчістю цього вченого, варто звернутись до бібліографічного покажчика наукових праць проофесора М.Г. Братасюк, опублікованого окремим виданням наприкінці 2014 р.

Їй належить ряд незаперечних наукових пріоритетів, зокрема, таких, як: філософське осмислення феномену права (вона є однією з перших у вітчизняній науці, хто вперше долучився до цього як принципово нового наукового напрямку), ідея поліметодологізму сучасної правової науки, нового правового мислення, з’ясування сутнісних рис права, визначення теоретичної моделі громадянського суспільства та його національних і регіональних рис, а також особливостей формування й утвердження громадянського суспільства на пострадянському просторі, в т.ч. у вітчизняних умовах тощо.

З її ім'ям у вітчизняній науці пов'язується ряд актуальних проблем, які мають не лише суто теоретичне, а й важливе практично-прикладне значення. До їх числа слід віднести, перш за все, питання про критерії розрізнення правового й неправового закону, критерії правності у правозастосовній практиці, окремі аспекти верховенства права, в т.ч. і в правореалізації, осмислення інституту гідності людини та його правового забезпечення й ряд інших.

Актуальні авторські напрацювання обговорювались на багатьох міжнародних науково-теоретичних конференціях, в т.ч. в рамках заходів, ініційованих Міжнародною та Всеукраїнською асоціаціями філософії права і соціальної філософії, ОБСЄ, Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Українською Правничою Фундацією, Національною академією правових наук України, зарубіжними науковими і навчальними закладами.

Результати власних досліджень й розвідок, підсумки теоретичних узагальнень, аналітичних оцінок і прогнозів намагається своєчасно втілити в практику, зокрема, через співпрацю з юристами-практиками, а також через навчальний процес, формування робочих програм навчальних дисциплін, розробку нових авторських курсів, їх дидактичне й навчально-методичне забезпечення тощо.

Крім того, вона послідовно і наполегливо пропагує в своїй творчості й професійній діяльності ідеї докорінного оновлення змісту сучасної правової освіти, окреслюючи аналітичні моделі образу сучасного правника з новим правовим мисленням, з належним рівнем професійної правосвідомості та правової культури.

Започаткувала та кілька років поспіль очолювала науково-методичний семінар на юридичному факультеті Національної академії внутрішніх справ. За час його існування і продуктивної діяльності предметом розгляду й зацікавленого обговорення стало багато по-справжньому актуальних питань юридичної науки та практики, і, перш за все, то питання загальнотеоретичного та філософсько-методологічного змісту. Гостями й активними учасниками семінару стали багато іменитих вчених, справжніх метрів у своїх галузях знання. Це, зокрема, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України М.В. Костицький, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України М.І. Козюбра, доктор філософських наук, професор, академік УАПН О.Є. Маноха, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України О.В. Скрипнюк, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України А.М. Колодій, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України О.Г. Мурашин, доктор юридичних наук, професор А.А. Козловський, доктор філософських наук, професор О.І. Гвоздік, доктор юридичних наук, професор С.Д. Гусарєв, доктор юридичних наук, професор О.Д. Тихомиров, доктор юридичних наук, доцент П.П. Захарченко, кандидат філософських наук, професор Б.Ф. Чміль, доктор філософських наук, професор О.О. Бандура та багато інших відомих науковців. Такі наукові форуми на факультеті стали помітним явищем не лише в академії, а й за її межами, стали предметом розголосу в науково-освітньому співтоваристві.

В цей же час з власної ініціативи підготувала Концепцію наукової роботи юридичного факультету, яка стала основним комплексним документом, що визначив організаційну основу та методичну базу здійснення багатогранної науково-дослідної роботи цього підрозділу на найближчу й віддалену перспективу. Згодом схожу концепцію реалізувала в Київському університеті права НАН України.

Вона багато працює над собою, постійно виступає на наукових конференціях різного рівня, публікує результати наукових досліджень в фахових часописах, розробляє навчально-методичне забезпечення дисциплін для різних спеціальностей. Найчастіше її можна побачити за ознайомленням з новітніми науковими джерелами, а найбільш звичні та комфортні умови праці для неї – в бібліотеці, читальному залі.

Немало часу і сил приділяє редагуванню наукових робіт, бо протягом багатьох років є членом редколегій кількох часописів і численних окремих наукових видань.

Посильно сприяє розвиткові редакційно-видавничої справи, розуміючи важливість та необхідність для вищої школи мати такі "полігони", де б могли проходити апробацію наукові здобутки творчої молоді. Організатор і активний учасник проведення багатьох наукових заходів на кафедрі та в навчально-освітніх закладах.

Член спеціалізованої вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка із захисту кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальностей: історія філософії, філософська антропологія, соціальна філософія та філософія історії. Впродовж багатьох років була членом спеціалізованої вченої ради Національної академії внутрішніх справ із захисту докторських та кандидатських дисертацій зі спеціальностей: філософія права; юридична психологія; теорія та методика професійної освіти, а у 2008-2010 рр. водночас виконувала обов'язки вченого секретаря спеціалізованої вченої ради Д 26. 007.01.

Вона добре відома науковцям нашої країни, багатьом із них стала добрим керівником і допомогла у входженні в світ філософської та правової науки. Дбаючи про кваліфіковані кадри науки й освіти, для вищої школи підготувала понад 10 кандидатів філософських та юридичних наук. Усі її вихованці сьогодні успішно працюють в різних вищих навчальних закладах чи на відповідальній практичній роботі, зросли у своїх наукових званнях, а дехто уже й сам уже має власних учнів. Тому можна сказати, що професор М.Г. Братасюк має власну наукову школу, для багатьох вона стала справжнім учителем, наставником. На даний час здійснює наукове керівництво підготовкою інших дисертаційних робіт. Підтримує тісні робочі контакти з науковцями багатьох вітчизняних і зарубіжних науково-освітніх закладів.

Крім того, слід зазначити, що вона – невтомний просвітитель, навчитель світлих душ, усіх тих, хто прагне знання та розуму, натхненник творчої молоді, пристрасний пропагандист і популяризатор правових знань серед юні. Як викладач, учитель, педагог вона прагне зробити цей світ досконалішим, добрішим, людянішим, і не шкодує задля цього ані уваги, ні часу, ні сил, ні здоров'я, ні любові своєї щедрої душі та світла власного розуму.

Студенти, слухачі, курсанти та колеги, з якими доводилося працювати, по- праву вважали і вважають Марію Григорівну викладачем "від Бога", найкращим викладачем у своєму житті й радіють можливості навчатися в такого кваліфікованого, обізнаного, інтелектуального учителя, щирої людини, яка завжди готова допомогти. Де б вона не працювала, в свідомості й душі соратників та учнів її професійний і життєвий образ завжди ототожнюється з людиною, яка не терпить неправди, запопадливості, а ставиться до всіх з повагою та розумінням. Тому нерідко траплялися випадки, коли академічні години, заняття формально закінчувались, але спілкування продовжувалося, бо була в тому обопільна потреба, був взаємний потяг до продовження розмови. Не раз після лекцій до неї підходили студенти зі словами вдячності за глибину думки, спонування до самостійної роботи, педагогічний хист і такт у роботі з аудиторією. Було навіть таке, коли хтось із студентів ділився настільки відвертою інформацією про те, що на її заняття ходять навіть відомі прогульники певного курсу, бо і їм, виходить, цікаво.

Ця натхненна, захоплена, талановита людина постійно у творчому русі, у дорозі пізнання, й саме тому постійно змінюється, вдосконалюється стиль та форма її праць, посилюється глибина проникнення у суть досліджуваного предмета, щораз підвищується рівень теоретичної концептуалізації отриманих результатів. Адже рух уперед – це є рух пізнання, сенс творчості. У своїх працях вона розкривається як людина, сповнена справжнього інтересу до феномену творчості. Вона – яскрава постать у сьогоднішньому вітчизняному науково-освітньому просторі.

Мабуть, особливою рисою вдачі М.Г. Братасюк слід вважати любов до слова та усього того, що з ним пов'язано. Адже отой спектр обдарувань, творчий імпульс, що були подаровані їй природою, не загубилися, а завдяки щоденній наполегливій і послідовній праці щедро проросли в обраній сфері діяльності. Тим більше, що галузь ця пов'язана з книгою. А книга для неї з малих літ –то не просто джерело інформації, а живий організм,

який потребує любові та опіки і тим же віддячує читачеві. Тому і сама, ставши заслуженим науковцем, одну з основних граней свого таланту присвятила книзі, зокрема, навчальній літературі.

Вона плідний автор, з-під її пера вийшло чимало наукових та навчально-методичних праць. Її навчальні посібники, зокрема такі, як "Нариси з філософії права", "Філософія права", "Антропоцентрична теорія права" отримали визнання серед викладачів і студентів, висока оцінка яких є найоб'єктивнішим критерієм якості навчальної книги. З повним правом можна сказати, що вони увійшли в українську освітянсько-педагогічну скарбницю і, без перебільшення, стали зразком навчальної літератури. Багато з відомих вітчизняних фахівців неодноразово відмічали їх новаторський характер, бо за своїм змістом вони високоінтегративні, а по духу – інноваційні.

Активно співпрацює з вітчизняними та міжнародними науковими правничими інституціями. Постійно бере участь у наукових заходах Київського регіонального відділення АПрН України, Української правничої фундації тощо. Продуктивні робочі стосунки склалися з науковцями багатьох наукових установ та науково-освітніх закладів України та країн близького зарубіжжя, зокрема: Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Київським університетом права НАН України, Національним університетом "Києво-Могилянська академія", Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича, Університетом державної фіскальної служби України та іншими. Підтримує тісні робочі контакти з філософами права Ягелонського університету (м. Краків, Польща) та Люблінського католицького університету (Польща), свого часу також співпрацювала з правниками Університету м. Умео (Швеція). Налагодила з ними обмін спеціальною літературою, фаховими періодичними виданнями, сприяє публікаціям студентів у наукових виданнях згаданих закладів. У 1993 р. сама стажувалась у Вищій педагогічній школі м. Кельце (Польща).

Як бачимо, спектр наукових інтересів цього вченого, а отже, й доробок, досить вагомий і достатньо різноплановий, що свідчить про глибину власного розуму, незаперечні креативні можливості дослідника та потенційну здатність плідно, однаково ефективно працювати в багатьох суміжних галузях. Гострота її розуму й відчуття нового захоплюють, а цілеспрямованість і працьовитість гідні наслідування.

Своїм професійним, науковим успіхам й досягненням Марія Григорівна з повним правом може завдячувати власному глибокому світогляду, широкому кругозору, своїй ґрунтовній та універсальній як для такого фаху освіченості, а також потужному таланту, гостроті розуму, багатому досвіду і невгамовному потягу до нового, до знань, до істини.

Завжди готова поділитися власними знаннями з іншими, готова надати розумну пораду та практичну допомогу потребуючим того, поділитися власним досвідом з молодими колегами. Не скупа на добре слово тим, хто заслуговує цього, хто працює самовіддано і чесно.

Уже згадувалось, що її люблять й поважають студенти. Бо є за що. Лекції її змістовні, будять думку, не дають нудьгувати, а змушують задумуватись, міркувати, мислити, шукати варіанти розв'язання запропонованих проблемних питань і ситуацій. Для багатьох з них вона – найулюбленіший і найшановніший викладач, бо може по-справжньому розбудити сміливістю думки, схвилювати гостротою сформульованої проблеми, захопити силою власної логіки обґрунтування, запалити емоційністю оцінки ситуації, підштовхнути до нових пошуків, надихнути на власні звершення. Як свідчать їх власні признання, від її лекцій, пропонованих ідей, повороту думки багато з них перебувають у справжньому захопленні. Мабуть так і має бути, бо не даремно кажуть, що вчителем може бути лише той, кому є що сказати. А сказати що є тоді, коли сам ти не лише володієш певним обсягом інформації, а сповна розумієш її та вмієш дохідливо й вмотивовано донести до інших. Тобто, сам ти проник в саму суть предмету, а, отже, є майстром своєї справи.

Вчений – це той, хто ніколи не задовольняє своєї допитливості. Це той, хто намагається проникнути у саму суть предмета дослідження; його ваблять усе нові й нові

відкриття і це поглинає його до останку. М.Г. Братаюк – справжній учений. Її учнів вражає духовна сила, висока працездатність, відповідальність і професіоналізм, глибина досліджень й креативність, різнобічність інтересів свого вчителя в науці. Вона завжди мислить широко та перспективно, а її науковим працям незмінно притаманна висока доктринальна концептуальність, методологічна досконалість, теоретична обґрунтованість, бездоганна вираженість, незмінна актуальність.

Безперечно, що нею зроблено немало для вітчизняної науки й освіти, і навіть далеко немало. Але як натура творча, М.Г. Братасюк ніколи не знає спочинку, вона в постійному пошуку. Це означає, що вона не просто на передових рубежах сьогоденної науки, а постійно заглядає за горизонт, за межі відомого й доступного. Але не лише цим відома Марія Григорівна, бо насправді її талант яскравий і багатогранний. Це не лише наука, власне пошукова, дослідницька діяльність, а й література, поезія, публіцистика – загалом, вишукане художнє слово. В середньовічних університетах до титулів поважних професорів, які в чомусь проявили свої унікальні здібності, прийнято було додавати оригінальні, ідентифікуючі їх прізвиська-придатки. Серед відомих зустрічалося й таке, як *doctor melliflua* (доктор медоточивий). На це, слідом за нашими предками, з повним правом можемо сказати, що душа як душа проявляється лише тоді, коли вона любить. Тобто, науковець сприймає й живе не одними лиш раціональними формами, він любить увесь довколишній світ, який часто пізнається в інший спосіб. Такою є й ювілярка, яку природа наділила ще й рідкісним даром поетичного слова.

В душі Марії Григорівни, як і в кожній жінки, закладено потяг до прекрасного, до гармонії. Із юності вона пов'язала своє життя з поезією, тому насправді слугує двом музам одразу: науці й поезії. Недаремно на пам'ятній медалі, викарбуваній на її честь, зображено одразу два символи: сови, як образу мудрості, і арфи, як аналога належності до мистецтва. Одна з важливих рис її творчого портрету – її художнє, поетичне обдарування. Віршує вона ще з юності, і досить добре, хоча сама не вважає таку грань власного таланту за основну. Тут, непевне, досить буде лише згадати, що нею видано чотири збірки поезій, а саме: “На вістрі полум'я свічі” (1996 р.), “Яблука із батьківського саду” (1999 р.), “Єдиність твоя нескінченна ...” (2000 р.), “Запах жнива” (2003 р.). Немало опубліковано у періодичних виданнях різних років, літературно-художніх часописах, антологіях, а щось чекає ще свого часу.

Митець, як відомо, незалежний у своїй творчості. Щоб мати можливість творити, чарувати світ словом й образами, необхідно самому те пережити, переосмислити, відчутти серцем і душею. Але то їй вдається сповна, свідченням чому є шанувальники вишуканого художнього слова. Її поезія захоплює розум, полонить серце, окрилює душу. Її творчість напругу звернена до читача, вона наповнена сонячними барвами й теплими тонами. Її твори не лише цікаві, а й повчальні для інших, а у наш час це ой як необхідно. Водночас у її творах одразу відчувається внутрішня шляхетність, витонченість, одухотвореність.

Усі, хто знайомий з її поетичною творчістю, високо цінують й шанують талант та самовимогливість поетеси. Усе це свідчить про те, що увага до її творів буде постійною й непідробною. Бо поети – це люди із світлом в душі, а світло це осяває не свою лише душу, а дарує його іншим.

У наш час, час суцільного дефіциту любові й прихильності, справедливості та щирого співчуття, поезія є справжнім уособленням животворних чеснот людини, пов'язаних з її духовним багатством і душевною щедрістю.

Тож, наостанок хочеться побажати ювілярці: – “Ходіть, поки маєте світло ...”, – як то промовляє до нас Євангеліє від Івана. А ще, даруйте це світло іншим, як той світильник, яким сам нічого не втрачаючи, інших робить зрячими й щасливими!

**Петро Захарченко,
Георгій Усївець
м. Київ.**

«СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА»

Співзасновники журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Львівський університет бізнесу і права

Редакційна рада:

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Члени редколегії:

Андрусишин Б.І., доктор історичних наук, професор
Балакірєва О.М., кандидат соціологічних наук;
Безклубий І.А., доктор юридичних наук, професор;
Бостан С.К., доктор юридичних наук, доцент;
Гетьман А.П., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Грінченко О.О., доктор юридичних наук, професор;
Григорів Л.С., кандидат філософських наук
Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор;
Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор;
Костенко О.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Крупчан О.Д., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Кузнєцова Н.С., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Марцеляк О.В., доктор юридичних наук, професор;
Марчак В.Я., доктор юридичних наук, професор;
Мельник Г.П., адвокат, віце-президент АУП;
Нагребельний В.П., член-кореспондент НАПрН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор;
Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор;
Онщенко Н.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
отець Олекса Петрів кандидат юридичних наук;
Пархоменко Н.М., доктор юридичних наук, професор;
Притика Ю.Д., доктор юридичних наук, професор;
Ромовська З.В., доктор юридичних наук, професор;
Селіванов А.О., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Сердюк Н.А., кандидат юридичних наук, доцент;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, професор;
Судаков В.І., член-кореспондент Української академії політичних наук, доктор соціологічних наук, професор;
Фурса С.Я., доктор юридичних наук, професор;
Шуба О.В., доктор політичних наук, професор;
Яковлєв А.А., кандидат юридичних наук.

Головний редактор – В.В. Костицький

Заступник головного редактора – Н. Новицька

Редакція англomовних текстів – С.Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 5 від 14.06.2016 р.).

Науково–практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14р.

Реєстраційне свідоцтво KB № 18116-6916P видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 01034, м. Київ, вул. Патержинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

**НАВЧАЛЬНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ
ЦЕНТР В ІНСТИТУТІ ЗАКОНОДАВЧИХ
ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ**

**приймає документи для
навчання**

**у ПВНЗ «ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ
ТА ПРАВА»**

Напрями, спеціальності:

право; фінанси, банківська справа та страхування	⇒	бакалавр, магістр, молодший спеціаліст
журналістика; облік і оподаткування	⇒	бакалавр та магістр
міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії	⇒	бакалавр
міжнародне право	⇒	магістр

- ✓ **диплом державного зразка**
- ✓ **освіта за кордоном, вступ без ЗНО**
- ✓ **паралельна освіта з дипломом ВНЗ країн-членів ЄС**
- ✓ **навчання на військовій кафедрі**
- ✓ **вступ на 2, 3 курс для осіб - «молодших бакалаврів», або
«молодших спеціалістів»**
- ✓ **підготовчі курси до ЗНО**
- ✓ **друга вища освіта**

**Телефони для довідок: тел.: (+38044) 278-50-12
(+38093)185-80-60; (+38095)168-35-05; (+38067)583-
12-26**

**НАВЧАЛЬНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ
ЦЕНТР В ІНСТИТУТІ ЗАКОНОДАВЧИХ
ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ**

01001, Україна, Київ, Паторжинського 4, оф. 8
тел.: (+38044) 278-50-12;
моб.: (+3093)185-80-60; (+38095)168-35-05; (+38067)583-12-26

e-mail: Education.center@meta.ua
Ліцензія АЕ № 458754 від 05.08.2014 р.

**приймає документи
за освітніми програмами**

**ПВНЗ «ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»:**

- ✓ аспірантура, докторантура
- ✓ захист кандидатських дисертацій
- ✓ курси **англійської та інших мов** (отримання сертифікату відповідно до **Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти на рівні B2; B1; C1; C2**)
- ✓ підвищення кваліфікації
- ✓ публікація за кордоном результатів науково-дослідної роботи
- ✓ друга вища освіта

Підписано до друку 28.06.2016
Формат 60*84/8. Наклад 300пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавничий дім» АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
e-mail: ph-artec@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

